

Αεροναυτική Βάση Gianni Rossetti της Ιταλικής Διοίκησης Λέρου | Σπουδή στο Παλίμψηστο του Ιδρυματισμού

Πολυτεχνείο Κρήτης | Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Ακαδημαϊκό έτος: 2012 · 2013

Ερευνητική Εργασία

Αεροναυτική Βάση Gianni Rossetti της ιταλικής διοίκησης Λέρου
Σπουδή στο παλίμψηστο του Ιδρυματισμού

Aeronautical Base Gianni Rossetti of the italian regime in Leros
A study on the Palimpsest of Institutionalism

Φοιτήτρια · Γκράτσου Γεωργία

Επιβλέπουσα · Κωτσάκη Αμαλία, επίκουρη καθηγήτρια

Οκτώβριος 2013

Θερμές ευχαριστίες στην επιβλέπουσα καθηγήτρια κ. Κωτσάκη Αμαλία για την καθοδήγηση και τη συνεχή υποστήριξη καθόλη τη διάρκεια της παρούσας εργασίας, καθώς και σε όσους συνέβαλλαν στην ολοκλήρωσή της.

Περιεχόμενα

II. Εισαγωγή.....6

- Αντικείμενο εργασίας.....7
- Σκοπός.....7
- Μεθοδολογία.....8

I. Περίληψη · Abstract.....4

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ		
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ	ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ	ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	ΤΟΝ ΚΑΡΟ ΤΗΣ ΣΕΒΑΣΙΑΣ	ΙΤΩΝ ΔΙΔΑΚΤΑΡΙΑΙ
ΥΜΝΟΣ ΤΩΝ ΣΙΣΙΩΝ	ΤΑ ΕΠΙΣΚΕΨΑΜΕΝΑ	ΚΟΡΥΦΑΙΩΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΥΠΟΥΡΧΩΝ ΤΩΝ ΣΥΣΤΑΝ ΚΑΙ ΑΙΩΝΩΝ ΤΗΣ ΑΕΡΩΣ
ΙΤΩ ΤΟΜΟΙ ΜΕΙ	ΕΥΡΩΠΗ	ΣΙΣΙΩΝ ΠΡΟΨΗΜΑΤΑ
ΤΟ ΕΘΝ.	ΕΠΙΣΤΗΜΗ	ΕΘΝΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ
ΥΜΝΟΣ	ΕΠΙΣΤΗΜΗ	
ΑΠΟΓΡΑΦΑ	ΕΠΙΣΤΗΜΗ	
ΑΔΑΚΑΚΑΛΙΑ	ΕΠΙΣΤΗΜΗ	
ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ		
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ	ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ	ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΥΜΝΟΣ	ΥΜΝΟΣ	ΥΜΝΟΣ
ΙΤΩ ΤΟΜΟΙ ΜΕΙ	ΙΤΩ ΤΟΜΟΙ ΜΕΙ	ΙΤΩ ΤΟΜΟΙ ΜΕΙ
ΤΟ ΕΘΝ.	ΤΟ ΕΘΝ.	ΤΟ ΕΘΝ.
ΥΜΝΟΣ	ΥΜΝΟΣ	ΥΜΝΟΣ
ΑΠΟΓΡΑΦΑ	ΑΠΟΓΡΑΦΑ	ΑΠΟΓΡΑΦΑ
ΑΔΑΚΑΚΑΛΙΑ	ΑΔΑΚΑΚΑΛΙΑ	ΑΔΑΚΑΚΑΛΙΑ

III. Ιστορικό Πλαίσιο.....12

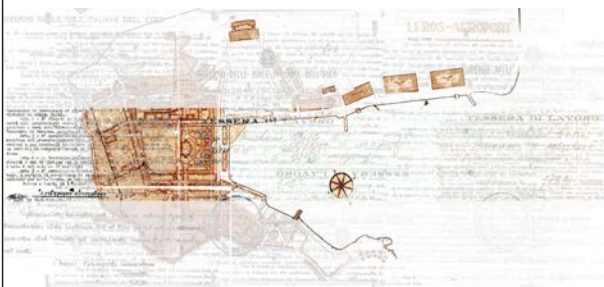
Table of Contents

IV. Παλίμψηστο.....	18
1923-1947 · Regia Aeronautica Gianni Rossetti.....	20
1949-1964 · Β.Τ.Σ.Λ.....	24
1950-1984 · Κρατικό Θεραπευτήριο Λέρου.....	26
1967-1970 · Στρατόπεδο-φυλακή πολιτικών κρατουμένων Δικτατορίας.....	30

V. Τοπίο – Apparenza – Sostanza: Επιχειρώντας Πολλαπλές Αναγνώσεις.....

· Τοπίο Εξαίρεσης, Τοπίο Φόβου.....	34
· Apparenza... Το πρόσωπο του Τοπίου.....	40
· Κατάχρηση των αναλογιών.....	43
· Μορφολογική και πλαστική καθαρότητα.....	45
· Τονισμός της οριζοντίου.....	47
· Sostanza... Το πρότυπο του στρατοπέδου.....	50

VI. Συμπεράσματα.....

VII. Βιβλιογραφία.....

VIII. Κατάλογος Εικόνων.....

Περίληψη

Οι πολιτικές αναταραχές του Εμφυλίου πολέμου (1946-1949) και της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών (1967-74) στην Ελλάδα, ως συνέχεια των δεινών του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου οδήγησαν στην τελική διαμόρφωση ενός δικτύου «Χώρων Εξαίρεσης» προς εξυπηρέτηση χρήσεων σωφρονισμού και «εθνικής αναμορφώσεως». Οι χώροι αυτοί, δεδομένης της έλλειψης πόρων του ελληνικού κράτους, φιλοξένησαν κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα ένα σύνολο σωφρονιστικών λειτουργιών, αποκτώντας έτσι ένα πλούσιο ιστορικό υπόβαθρο το οποίο αντικατοπτρίζει τις αντιλήψεις περί ιδρυματισμού που επικρατούν στο διεθνή και τον ελλαδικό χώρο της περιόδου. Τόποι μνήμης και αναφοράς, πλέον, οι περιοχές αυτές αποτέλεσαν οργανώσεις και αρχιτεκτονικές συνθέσεις στις οποίες, ακόμα και σήμερα, κυριαρχούν ο τρόμος του ασύλλου και της ανοίκειας αρχιτεκτονικής.

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τη μελέτη της δημιουργίας και ιστορικής εξέλιξης ενός από αυτούς τους χώρους: του συγκροτήματος της πρώην Αεροναυτικής Βάσης Gianni Rossetti της ιταλικής διοίκησης στις περιοχές Λέπιδα και Άη Γιώργης της νήσου Λέρου στα Δωδεκάνησα. Οι διαδοχικές του μετατροπές από στρατώνες σε παιδούπολη, ψυχιατρείο και φυλακές συνιστούν παλίμψηστο με διαχρονικό άξονα τον ιδρυματισμό. Η ανάλυση και η ερμηνεία του παλίμψηστου αυτού του παραδείγματος έχει σκοπό να προσεγγίσει και να ερμηνεύσει, σε ευρύτερο επίπεδο, τον τρόπο με τον οποίο τόσο ο αρχιτεκτονικός χώρος όσο και το τοπίο μπορούν να γίνουν εργαλεία ιδεολογικής χειραγώγησης και να συμβάλουν στην απώλεια συνείδησης του χρήστη μέσω τεχνικών που ακυρώνουν την ατομική μνήμη.

Abstract

The political turbulences of the Civil War (1946-1949) and the Military Dictatorship of the 21st of April (1967-1974) in Greece, as a continuation of the 2nd World War tribulations, led to the final formation of a network of "Spaces of Exception", for disciplinary as well as "national reformation" uses. These spaces, given the lack of resources of the Greek government, accommodated during the 20th century a variety of correctional functions, thus acquiring a rich historical background that reflects the internationally and nationally dominant ideology related to institutionalism during that particular period. Now places of memory and reference, those areas have been architectural organizations in which, even in present time, the terror of the asylum and the uncanny architecture are dominant.

This paper is a study of the creation and the historical background of one of those spaces; the complex of the former Aeronautical Base Gianni Rossetti of the Italian regime, in the areas of Lepida and Ai Giorgis of the island of Leros, in the Dodecanese. The successive transformations of the complex from military quarters to technical school-orphanage, asylum and prison constitute a palimpsest with temporal axis the concept of institutionalism. The analysis and interpretation of the palimpsest of this particular case study aims to approach and explain, on a broader level, the way in which architectural space as well as landscape can become instruments of ideological manipulation and contribute to loss of consciousness via techniques that cancel the memory of the individual.

*"Something is uncanny, that is how it begins.
But at the same time one must search for that remoter "something"
which is already close at hand."*

Ernst Bloch, "A philosophical view of the detective novel"¹

Από το στοιχειωμένο σπίτι του Edgar Alan Poe στους πραγματικούς χώρους των Ετεροτοπιών του Foucault², η έννοια του ανοίκειου σχετίζεται άμεσα με εκείνη την ενδιάμεση κατάσταση η οποία, όπως αναφέρει ο Vidler, δεν είναι ούτε καθαρός φόβος ούτε απλή αγωνία, αλλά περισσότερο ένα αίσθημα ανασφάλειας και αβεβαιότητας που οδηγεί στην αμφισβήτηση του εαυτού και της ταυτότητας του ατόμου. Πρόκειται για το στοιχείο που ακυρώνει την ίδια τη φύση του, όλα εκείνα τα γνωρίσματα δηλαδή (υλικά και πνευματικά) που συνιστούν την προσωπικότητα και εν τέλει τη συνείδησή του. Και ενώ αυτό το αίσθημα είναι μια σαφώς εσωτερική ψυχολογική υπόθεση, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε από αυτή τη μελέτη τη χωρική του διάσταση, το γεγονός δηλαδή ότι το ανοίκειο είναι αποτέλεσμα του περιβάλλοντος χώρου, τόσο του φυσικού όσο και του σχεδιασμένου.

Πράγματι, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις όπου ο χώρος έχει διαμορφωθεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να προκύψει μια «βιωμένη χωρική αβεβαιότητα», η επιστράτευση της οποίας εξυπηρετεί συγκεκριμένους σκοπούς. Τέτοιοι σκοποί μπορεί να αφορούν κάτι το εξαιρετικά όμορφο, αλλά ταυτόχρονα και τρομαχτικό (sublime), που προκαλεί αισθήματα θαυμασμού στον παρατηρητή του χώρου επιδιώκοντας να περάσει κάποια μηνύματα (π.χ. εκθρηνιστικοί χώροι). Μπορεί, ωστόσο, να αφορούν και κάτι τρομαχτικό και «σκοτεινό» που μέσω της πρόκλησης φόβου αποσκοπεί στην απώλεια συνείδησης του ατόμου. Η παρούσα έρευνα ασχολείται με τη δεύτερη περίπτωση, μελετώντας την αρχιτεκτονική και την εξέλιξη εκείνων των ανοίκειων χώρων (locus suspectus) που ενσυνείδητα επιδιώκουν τη βεβήλωση της ταυτότητας ατόμων που δεν συνάδουν με το κοινωνικό και πολιτικό γίνεσθαι της εκάστοτε εποχής. Το καταλληλότερο παράδειγμα τέτοιου χώρου είναι ο τύπος του ολοπαγούς ιδρύματος όπως ορίζεται από τον Erving Goffmann³. Συγκεκριμένα, λαμβάνοντας υπόψη την πλούσια ιστορία των ιδρυματικών χώρων στην Ελλάδα

1. Vidler Anthony, *The Architectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely*, The MIT Press, Massachusetts, 1992, σελ. 3

2. Δεδομένου ότι οι Ετεροτοπίες είναι χώροι στους οποίους εφαρμόζονται εναλλακτικές κοινωνικές οργανώσεις, αντίθετες με τις υπάρχουσες αντιλήψεις περί κοινωνικής οργάνωσης και πειθαρχίας, όπως υποστηρίζει ο Hetherington στο βιβλίο *The Badlands of Modernity*, μπορούμε να πούμε ότι αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα ανοίκειου χώρου, εφόσον αντανάκλουν τη μετάβαση από το γνωστό και οικείο στο ξένο και ανοίκειο.

3. Σύμφωνα με τον Goffmann, Ολοπαγές Ίδρυμα είναι εκείνο το περικλειστό κοινωνικό σύστημα, πρωταρχικός στόχος του οποίου είναι ο συνεχής και συστηματικός έλεγχος των δραστηριοτήτων των μελών του. Διακρίνονται σε πέντε κατηγορίες, κάθε μια από τις οποίες είναι περικλειστή σε διαφορετικό βαθμό από τις άλλες, ανάλογα με το φραγμό που αποκλείει τις κοινωνικές επαφές των μελών με το κοινωνικό σύνολο. Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τα παραπάνω: Βλ. Goffmann Erving, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Μετάφραση Ξενοφών Κομνηνός, εκδ. Ευρύαλος, Αθήνα, 1994

Εικ. 1. Giorgio de Chirico,
Mystery and Melancholy of a Street,
1914

Εικ. 2. Alexeieff Alexander, aquatint for E. A. Poe,
The Fall of The House of Usher, 1929

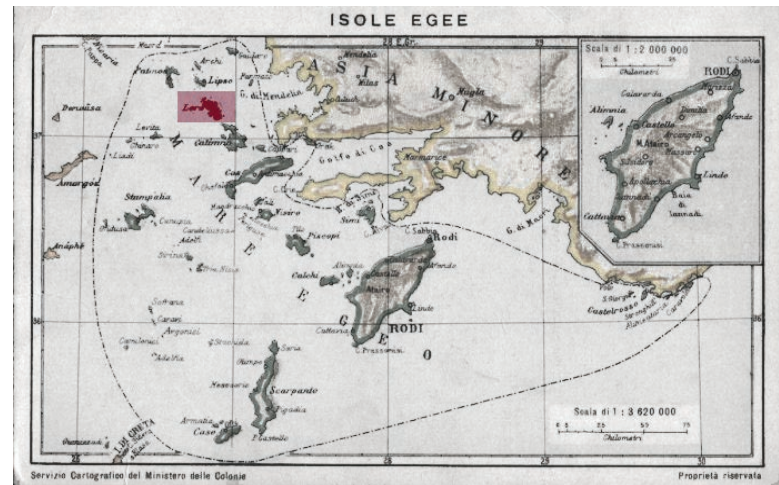
του 20ου αιώνα, αντικείμενο της μελέτης αυτής είναι ένας από τους πλέον σημαντικούς τόπους εξορίας της χώρας, το συγκρότημα της πρώην Αεροναυτικής Βάσης Gianni Rosseti, στις περιοχές των Λεπίδων και του Άη Γιώργη της νήσου Λέρου στα Δωδεκάνησα.

Η παρούσα εργασία επιχειρεί τη μελέτη και ανάλυση της δημιουργίας και της ιστορικής εξέλιξης του συγκεκριμένου συγκροτήματος με σκοπό την αποκωδικοποίηση των αρχών που υιοθετήθηκαν κατά την διαμόρφωσή της και κατόπιν καθόρισαν τις χρήσεις που αυτή φιλοξένησε στις υπερκείμενες ιστορικές φάσεις.

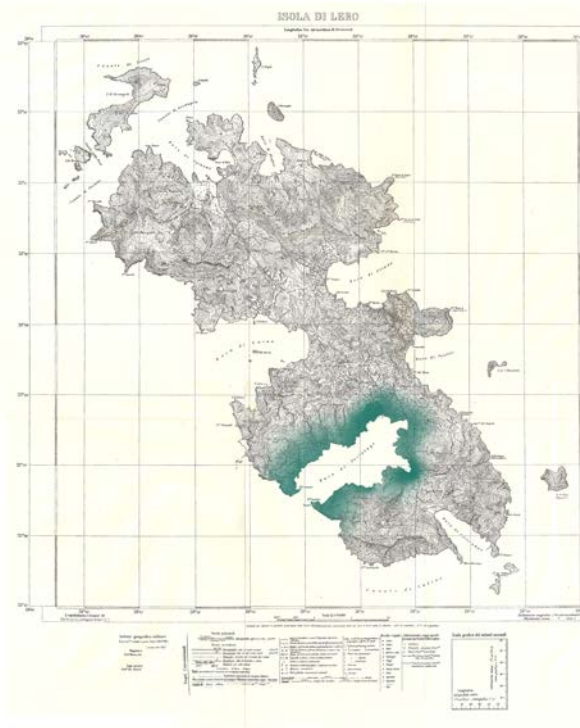
Σκοπός της εργασίας είναι να προσεγγίσει και να ερμηνεύσει, σε ευρύτερο επίπεδο, τον τρόπο με τον οποίο τόσο ο αρχιτεκτονικός χώρος όσο και το τοπίο μπορούν να γίνουν εργαλεία ιδεολογικής χειραγώγησης και να συμβάλουν στην απώλεια συνείδησης του χρήστη μέσω τεχνικών που ακυρώνουν την ατομική μνήμη.

Η επιλογή του συγκεκριμένου παραδείγματος δεν είναι τυχαία, εφόσον το εν λόγω συγκρότημα στην πορεία της ιστορίας του, εφάρμοσε αν όχι όλες, τις περισσότερες υποχρεωτικές τεχνολογίες συμπεριφοράς. Σ' αυτό στεγάστηκαν στρατώνες, σχολεία, εργαστήρια, άσυλο, στρατόπεδο-φυλακή, λειτουργίες οι οποίες εφαρμόστηκαν είτε η μία μετά την άλλη είτε ταυτόχρονα μερικές φορές. Η υπερ-επίθεση όλων αυτών των μοντέλων, το παλίμψηστο δηλαδή του συγκροτήματος, προσφέρει ένα πλούτο πληροφοριών για τη μελέτη των ιδρυματικών χώρων και εγείρει ποικίλα ερωτήματα γι αυτούς, καθιστώντας τη συγκεκριμένη περιοχή -σε σχέση με τους πιο γνωστούς ελληνικούς ιδρυματικούς χώρους- (Γυάρος, Μακρόνησος κ.ο.κ.), την πλέον κατάλληλη προς μελέτη. Παράλληλα, ως το εναρκτήριο έργο για τη δημιουργία της πόλης του Porto Lago (της πιο σημαντικής και ολοκληρωμένης πολεοδομικής επέμβασης της ιταλικής κυριαρχίας στα Δωδεκάνησα και το σημερινό Λακκί) το συγκρότημα έχει μεγάλη αρχιτεκτονική αξία, τόσο σε πολεοδομικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο αρχιτεκτονικής σύνθεσης, εφόσον σ αυτό εντοπίζονται όλα τα χαρακτηριστικά του ιταλικού Ρασιοναλισμού που εφαρμόστηκε στα Δωδεκάνησα, στα πλαίσια της αποικιακής πολιτικής της φασιστικής Ιταλίας. Τέλος, το γεγονός ότι η συγκεκριμένη περιοχή ανέκαθεν αποτελούσε μαύρη σελίδα στην ιστορία του νησιού, λόγω

των λειτουργιών που φιλοξενούσε και φιλοξενεί, καθώς και το ότι δεν έχει μελετηθεί αρκετά, οδήγησε στην εκπόνηση αυτής της εργασίας.

Εικ. 3. "Isole Eggee": Χάρτης των Δωδεκανήσων επί Ιταλοκρατίας (Servizio Cartografico del Ministero delle Colonie)

Εικ. 4. Χάρτης Λέρου επί Ιταλοκρατίας, 1927 (Istituto Geografico Militare, Scala 1:50.000)

A_Μέθοδος συλλογής Ερευνητικού Υλικού

Για την κατανόηση και την ερμηνεία του παλίμψηστου του συγκροτήματος, πραγματοποιείται κατ' αρχάς μια σύντομη καταγραφή των συνθηκών που οδήγησαν στην εμφάνιση της συγκεκριμένης αρχιτεκτονικής τάσης στα Δωδεκάνησα. Στη συνέχεια, αναλύεται η ιστορική εξέλιξη της περιοχής και διακρίνεται σε πέντε ιστορικές φάσεις, ανάλογα με τη λειτουργία που το συγκρότημα φιλοξένησε σε κάθε εποχή.

Διατρέχοντας σχετική βιβλιογραφία παρατηρήθηκε ότι δεν υπάρχουν συγκεκριμένες βιβλιογραφικές αναφορές για την περιοχή της Βάσης. Γι' αυτό το λόγο η συλλογή των ευρημάτων βασίστηκε σε πρωτογενή έρευνα, **κυρίως αρχαιολογική και έρευνα πεδίου, καθώς και βιβλιογραφική και έρευνα στο διαδίκτυο.**

Αρχαιολογική Έρευνα:

Αρχιτεκτονικά σχέδια της ιταλικής περιόδου και πολύτιμο φωτογραφικό υλικό που αποτυπώνει όλες τις ιστορικές φάσεις των κτισμάτων του συγκροτήματος προέρχεται από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.) από το παράρτημα Λέρου (Αρχεία: Ιταλικών Αρχιτεκτονικών Σχεδίων, Οικογένειας Βασιλείου Ιουλίας, Ρούσου Πάρη, Τσώνου Δημητρίου, Ζαΐρη Γρηγορίου), από το παράρτημα Δωδεκανήσου στη Ρόδο (Αρχείο Ιταλικών Σχεδίων) καθώς και από το Αρχείο της Ιταλικής Αρχιτεκτονικής των Τεχνικών Υπηρεσιών του Δήμου Κω. Παράλληλα, αντλήθηκε πλήθος στοιχείων από τα προσωπικά αρχεία των: Ήσυχου Δημήτρη, Βελή Κατερίνας, Δημητριάδη Αναστασίας και Ασλανίδη Κώστα.

Βιβλιογραφική Έρευνα:

Βασικές βιβλιογραφικές αναφορές για την ιστορική εξέλιξη του συγκροτήματος αποτέλεσαν τα εξής:

- Κολώνας Βασίλης, *Ιταλική Αρχιτεκτονική Στα Δωδεκάνησα*, εκδ. ΟΛΚΟΣ ΕΠΕ, Αθήνα, 2002

- Scuola Archeologica di Athenes, *La Presenza Italiana Nel Dodecaneso Tra il 1912 e il 1948. La Ricerca Archeologica · La Conservazione · La Scelte Progettuali, a cura di Monica Livadiotti e Giorgio Rocco*, Edition del Prisma, 1966

- Βερβενιώτη Τασούλα, «*Παιδομάζωμα ή/και παιδοφύλαγμα (1947–1950)*», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770–2000*, εκδ. Οργανισμός Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, τομ. 8ος

- Κουκάς Γιώργος, «Τα Ανταρτάκια της Λέρου», *Ένα*, Αθήνα, 1989, τχ. 9, σελ. 26

- Γκουτίδης Χρήστος, *Παρουσία στο Χώρο και στο Χρόνο, Νήσος Λέρος: Ένας κρίκος στην Καδένα της Ιστορίας, Κρατικό Θεραπευτήριο Λέρου, Εισήγηση στο 11ο πανελλήνιο συνέδριο management υπηρεσιών υγείας*, Χανιά, 2009

- Ήσυχος Μανώλης Α., *Από την Ιταλική Αποικιοκρατία Στο Διεθνές Στυλ Του Λακκίου Της Λέρου*, ανάπτυπο από την εφημερίδα «Λεριακά Νέα», εκδ. Πανελληνίας Ένωσης Λερίων, Λέρος, 1994

Έρευνα Πεδίου:

Φωτογραφικό υλικό της σημερινής κατάστασης των κτισμάτων του συγκροτήματος συλλέχθηκε ύστερα από έρευνα πεδίου. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκαν διαγραμματικές αποτυπώσεις συγκεκριμένων κτισμάτων, τα σχέδια των οποίων δεν βρέθηκαν στα αρχεία Γ.Α.Κ..

Έρευνα στο Διαδίκτυο:

- Επίσημη ιστοσελίδα του Νοσοκομείου Λέρου: <http://www.leros-hospital.gr/index.php?category-id=6>

- <http://www.psypsiro-si.gr/2009-03-13-13-10-53/122-2009-03-25-11-03-12.html>

Η εργασία συγκροτείται κατ' αρχάς από τη μελέτη των ιστορικών φάσεων της περιοχής. Στη συνέχεια, παρατηρώντας ότι όλες οι χρήσεις που έχει δεχθεί το συγκρότημα⁴ σχετίζονται με τα φαινόμενα της ιδρυματοποίησης και του εγκλεισμού -αποτελώντας ολοπαγή ιδρύματα, από τη λιγότερο καταπιεστική μορφή της Σχολής στο αποκορύφωμα του ιδρυματικού περιβάλλοντος, το στρατόπεδο-φυλακή-, συγκροτούνται δύο βασικοί άξονες για την ερμηνεία των στοιχείων που προέκυψαν από την παραπάνω μελέτη: ο στόχος του εκάστοτε ιδρύματος και η έννοια της μνήμης (περισσότερο του εγκλειστού και λιγότερο της κοινωνίας έξω από το ίδρυμα).

Σαφώς, σε κάθε χρονική στιγμή, στόχος κάθε ολοπαγούς ιδρύματος είτε αυτό είναι σχολείο, είτε στρατώνας είτε φυλακή, είναι η «κανονικοποίηση» εκείνης της κοινωνικής μερίδας που δεν συνάδει με το φρόνημα της εποχής και χαρακτηρίζεται από διαφορετικότητα. Σαν μια μηχανή ελέγχου των κοινωνικών σχέσεων, πειθαρχεί, χαλιναγωγεί, αναμορφώνει και διορθώνει την αποκλίνουσα κοινωνική συμπεριφορά με στόχο την παραγωγή του ιδανικού μαθητή, στρατιώτη, πολίτη⁵. Αυτό επιτυγχάνεται με τέτοιο τρόπο ώστε ο κάθε τρόφιμος να χάσει την όποια σχέση με το σώμα του⁶, τον εαυτό του, το περιβάλλον και να ενδώσει στη δύναμη που το χειραγωγεί.

Αυτή η διαδικασία της αποπροσωποποίησης και της απώλειας της ταυτότητας του ατόμου βασίζεται κυρίως στην αντίληψη ότι κατά την ακούσια μετακίνηση και μετεγκατάσταση μιας ομάδας ατόμων σε ένα διαφορετικό κοινωνικό πλαίσιο όπως το ίδρυμα, η ατομική και κατ' επέκταση η συλλογική μνήμη που έχει διαμορφωθεί στα πλαίσια της κοινωνίας έξω από το ίδρυμα χάνεται σταδιακά, με αποτέλεσμα τη διαμόρφωση μνήμης εκ νέου βάσει των συμφερόντων, πεποιθήσεων και ιδεολογιών του φορέα της εξουσίας του ιδρύματος. Το κενό που έχει δημιουργηθεί στη μνήμη των τροφίμων από την είσοδό τους σε ένα χώρο εναλλακτικής κοινωνικής οργάνωσης, καλούνται να καλύψουν στοιχεία από το νέο περιβάλλον τα οποία, ωστόσο, υπακούουν στη συνολική λογική του ιδρύματος, τη βεβήλωση δηλαδή της ατομικής ταυτότητας.

4.

«Σε πολλές περιπτώσεις, πολλά γεγονότα εντοπίζονται στην ίδια τοποθεσία χωρίς να είναι απαραίτητα συνδεδεμένα μεταξύ τους. Σε τέτοιες περιπτώσεις, φαίνεται ότι η μνήμη κάποιου παλαιότερου γεγονότος έκανε αυτά τα μέρη πιο ελκυστικά, σαν οι αναμνήσεις να υπακούουν και αυτές σε ένα αγελαίο ένστικτο.»

Halbwachs Maurice, *On Collective Memory*, The University of Chicago Press, London, 1992, σελ. 219-220

Ο Νόμος της Συγκέντρωσης, όπως ορίζεται παραπάνω από τον Halbwachs, βρίσκει εφαρμογή και στο συγκρότημα προς ανάλυση, εφόσον αυτό υιοθετεί στο πέρασμα του χρόνου μια αλληλουχία χρήσεων, διαφορετικών μεταξύ τους εκ πρώτης όψεως, οι οποίες, ωστόσο, έχουν ένα κοινό γνώμονα που τους αποδίδει ενότητα. Σύμφωνα με την έννοια της αρχικειμενικότητας (archi-textuality) του Genette, αυτός ο γνώμονας αποτελεί, στη συγκεκριμένη περίπτωση, το είδος – “genre” των κτισμάτων, εκείνα δηλαδή τα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά που εκδηλώνουν την κατηγορία στην οποία ανήκαν τα κτίρια κατά την πρώτη χρήση τους, αυτή του ιδρύματος.

Architextuality: Ο όρος δηλώνει το είδος στο οποίο ανήκει ένα έργο στη λογοτεχνία. Στην αρχιτεκτονική θα μπορούσε να συσχετιστεί με την έννοια της τυπολογίας. Για περισσότερα βλέπε:

Genette Gérard, Palimpsest: *Literature in the second degree*, μετάφραση Newman Channa, Doubinsky Claude, University of Nebraska Press, 1997, σελ. 4

Στα πλαίσια αυτής της έρευνας επιχειρείται η προσέγγιση και ανάλυση του Συγκροτήματος όχι μόνο ως ενός συνόλου κτισμάτων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, αλλά και ως τοπίου, φυσικού και ανθρωπογενούς, η διαμόρφωση του οποίου καθορίζει την ανθρώπινη συμπεριφορά, εξυπηρετώντας κάθε φορά τους στόχους του ιδρύματος. Ακολουθώντας, επομένως, την πορεία προσέγγισης και εισόδου ενός τροφίμου στην περιοχή, προκύπτουν τρία επίπεδα ανάλυσης: το τοπίο, το «πρόσωπο» του τοπίου⁷ και η εσωτερική οργάνωση των κτισμάτων.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, η ερμηνεία βασίζεται στα παρακάτω βιβλία:

- Halbwachs Maurice, *On Collective Memory*, The University of Chicago Press, London, 1992
- Genette Gérard, *Palimpsest: Literature in the second degree*, μετάφραση Newman Channa, Doubinsky Claude, University of Nebraska Press, 1997
- Παραδέλλης Θεόδωρος, «Ανθρωπολογία της Μνήμης», *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης: Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999
- Christian Norberg-Schulz, *Genius Loci: Το πνεύμα του Τόπου, Για μια Φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής*, Μετάφραση: Μ. Φραγκόπουλος, Πανεπιστημιακές εκδ. Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2009
- Arnheim Rudolf, *Η δυναμική της αρχιτεκτονικής μορφής*, μετάφραση Ιάκωβος Ποταμιανός, University Studio Press (Εκδ. Επιστημονικών Βιβλίων και Περιοδικών), Θεσσαλονίκη, 2003
- Foucault Michel, *Discipline and Punish: the birth of the Prison*, translation Alan Sheridan, εκδ. Gallimard, New York, 1977
- Goffmann Erving, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Μετάφραση Ξενοφών Κομνηνός, εκδ. Ευρύαλος, Αθήνα, 1994

5. Η χρήση της μηχανικής αναλογίας εντοπίζεται ήδη στα έργα των Deleuze – Guattari για την ανάλυση ακραίων εμπειριών και οριακών κοινωνικών καταστάσεων. Παρόμοια αναλογία επιχειρείται από τον Παναγή Παναγιωτόπουλο για το στρατόπεδο της Μακρονήσου στα πλαίσια της επιστημονικής συνάντησης που πραγματοποιήθηκε το 1998 στο Ε.Μ.Π. με τίτλο *Ιστορικό Τοπίο και Ιστορική Μνήμη: Το Παράδειγμα της Μακρονήσου*. Στο κείμενό του, «Η Αμετροπέπια της βίας, ο Πόνος και η Αναίρεση της «Αναμόρφωσης» στη Μακρόνησο», το στρατόπεδο παρουσιάζεται σαν μια μηχανή με συγκεκριμένο σκοπό, μια σχετική αυτοτέλεια και στα πλαίσια του οποίου αναπτύσσονται δυνάμεις κοινωνικές, σωματικές και στρατιωτικές.

6. «Το σώμα αποτελεί έναν περίπλοκο συνδυασμό σταθερών και ρευστών σχέσεων και διαδικασιών που διαμεσολαβούν ανάμεσα στον εαυτό και την κοινωνία και μέσα στο οποίο «κατοικούν» σε μνημονική μορφή τα οργανωτικά και ταξινομικά σχήματα του κοινωνικού και πολιτικού περιγύρου. Έτσι οι τελετουργικές πράξεις μπορούν να εμπεδώνουν, να αναδιατάσουν και αναπλάθουν τη μνήμη και να διαμορφώνουν στρατηγικές αντίστασης και συναίνεσης.»

Comaroff Jean

Παραδέλλης Θεόδωρος,
«Ανθρωπολογία της Μνήμης»,
Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης: Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999, σελ. 43

7. «Η πρόσοψη ή το πρόσωπο του τοπίου έγκειται στην προσωποποίηση της όψης των κτιρίων του προς το δρόμο.»

Τερκενλή Θεανώ, *Το πολιτισμικό τοπίο: Γεωγραφικές προσεγγίσεις*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1996, σελ. 104

LEROS-AEROPORT

SCALE 1:2000

Τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς βολέως τῶν μαθητῶν εἰς τὰς Σχ

εἰς τὰς ὁποίας ὡς γνωστὸν εἰργάσθησαν διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν μ

λονταὶ προερχόμενοι ἐκ τῶν Βασιλικῶν Τεχνικῶν Σχολῶν Ἀέρου, ἡ

τῶν Σχολῶν διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν ἀεροπορῶν μεταξὺ τῶν

τῶν 10 ἡμερῶν καὶ

πρωτῆ εἰς τὰς 10 ἡμέρας

ἐκόντων ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

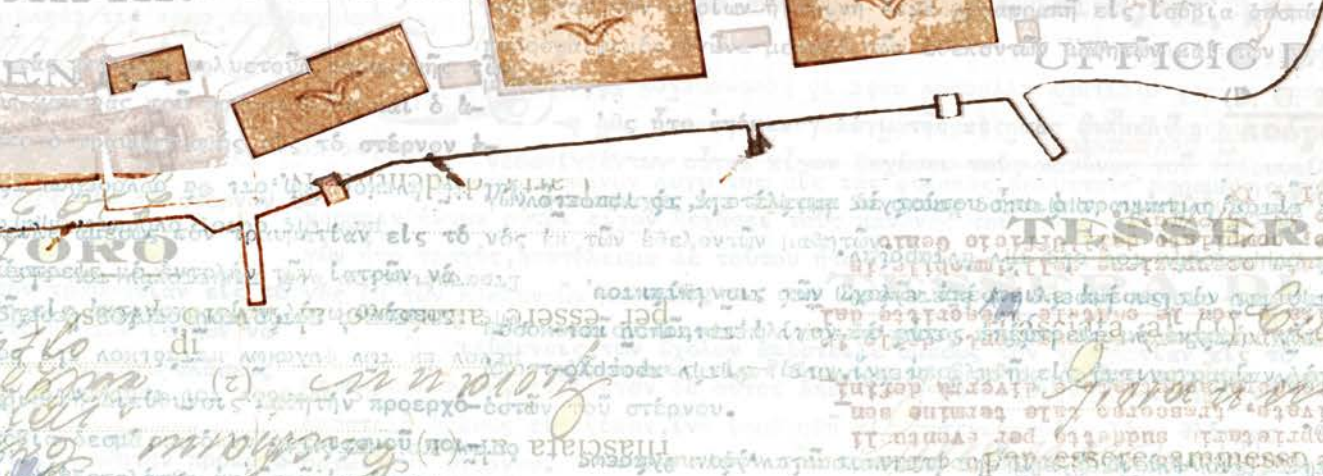
ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

κ τῶν μαθητῶν εἰς τὰς Σχολὰς κτῶ
διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν μαθητῶν ἐδα
ἐπιπέδων ἀεροῦ, ἡ Διεθνοὺς
διεπιστῆας μεταξὺ τῶν νεοαναχθέν
τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ πολλοὶ θανατο
πρωτῆ εἰς τὰς 10 ἡμέρας
ἐκόντων ἀποφασισθέντων

Ἱστορικό πλαίσιο · Historical background

μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν, ἡ δὲ ἀνοικοδόμησις
ἐκόντων ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

ἀποφασισθέντων

Ιστορικό Πλαίσιο

Απαραίτητο στοιχείο για την κατανόηση της ιταλικής αρχιτεκτονικής στα Δωδεκάνησα, στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα, είναι μια βαθιά και ακριβής γνώση των συνθηκών (τοπικών και υπερ-τοπικών) που οδήγησαν στη δημιουργία και στην ένταξη αυτού του είδους της αρχιτεκτονικής σε έναν τόπο με τόσο πλούσια τοπική παράδοση, όπως τα Δωδεκάνησα. Η εμπλοκή των Ιταλών στην κυριαρχία των Δωδεκανήσων ξεκινά το Σεπτέμβριο του 1911, όταν ξεσπά ιταλο-τουρκικός πόλεμος με στόχο την κατάληψη της Τριπολιτίδας και της Κυρηναϊκής από τους Ιταλούς. Στα πλαίσια αυτού του πολέμου, η Ιταλία, στοχεύοντας να δημιουργήσει αντιπερισπασμό στις εχθρικές δυνάμεις και να εμποδίσει την αποστολή ενισχύσεων από τις μικρασιατικές ακτές, μεταφέρει το 1912 τον πόλεμο στο Αιγαίο⁸.

Έτσι, ενώ τα Δωδεκάνησα διπλωματικά αποτελούν τουρκική επαρχία, το Μάιο του 1912 βρίσκονται υπό «προσωρινή» ιταλική κατοχή, εξαιτίας της εμπόλεμης κατάστασης, η οποία είχε ως πρωταρχικό σκοπό την αποφυγή αναταραχών από τον τοπικό πληθυσμό. Στις 10 Αυγούστου του 1920, μετά την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών και σύμφωνα με το άρθρο της 122, η Τουρκία παραιτείται υπέρ της Ιταλίας από τα κυριαρχικά της δικαιώματα. Την ίδια μέρα υπογράφεται ελληνοϊταλική συνθήκη σύμφωνα με την οποία η Ιταλία παραχωρούσε στην Ελλάδα τα Δωδεκάνησα εκτός από τη Ρόδο⁵. Παρ' όλα αυτά, μετά την Μικρασιατική Καταστροφή, η Ιταλία καταγγέλλει τη Συνθήκη των Σεβρών και τον Ιούλιο του 1923 υπογράφεται η συνθήκη της Λωζάννης σύμφωνα με την οποία τα Δωδεκάνησα γίνονται οριστικά κτήση των Ιταλών χωρίς πρόβλεψη για δυνατότητα αυτοδιάθεσης⁶.

Με την εδραίωση της Ιταλικής Κυριαρχίας κλείνει η πρώτη περίοδος της Ιταλοκρατίας στα Δωδεκάνησα (1912-1923), βασικά χαρακτηριστικά της οποίας ήταν η στρατιωτική διοίκηση των νησιών, παρεμβάσεις των Ιταλών σχετικά με την εφαρμογή των προνομίων που είχαν παραχωρηθεί στους ντόπιους επί Τουρκοκρατίας, συνεχείς μεταβολές της διεθνούς θέσεως ως προς τη σύνδεση των Δωδεκανήσων με την Ελλάδα ή την Ιταλία

8. Κολώννας Βασίλης, *Ιταλική Αρχιτεκτονική Στα Δωδεκάνησα*, εκδ. ΟΛΚΟΣ ΕΠΕ, Αθήνα, 2002, σελ. 8

9. Αλλαμανή Έφη, Παναγιωτοπούλου Κρίστα, λήμμα στην εγκυκλοπαίδεια *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, τόμος ΙΕ, σελ. 135,141

10. Ήσυχος Μανώλης Α., *Από την Ιταλική Αποικιοκρατία Στο Διεθνές Στυλ Του Λακκίου Της Λέρου*, ανάπτυπο από την εφημερίδα «Λεριακά Νέα», Έκδοση Πανελληνίας Ένωσης Λερίων, Λέρος, 1994, σελ. 4

11. Κολώννας Βασίλης, *ό.π.*, σελ. 8-10

Εικ. 5. Τμήμα δελτίου ταυτότητας επί ιταλοκρατίας, 1924-1931 (Γ.Α.Κ., παράρτημα Λέρου, Αρχείο οικογένειας Ιουλίας Βασιλείου, πρωτογενής έρευνα Γκράτσου Γεωργία)

Εικ. 6. Χάρτης ιταλικών κτήσεων Ελλάδα, 1919, (Γ.Α.Κ., *ό.π.*, Αρχείο Ρούσου Πάρη)

και την αντίσταση των ντόπιων στη διεθνή κατοχύρωσή τους στην Ιταλία και το συνεχή αγώνα για ένωση με την Ελλάδα.

Η δεύτερη περίοδος της Ιταλοκρατίας (1923-1943) χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια εξιταλισμού του τρόπου ζωής των κατοίκων σε δημόσιο επίπεδο, μέσω παρεμβάσεων στη παιδεία, οικονομία και φορολογία, με στόχο την υπονόμευση του ελληνικού στοιχείου. Η στρατιωτική διοίκηση γίνεται πλέον πολιτική με την κατάργηση των προνομίων της Τουρκοκρατίας, εφόσον δεν επιτρέπεται η συμμετοχή των ντόπιων σε δικαστικά και διοικητικά ζητήματα. Από το 1937, μάλιστα, οι δήμαρχοι δεν εκλέγονται αλλά διορίζονται από το γενικό διοικητή με αποτέλεσμα τα νησιά να αποτελούν πλέον ιταλική επαρχία, τα Ιταλικά Νησιά του Αιγαίου⁷.

Εικ. 7. Προπαγανδιστική αφίσα των φασιστικών οργανώσεων Balilla

Στα πλαίσια αυτής της προσπάθειας εδραίωσης της ιταλικής παρουσίας, η αρχιτεκτονική που εφαρμόστηκε δεν αντιστοιχεί σε αυτήν «του κατακτητή» που ακολούθησαν άλλα κράτη (Αγγλία, Γαλλία) στις αποικίες τους, αλλά σε αυτή «του προστάτη». Πράγματι, οι αρχιτέκτονες στους οποίους ανατέθηκε ο σχεδιασμός των επεμβάσεων στα Δωδεκάνησα, αντί να αγνοήσουν την πολιτιστική κληρονομιά τους, αποφάσισαν να την προστατεύσουν ενσωματώνοντας στοιχεία της τοπικής αρχιτεκτονικής παράδοσης σε αυτή των δημοσίων κτιρίων. Βασικός στόχος ήταν η δημιουργία ενός «γενικού μεσογειακού χαρακτήρα» στην αρχιτεκτονική των αποικιών μέσω άμεσου συσχετισμού με την ελληνική ανώνυμη αρχιτεκτονική (λευκές επιφάνειες, γεωμετρικοί όγκοι, ήμερες αναλογίες, καθαρότητα των μορφών). Έτσι, δημιουργείται ο Μεσογειακός Ρασιοναλισμός, ο οποίος εμπλουτίζεται με στοιχεία της τοπικής παράδοσης όχι μόνο σε επίπεδο μορφών αλλά περισσότερο σε επίπεδο σχεδιαστικών αρχών.

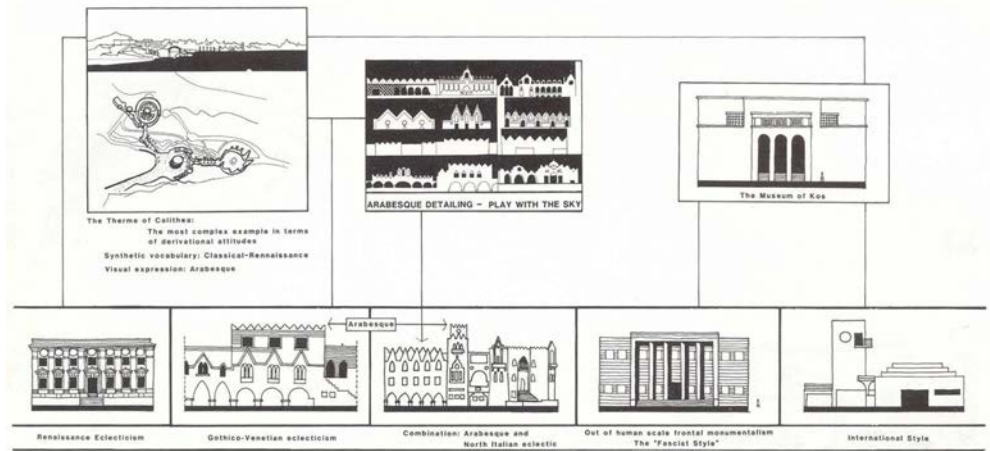
Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, διακρίνονται δύο φάσεις στην ιταλική αρχιτεκτονική των Δωδεκάνησων, οι οποίες συνδέονται άμεσα με την παρουσία και τη δράση δύο γενικών διοικητών, του Mario Lago (1924-1936) και του Cesare Maria de Vecchi (1936-1941). Χαρακτηριστική είναι η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής κατά την μετάβαση από την μετριοπαθή πολιτική δράση του Lago στην εκστρατεία μετατροπής των Δωδεκάνησων σε επαρχία αντάξια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας από τον de Vecchi.

Κατά την πρώτη φάση, η πλειονότητα των έργων σχεδιάζεται από τον Florestano di Fausto ο οποίος στα πρώιμα έργα του μεταφέρει απλά την αρχιτεκτονική της μητρόπολης, αναπαράγοντας στοιχεία από την Αναγέννηση, το Μανιερισμό και τον Νεοκλασικισμό. Σταδιακά, ωστόσο, αρχίζει ενσυνείδητα να ενσωματώνει στο σχεδιασμό του στοιχεία που εκείνος θεωρούσε ότι ανήκαν στην τοπική παράδοση των νησιών και των γειτονικών χώρων. Έτσι, συναντώνται στοιχεία της ανώνυμης δημιουργίας, καθώς και της αρχιτεκτονικής «του κατακτητή» της εκάστοτε εποχής (Βυζάντιο, ιπποτοκρατία, Τουρκοκρατία) τα οποία εντάσσουν το βυζαντινό, ενετικό ή ισλαμικό παρελθόν των νησιών στην σύνθεση των νέων κτιρίων¹².

12.
Ο.π., σελ. 26-27,35-38

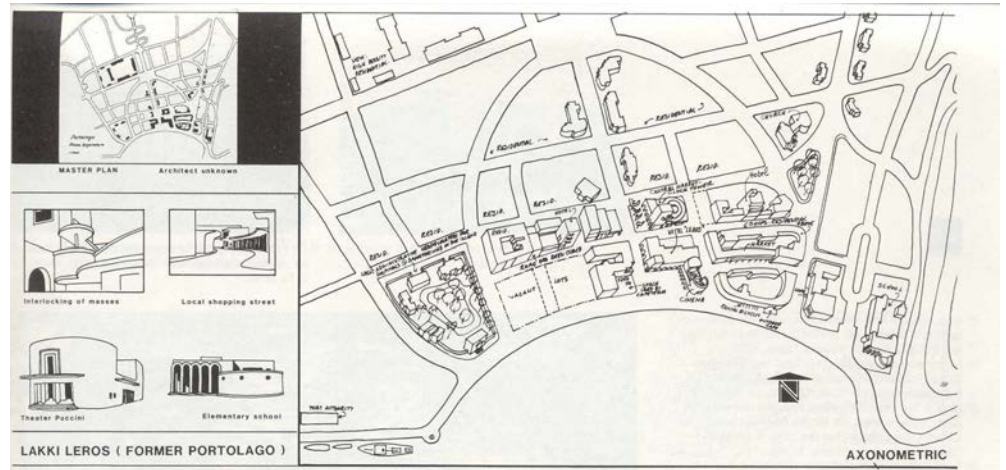
Η δεύτερη φάση, από την άλλη, χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια του De Vecchi να «εξαγνίσει» την αρχιτεκτονική του Lago, να την απαλλάξει από τα πολλά επιπρόσθετα στοιχεία και να επιβάλλει μορφολογικές τροποποιήσεις για την έκφραση των νέων διαστάσεων και επιδιώξεων (πολιτικών, κοινωνικών και διοικητικών) του Imperium. Από την αρχιτεκτονική του «προστάτη» καταλήγουμε τελικά στην αρχιτεκτονική του «κατακτητή», στην αφαιρετική αναβίωση της *architettura crociata* (Αρχιτεκτονική των Σταυροφόρων) και στην εδραίωση της ιταλικής παρουσίας στα Δωδεκάνησα. Ωστόσο, αναπτύσσεται ένας Ρασιοναλισμός περισσότερο Μεσογειακός παρά Μητροπολιτικός με δευτερογενείς επιρροές Art Deco¹³.

13.
Ο.π., σελ. 55-58

Εικ. 8.

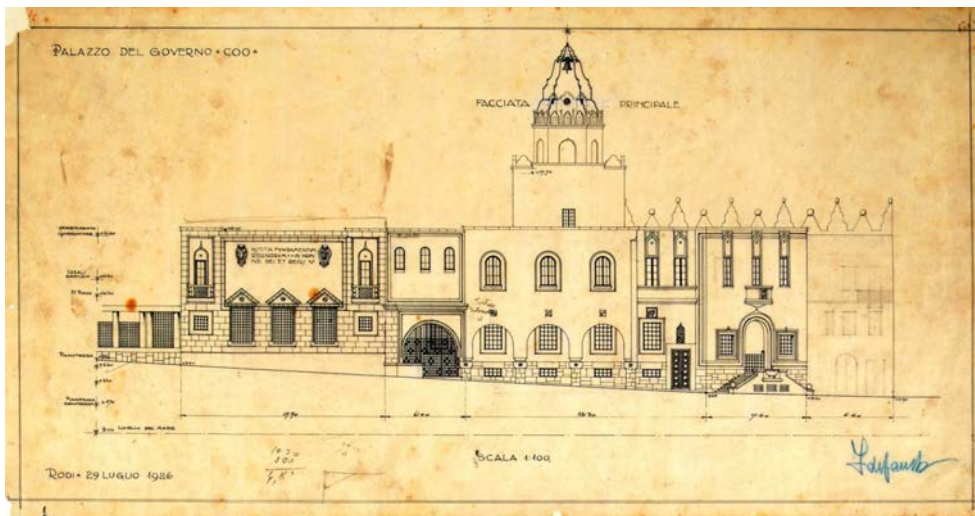
Σκίτσο αρχιτεκτονικών τεχνοτροπιών ιταλικών κτιρίων στα Δωδεκάνησα

Εικ. 9.

Αξονομετρικό Σκίτσο της πόλης Porto Lago

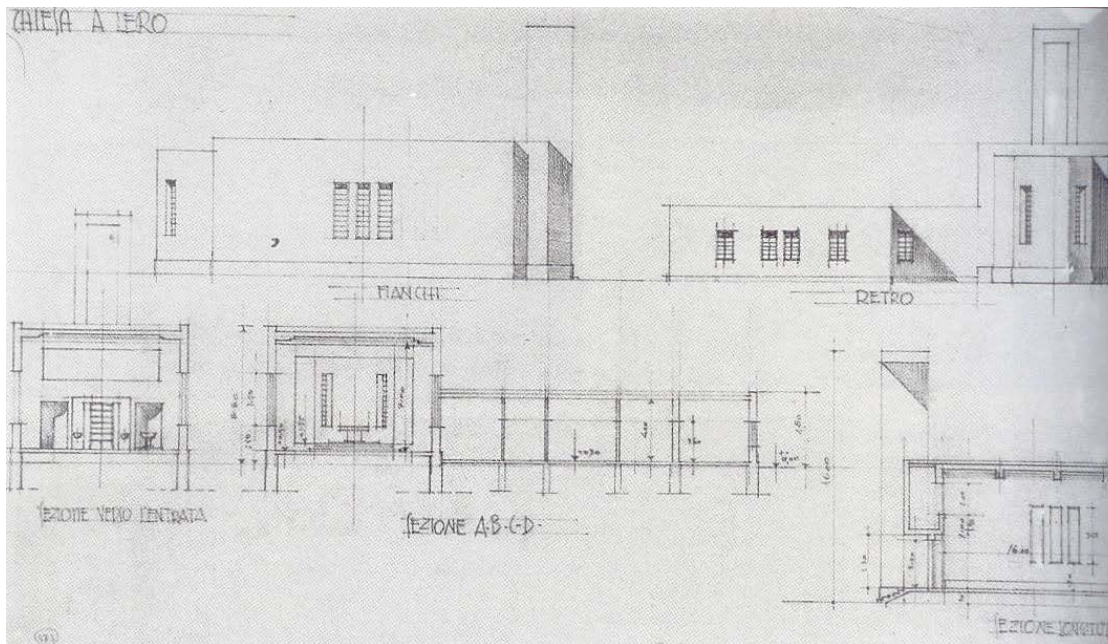

Εικ. 10. Florestano Di Fausto, *Διοικητήριο Κω*, Σχέδιο Κύριας Πρόσοψης, 1927-1929
(Αρχείο της Ιταλικής Αρχιτεκτονικής των Τεχνικών Υπηρεσιών του Δήμου Κω)

Εικ. 11. Florestano Di Fausto, *Διοικητήριο Κω*, 1927-1929

Εικ. 12. Bernabiti Armando, *Εκκλησία Αγίου Φραγκίσκου (σήμερα εκκλησία Αγίου Νικολάου)*, 1935-1939
(Γ.Α.Κ., ό.π., Αρχείο Ιταλικών Αρχιτεκτονικών Σχεδίων)

Εικ. 13. Δεξιά: Bernabiti Armando, *Εκκλησία Αγίου Φραγκίσκου (σήμερα εκκλησία Αγίου Νικολάου)*, 1935-1939

GOVERNO DELLE ISOLE ITALIANE DELL'EGEO

N. 70 - Espropriazione per pubblica utilità di un immobile sito in Lero

(Servizi R. Marina in Portolago) ημερών της δόξης των μαθητών εις τὰς Σχολὰς καὶ
εις τὰς οἰκίας ὡς γνωστὸν εἰργάσθησαν διὰ τὴν ἐνοικοδομίαν μαθητῶν ἐδο-
λοῦνται ὑποχρέωται ἐν τῶν Βασιλικῶν Τεχνικῶν Σχολῶν Ἀθηνῶν, ἢ Διεθνοῦσις
GOVERNATORI DELLE ISOLE ITALIANE DELL'EGEO
τῶν Σχολῶν διὰ τὸν σκοπὸν τῆς ἐπιτηρείας, μετὰ τὸν καταρτιζέν-

Visti i RR.DD.LL. n. 13 del 12 aprile 1931 e n. 11 del 12 aprile 1931
In virtù dei poteri conferitigli per legge
Visto il D.G. n. 11 del 12 gennaio 1931 e relativo all'argomento

Art. 1 - In base dell'art. 1 del D.G. n. 11 del 12 aprile 1931 è dichiarata
di pubblica utilità per la costruzione del servizio di acqua potabile in
Portolago (isola di Lero) l'espropriazione di un immobile sito nel Portu-
lago in località Monte Cristo, della estensione di circa 200 mq. appartenente
a Nord-Ovest con limite zona di esprop. lotti n. 21, 22, 23 propri di Anna
Niccoludi fu Marco; a Sud-Est propri di Costantino in possesso di
Giovanni in Nikita Casti.

Art. 2 - E' fissata in L. 90) e nominata a questo scopo
darsi alla proprietaria suddetta il titolo di concessione, a favore della
positata a cura dell'Ufficio di pubblica utilità, a favore della
Tesoreria di Governo, autorizzata a ricevere il pagamento.

Art. 3 - E' accordato il termine per il quale si dovranno
notifica del presente progetto di esprop. ai proprietari suddetti per eventua li
reclami o per eventuali trattative private, trascorso tale termine sen-
za reclami, il compenso fissato si intende irrevocabile e diverrà definiti-
tivo.

Art. 4 - La Tesoreria di Governo è autorizzata a pagare
dennità a chi di diritto con le modalità e con le condizioni prescritte dal
l'art. 6 del D.G. n. 11 del 1931.

Art. 5 - E' autorizzata la Tesoreria di Governo a pagare
base il verbale di consistenza di esso, compilato dall'Ufficio Gen. di
Militare per la R. Marina in Portolago.

Datato a Capri, li 9 aprile 1931

Il Segretario

Απόδειξις της επί τυχίας του Ισχυριστού τούτου: σήμερα οι
ανταρτοπαίδες είναι λιγότεροι από τα άλλα και οι άποδοτικοί
χωνευτήρι αυτοβόθνης και φρεσινικής παρασκευής της κοιλίας
του λαού.

Ο Διευθυντής επιπλέον πολύ διά να γίνει με τα παιδιά και γρήγορα
αλλοις και των αγαθών προθέσεων της και τελικά να γίνει
(2) Qualif
ουτως ὁ ἐπιπλοῦς ἀνεχώρησε δι-
ἐν συνέχει τὴν ἀνεχώρησε εἰς τὴν ἐπιπλοῦς ἀνεχώρησε εἰς τὴν ἐπιπλοῦς ἀνεχώρησε
πλάσσει ἐν Ρόδου ἐπιπλοῦς τὴν 7.7.50ν του. * Ἐπίσης Διευθυντὰ δὲν

GOVERNO DELLE ISOLE ITALIANE

UFFICIO DI COLLOCAZIONE

(D. G. 20 maggio 1936 N. 104)

LISSERA DI LAV

Qiorunw (2)

ca, minatore, muratore, manovale
ουτως ὁ ἐπιπλοῦς ἀνεχώρησε δι-
ἐν συνέχει τὴν ἀνεχώρησε εἰς τὴν ἐπιπλοῦς ἀνεχώρησε εἰς τὴν ἐπιπλοῦς ἀνεχώρησε
πλάσσει ἐν Ρόδου ἐπιπλοῦς τὴν 7.7.50ν του. * Ἐπίσης Διευθυντὰ δὲν

LEROS-AEROPORT

SCALE 1:2000

Τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς βολέως τῶν μαθητῶν εἰς τὰς Σχ

εἰς τὰς ὁποίας ὡς γνωστὸν εἰργάσθησαν διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν μ

λονταὶ προερχόμενοι ἐκ τῶν Βασιλικῶν Τεχνικῶν Σχολῶν Ἀέρου, ἡ

τῶν Σχολῶν διὰ τὴν στήσιν τῶν λόγων τῆς ἀποστολῆς μεταρῶ τῶν

των 10 ἡμερῶν καὶ

προσπῆ εἰς τὰς ἐργασίας

ἐκόντες ἀποδοῦν

GOVERNO DELLE ISOLE ITALIANE DELL'EGEO
UFFICIO DI COLLOCAMENTO

TESSERA DI LAVORO

Art. 5 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta
Art. 6 del D. 80 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta
Art. 2 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta

Art. 2 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta

Art. 2 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta

Art. 2 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta

Art. 2 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta

Art. 2 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta

Art. 2 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta

Art. 2 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta

Art. 2 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta

Art. 2 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta

κ τῶν μαθητῶν εἰς τὰς Σχολὰς Κῶ
διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν μαθητῶν ἐξο-
δοῦν τῶν μαθητῶν Ἀέρου, ἡ Διεθύνουσιν
διοριστῶς μεταρῶ τῶν νεοαριθμῶν
τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ πολλοὶ θανατο-
πορῆ εἰς τὰς ἐργασίας διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν
τῶν νέων (ἐκ σιλαμῶν)

Art. 2 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta
Art. 2 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta
Art. 2 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta

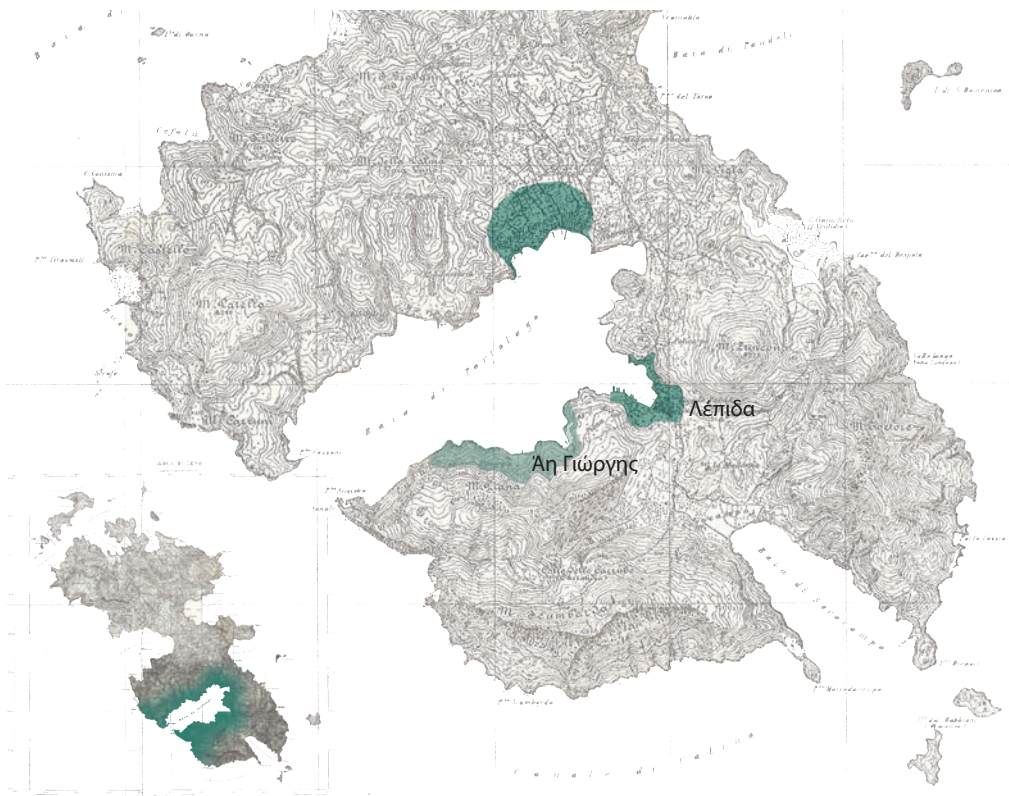
Παλίμψηστο: Palimpsest

1923 - 1947 · Regia Aeronautica Gianni Rossetti

Εικ. 14. Περιοχή του Λακκιού πριν τις επεμβάσεις των Ιταλικών Δυνάμεων

Εικ. 15. Χάρτης εγκαταστάσεων συγκροτήματος Βάσης σε Λέπιδα Άη Γιώργη καθώς και της πόλης Porto Lago στον κόλπο Λακκιού

Ανάμεσα στα νησιά του Αιγαίου, στρατηγικό ρόλο στην εξέλιξη της ιταλικής αρχιτεκτονικής των Δωδεκανήσων έπαιξε η νήσος Λέρος, η οποία εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης στην ανατολική Μεσόγειο και της ιδιαίτερης μορφολογίας της κέντρισε το ενδιαφέρον των Ιταλικών Δυνάμεων και επιλέχθηκε να φιλοξενήσει τη βάση του Ιταλικού Ναυτικού. Από τους πέντε μεγάλους κόλπους του νησιού, αυτός του Λακκιού αποτελεί το μεγαλύτερο φυσικό λιμάνι μεγάλου βάθους στη Μεσόγειο, χαρακτηριστικό που οδήγησε στην εκμετάλλευσή του ήδη από το 1916, από το Αγγλικό Ναυτικό για τις ανάγκες του Πολέμου σύμφωνα μάλιστα με το ANNUARIO AMMINISTRATIVO E STATISTICO-ERM. ARMAO αναφέρεται εγκαθίδρυση αγγλικής ναυτικής Βάσης η οποία ύστερα από την αναγνώριση της ιταλικής κυριαρχίας από τους Άγγλους, διατηρείται από τους Ιταλούς και ισχυροποιείται σε μεγάλο βαθμό, αποτελώντας αργότερα τη μεγαλύτερη στρατιωτική βάση της Ανατολικής Μεσογείου μετά τη Μάλτα¹⁴. Ο σκοπός της Ιταλίας ήταν καθαρά στρατηγικός: η οχύρωση της Λέρου και η δημιουργία μεγάλης στρατιωτικής βάσης εξασφάλιζε στους Ιταλούς τον έλεγχο σε μια περιοχή ζωτικών συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων¹⁵. Η Βάση αυτή σύμφωνα με τον προγραμματισμό, θα διέθετε εγκαταστάσεις για το Ναυτικό, την Αεροπορία και το Στρατό καθώς και τα απαραίτητα συνεργεία ιταλικών εταιρειών κατασκευής στρατιωτικού υλικού, βάσει μελετών που πραγματοποιούνταν από ειδικούς σε θέματα Στρατιωτικών Κατασκευών¹⁶.

Τα επόμενα χρόνια ακολουθούν μετακινήσεις των ιταλικών στρατευμάτων στο νησί και επιλέγονται οι περιοχές Λέπιδα και Άη Γιώργης για την εγκατάσταση της Βάσης εξαιτίας των πλεονεκτημάτων που παρουσίαζε η γεωμορφολογία του κόλπου, η οποία εξασφάλιζε προστασία στη Βάση τόσο από τη θάλασσα όσο και από τον αέρα με την εγκατάσταση μεγάλου αριθμού αντιαεροπορικών μονάδων σε στρατηγικά σημεία.

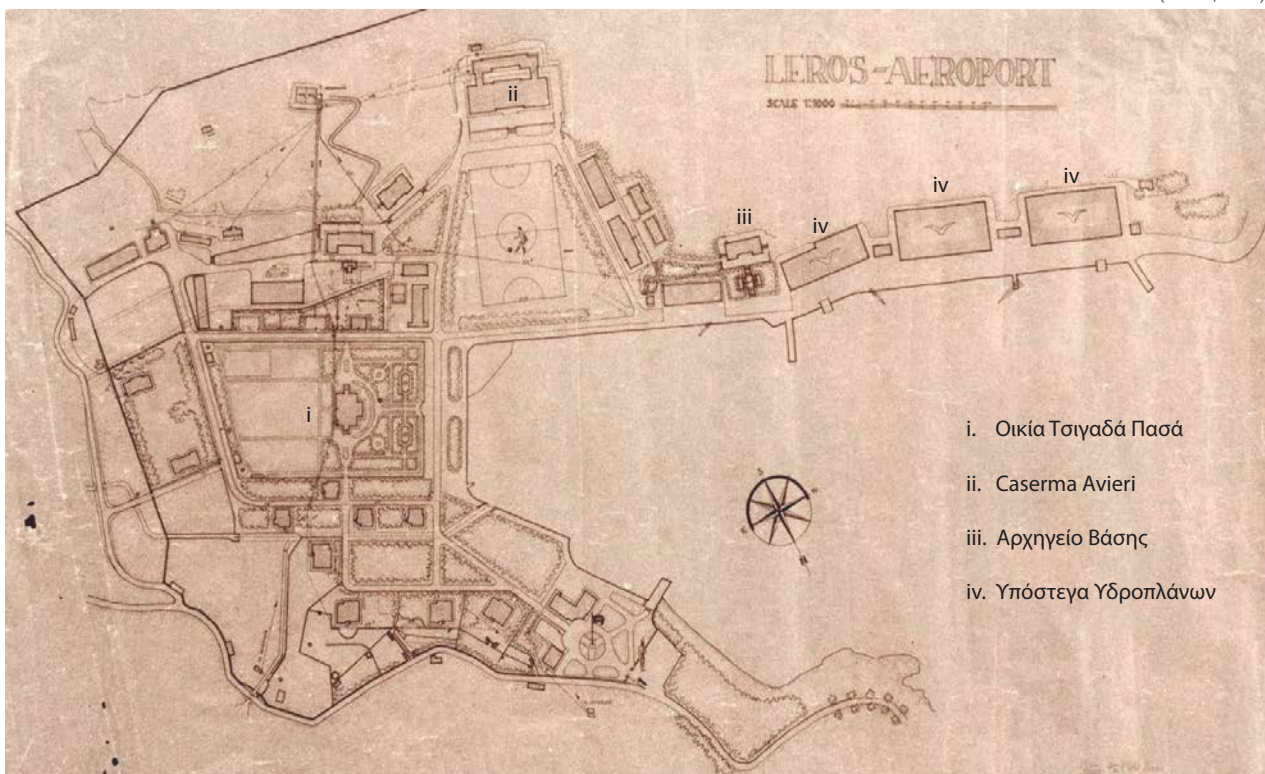
Η περιοχή ήδη χρησιμοποιείται από το 1923 για την εναπόθεση διάφορων υλικών, ενώ παράλληλα το Μάιο του ίδιου χρόνου ξεκινούν οι πρώτες εργασίες. Από το 1927 μέχρι το 1932 γίνονται απαλλοτριώσεις κτημάτων οι οποίες εξασφαλίζουν την απαραίτητη έκταση για τη δημιουργία στρατιωτικών εγκαταστάσεων.

Τον Οκτώβριο μάλιστα του ίδιου χρόνου ο διοικητής των Δωδεκανήσων Mario Lago επισκέπτεται την περιοχή και επιθεωρεί τα έργα συνοδευόμενος από τον αρχιτέκτονα Florestano di Fausto¹⁷ ο οποίος ήδη από το 1923 είχε σχεδιάσει κατοικίες για τους αξιωματικούς «αρχικά σε νεοκλασικό και στη συνέχεια στον προσφιλή του βυζαντινό – ενετικό ρυθμό», οι οποίες όμως ποτέ δεν πραγματοποιήθηκαν.

Για την εγκατάσταση της Αεροναυτικής Βάσης (Regia Aeronautica)¹⁸ διαμορφώνεται καταλλήλως η περιοχή των Λεπίδων, στο ΝΔ τμήμα της οποίας συγκεντρώνονται στρατιωτικές και τεχνικές εγκαταστάσεις, οι οποίες περιλαμβάνουν ένα βοηθητικό και δύο κύρια υπόστεγα για υδροπλάνα τύπου HANGAR, τα συνεργεία επισκευών της Αεροπορίας και των ιδιωτικών ιταλικών εταιρειών, καθώς και ειδικά τμήματα προστασίας του Στρατού με βοηθητικές στρατιωτικές υπηρεσίες

και αποθήκες τροφίμων, ανταλλακτικών και υλικών. Παράλληλα, στην περιοχή στεγάζονται το αρχηγείο της Βάσης (Regio Aeroporoto) και το τριώροφο κτίριο διαμονής των αεροπόρων (Caserma Avieri) (4628 τ.μ.). Η αρχιτεκτονική των δύο αυτών κτιρίων σηματοδοτεί τη μετάβαση από τη «Νεοαναγεννησιακή εκδοχή του Novecento στην αρχιτεκτονική της «ένταξης» του Florestano di Fausto»¹⁹. Επιπλέον, το μοναδικό κτίριο της Οθωμανικής Περιόδου που συναντάται στην περιοχή (499 τ.μ.), χρησιμοποιείται ως Λέσχη των Αξιωματικών της Βάσης Υδροπλάνων²⁰.

Εικ. 16.
Άγνωστος, *Τοπογραφικό Σχέδιο Βάσης Λεπίδων*, 1945-1947
(Σχεδιασμένο από τις αγγλικές δυνάμεις)
(Γ.Α.Κ., *ό.π.*)

- i. Οικία Τσιγαδά Πασιά
- ii. Caserma Avieri
- iii. Αρχηγείο Βάσης
- iv. Υπόστεγα Υδροπλάνων

14. Αρχείο Ήσυχου Δημήτρη

15. Ήσυχος Μανώλης Α., *ό.π.*, σελ. 9,10

16. Αρχείο Ήσυχου Δημήτρη

17. **Florestano di Fausto (1890-1965):** Ιταλός αρχιτέκτονας, πολεοδόμος και τεχνικός σύμβουλος στο Υπουργείο Εξωτερικών της Ιταλίας. Γνωστός για την αποικιακή αστική αρχιτεκτονική και το σχεδιασμό δημοσίων κτιρίων από το 1923 ως και το 1940 στα Δωδεκάνησα και στη Λιβύη. Τα έργα του χαρακτηρίζονται από μια εκλεκτικιστική ευαισθησία στην πολύπλοκη διαπραγμάτευση μεταξύ παλαιών και μοντέρνων μορφών που υπάρχουν στα νησιά του Αιγαίου και στη Λιβύη. Για περισσότερα βλ.:

Miano Giuseppe, "Florestano di Fausto from Rhodes to Libya", *Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre*, 1990, σελ. 57-71

18. Η ονομασία της Βάσης, σύμφωνα με μαρτυρίες κατοίκων του νησιού, προέρχεται από τον πρώτο Ιταλό πιλότο που έχασε τη ζωή του στο νησί, τον Giovanni Rossetti. (Προφορική μαρτυρία των Γ. Βαλασμή και Β. Βασιλείου)

19. Κολώνας Βασίλης, *ό.π.*, σελ. 67

Εικ. 17. Κτίριο Διοίκησης (Regio Aeroporto)
(Αρχείο Ήσυχου Δημήτρη)

Εικ. 18. Κοιτώνες Αεροπόρων (Caserma Avieri)

Εικ. 19. Κοιτώνες Πληρωμάτων Υποβρυχίων (Caserma Sommergibili)
(Αρχείο Δημητριάδη Αναστασία)

Εικ. 20. Κατοικία Υπαξιωματικού
(Αρχείο Ήσυχου Δημήτρη)

20. Κατασκευάζεται το 1884 και χρησιμοποιείται ως εξοχική κατοικία του πλούσιου Αιγυπτιώτη Ν. Τσιγαδά Πασά, ο οποίος ήταν πρόεδρος της Ελληνικής Κοινότητας Καΐρου και ευεργέτης της Λέρου.

21. Αρχείο Ήσυχου Δημήτρη

22. Κολώνας Βασίλης, *ό.π.*, σελ. 66-68

23. Πρόκειται για τα πληρώματα M.A.S. : Memento Andere Semper

24. Αρχείο Ήσυχου Δημήτρη

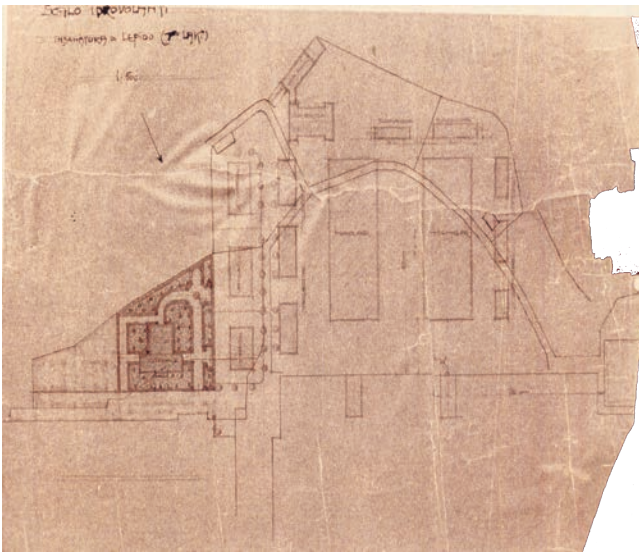
25. Scuola Archeologica di Athenes, *La Presenza Italiana Nel Dodecaneso Tra il 1912 e il 1948. La Ricerca Archeologica · La Conservazione · La Scelte Progettuali, a cura di Monica Livadiotti e Giorgio Rocco*, Edition del Prisma, 1966, σελ. 350 – 361.

Παράλληλα, στο ΒΑ τμήμα της συγκεντρώνονται οι κατοικίες των αξιωματικών (Case Ufficiali), υπαξιωματικών (Case Sottufficiali) και των οικογενειών τους. Πρόκειται για μονώροφα οικήματα, απλής κατασκευής και εσωτερικής διάρθρωσης που ακολουθούσαν το πρότυπο των ισόγειων παραθεριστικών κατοικιών στην Ιταλία εκείνης της εποχής²¹. Τα κτίσματα αυτά περιβάλλονταν από δενδροφυτεμένες αλέες, κήπους και ξεχωριστό φυλάκιο εισόδου. Τέλος, κατά μήκος του δρόμου που οδηγεί στην αεροναυτική βάση, χτίζονται βοηθητικά κτίρια καθώς και ορισμένα καταστήματα²².

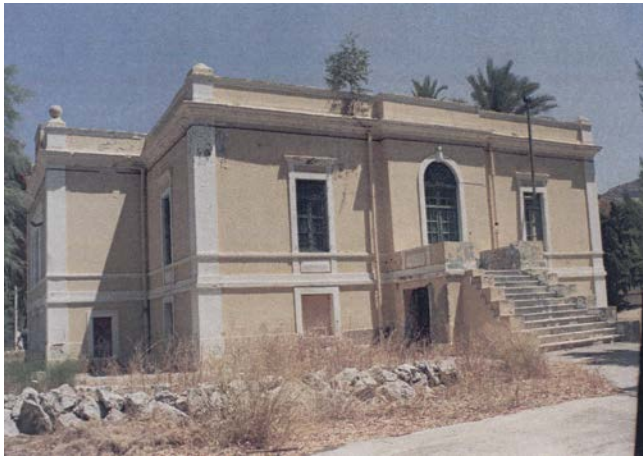
Το 1926 αποτελεί τη χρονιά έναρξης της κατασκευής τμήματος της προκουμαίας μήκους 95 μέτρων από την εταιρεία Spaini, στην περιοχή του Άη Γιώργη για τη δημιουργία της Ναυτικής Βάσης. Το 1935, η εταιρεία Ferro Beton αναλαμβάνει την κατασκευή του υπόλοιπου τμήματος της προκουμαίας του Ναυστάθμου, την προετοιμασία του γηπέδου και την κατασκευή του κτιριακού συγκροτήματος στην περιοχή. Αυτό περιλάμβανε το διώροφο κτίριο για τη διαμονή των ναυτών²³ (Caserma Marinai) κοντά στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, το τετραώροφο κτίριο που αποτέλεσε στρατώννα των πληρωμάτων των υποβρυχίων (Caserma Sommergibili), υπόστεγα για τα συνεργεία του Ναυστάθμου, αποθήκες και εγκαταστάσεις δεξαμενών καυσίμων που κατασκευάστηκαν από την εταιρεία Savigliano²⁴.

Το 1928 ολοκληρώνονται τα έργα της βάσης, τα οποία όμως συμπληρώνονται αργότερα με νέες στρατιωτικές εγκαταστάσεις για το Βασιλικό Ναυτικό. Παρόλα αυτά, οι αυξανόμενες ανάγκες για χώρους στέγασης των οικογενειών των αξιωματικών οδήγησαν στη επέκταση των επεμβάσεων στο βόρειο τμήμα του λιμανιού, με αποτέλεσμα την πραγματοποίηση της μεγαλύτερης πολεοδομικής επέμβασης των Ιταλών στα Δωδεκάνησα, την ίδρυση της νέας πόλης του Porto Lago²⁵ (σημερινό Λακκί).

Μέχρι το 1943 η ναυτική βάση εξοπλίζεται με υποβρύχια, αντιτορπιλικά, торπιλοβόλα, торπιλακάτους, βοηθητικά κτίσματα και προσωπικό

Εικ. 21. Άγνωστος, Προσαρμογή οικίας Τσιγαδά Πασά στο συγκρότημα, 1923, (Γ.Α.Κ., ό.π.)

Εικ. 22. Οικία Τσιγαδα Πασά, (Αρχειό Ήσυχου Δημήτρη)

που ανέρχεται στα 6000 άτομα. Οι περιοχές της Γωνιάς (βόρειο τμήμα του κόλπου) και του Άη Γιώργη περιλαμβάνουν Ναυτικό αεροπορικό σταθμό για υδροπλάνα (αεροπορικό για τους ντόπιους), βομβαρδιστικά και καταδιωκτικά, ενώ στα Λέπιδα συγκεντρώνονται υπηρεσίες και δυναμικό 2000 ανδρών για την αεροπορία, έτοιμων πλέον για δράση²⁶.

Στις 8 Σεπτεμβρίου του 1943 η Ιταλία συνθηκολογεί με τις Μεγάλες Δυνάμεις με αποτέλεσμα πλέον η Λέρος να φιλοξενεί τόσο ιταλικές όσο και βρετανικές δυνάμεις. Στο μεγάλο βομβαρδισμό της 26ης Σεπτεμβρίου 1943 το συγκρότημα της Βάσης βομβαρδίζεται, με αποτέλεσμα το κτίριο που στεγάζει τα πληρώματα των υποβρυχίων (Caserma Sommergibili) να υποστεί σοβαρές ζημιές, οι οποίες δεν επισκευάστηκαν ποτέ.

Χαρακτηριστικά, καταρρέει το κεντρικό τμήμα του 3ου ορόφου και το ένα από τα δύο κλιμακοστάσια. Το συγκρότημα παραμένει σε αυτή την κατάσταση έως την κατάληψη του νησιού από τους Γερμανούς κατά την επιχείρηση Ταϊφυν στις 12 και 16 Νοεμβρίου 1943, οπότε βρίσκεται υπό γερμανική κατοχή μέχρι το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου²⁷.

Το Μάιο του 1945 συμμαχικά σκάφη φτάνουν στο Λακκί όπου γίνεται παράδοση του νησιού από το Γερμανό στρατιωτικό διοικητή Κοσέλα στις βρετανικές αρχές. Τα Δωδεκάνησα περνούν προσωρινά σε βρετανική στρατιωτική διοίκηση υπό τον στρατηγό Paget, για δύο περίπου χρόνια, κατά τα οποία η πολιτική οικονομίας και φορολογίας που εφαρμόστηκε ήταν ανάλογη με αυτή των Ιταλών κατακτητών²⁸.

Η Βάση πλέον ερημώνει και οι τεχνικοί που απασχολούνταν στα συνεργεία της μένουν χωρίς επάγγελμα, με αποτέλεσμα υψηλά επίπεδα ανεργίας και, κατ'επέκταση, ερήμωση του νησιού. Το διάστημα 1945 – 1947, η μόνη μορφή απασχόλησης των εργατοτεχνιτών ήταν η αποσυναρμολόγηση μηχανολογικών εγκαταστάσεων και η απογύμωση ναρκών και οβίδων με στόχο την πώληση εκρηκτικού υλικού. «*Η Βρετανική Στρατιωτική Διοίκηση Δωδεκανήσου άρχισε την καταστροφή πολεμικού υλικού και των πυροβολαρχιών ξεπουλώντας «άχρηστο» υλικό. «Στα Λέπιδα συγκεντρώθηκαν μεγάλες ποσότητες υλικών κάθε είδους (επιβατικά και φορτηγά αυτοκίνητα, μηχανήματα οδοποιίας, ανταλλακτικά αυτοκινήτων και μηχανών, σιδηρικά κ.λ.π.). Όλα αυτά ξεπουλήθηκαν σε πλειστηριασμούς»*²⁹.

Η Βάση παραμένει βομβαρδισμένη και εγκαταλελειμμένη μέχρι το 1947, όταν τα Δωδεκάνησα ενσωματώνονται πλέον στο ελληνικό κράτος³⁰.

26. http://www.leros.org/lerostour-isthttp://wwiileros1_gr1.htm

27. Γκουτίδης Χρήστος, «Το Πέτρινο Πανεπιστήμιο της Λέρου», *Η Πνοή της Λέρου*, Λέρος, 2006, τχ. 21, σελ. 8

28. Ήσυχος Μανώλης Α., «Μεταβατική περίοδος 1945-47: Από το Τέλος του Πολέμου έως την Ένωση των Δωδεκανήσων με την Ελλάδα», Αφιέρωμα: «Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα πενήντα χρόνια από την ενσωμάτωση», *Επτά Ημέρες, Καθημερινή*, Αθήνα, αριθμός φύλλου: 23741, 1997, σελ. 28

29. *Ό.π.*, σελ. 29

30. «Στο άρθρο 14 της Συνθήκης Ειρήνης μεταξύ Ιταλίας και των Συμμάχων Δυνάμεων αναφέρεται ότι η Ιταλία παραχωρεί στην Ελλάδα σε πλήρη κυριότητα τα νησιά της Δωδεκανήσου (Αστυπάλαια, Ρόδο, Χάλκη, Κάρπαθο, Κάσο, Επισκοπή (Τήλο, Νίσηρο, Κάλυμνο, Λέρο, Πάτμο, Λειψούς, Σύμη, Κω και Καστελλόριζο), καθώς επίσης και τας παρακείμενας νησίδας.»

Ό.π., σελ. 31

1949 - 1964 · Βασιλικές Τεχνικές Σχολές Λέρου

Εικ. 23. Β.Τ.Σ.Λ., (Γ.Α.Κ., ό.π., Αρχείο Γρηγορίου Ζαΐρη)

Εικ. 24. Κοιτώνες Τεχνιτών (Ο.π.)

Εικ. 25. Κοιτώνες και εργαστήρια Μηχανικών (Γ.Α.Κ., ό.π., Αρχείο Δημητρίου Τσώνου)

31.

Τα παιδιά που κατά κύριο λόγο συγκεντρώνονταν στις Παιδοπόλεις ήταν ορφανά, παιδιά με αρρώστους γονείς καθώς και παιδιά «συμμοριτών», φυλακισμένων και «αντεθνικώς δρώντων». Πέρα λοιπόν από την πρόφαση ότι με αυτή την πολιτική κοινωνικής πρόνοιας ο «Ερανος» της βασίλισσας Φρειδερίκης προστάτευε τα «απειλούμενα παιδιά» από τις επισφαλείς περιοχές και φρόντιζε για την επαγγελματική τους κατάρτιση στις Βασιλικές Τεχνικές Σχολές, όπως λέγονταν τα ιδρύματα, ο πραγματικός στόχος ήταν η ηθική αναμόρφωση των παιδιών έτσι ώστε «να μην μπορούν να στρατολογηθούν από τους εχθρούς της Πατρίδας».

Βερβενιώτη Τασούλα, «Παιδομαζύωμα ή/και παιδοφύλαγμα (1947-1950)», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, εκδ. Οργανισμός Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, τομ.8^{ος}, σελ. 271

32.

Ο.π., σελ. 271

33.

Χαρακτηριστικά αναφέρεται στο έργο της Βερβενιώτη ότι η επισκευή των κτιρίων πραγματοποιήθηκε από ντόπιους τεχνίτες και τους πρώτους μαθητές των Σχολών για τη μελλοντική στέγαση περισσότερων παιδιών. Βερβενιώτη Τασούλα, *Βασιλικές Τεχνικές Σχολές Λέρου*, άρθρο εν Λέρω, 1999 Αρχείο οικογένειας Βελή

34.

Κουκάς Γιώργος, «Τα Ανταρτάκια της Λέρου», *Ενα*, Αθήνα, 1989, τχ. 9, σελ. 26

Κατά τη διάρκεια των Μεταπολεμικών χρόνων, το συγκρότημα αποκτά νέα χρήση, η οποία θα αποτελέσει σταθμό στη ιστορία τόσο του νησιού όσο και της Ελλάδας. Στα πλαίσια της επιχείρησης «Σωτηρία των Παιδιών», «υπό την Υψηλή Προστασία της Α.Μ. της Βασιλίσσης Φρειδερίκης», καλείται να αποτελέσει ένα από τα 53 (ή 58) ιδρύματα της ηπειρωτικής και νησιωτικής Ελλάδας που στόχευαν στην απομάκρυνση παιδιών της Βόρειας Ελλάδας (κυρίως) από τις εμπόλεμες περιοχές, τη συγκέντρωσή τους σε Παιδοπόλεις και την εκπαίδευση και ανατροφή τους με αντιλήψεις υπέρ του καθεστώτος³¹.

Στα πλαίσια αυτής της δράσης, η εύρεση κατάλληλων κτιρίων για τη στέγαση των Βασιλικών Τεχνικών Σχολών και την εγκατάσταση των παιδιών υπήρξε προβληματική, λόγω των καταστροφών που είχε επιφέρει ο πόλεμος³².

Τον Οκτώβριο του 1948, ωστόσο, ύστερα από επίσκεψη του βασιλικού ζεύγους (Παύλος Α΄ και βασίλισσα Φρειδερίκη) στη Λέρο, το νησί επιλέγεται ως τόπος στέγασης του μεγαλύτερου συγκροτήματος Βασιλικών Τεχνικών Σχολών, το οποίο ιδρύεται το Μάρτιο του 1949. Τον ίδιο χρόνο μεταφέρονται από το στρατόπεδο της Λάρισας παιδιά 8-18 ετών με στρατιωτικά καμiónια στον Πειραιά και στη συνέχεια με το πολεμικό πλοίο «Μαχητής» στη Λέρο. Πρόκειται για παιδιά των μαχητών του Δημοκρατικού Στρατού, παιδιά κομμουνιστών, κρατουμένων, εκτελεσμένων. Αποβιβάζονται στην βομβαρδισμένη προβλήτα του Άη Γιώργη και εν τέλει στεγάζονται στους πρώην στρατώνες του Ιταλικού Βασιλικού Ναυτικού, με την πρόφαση ότι τα κτίρια αυτά, «...αι παλαιαί εγκαταστάσεις της Ιταλικής Αεροπορίας και του Ναυστάθμου ημικατεστραμμένα εκ των βομβαρδισμών...», μπορούσαν εύκολα να επισκευαστούν³³. Έτσι, τα κτίρια της βάσης, χωρίς περαιτέρω επεμβάσεις αποκτούν τη νέα χρήση τους: «τα ερειπωμένα κτίρια της Ιταλικής Αεροπορίας εδέχοντο τα πρώτα 100 παραπλανημένα Ελληνόπουλα...»³⁴

Συγκεκριμένα, ο στρατώνας των Αεροπόρων στα Λέπιδα (Caserma Avieri) μετατρέπεται σε κοιτώνα, το κτίριο της διοίκησης της Βάσης φιλοξενεί τη Διεύθυνση, ενώ η πρώην Λέσχη Αξιωματικών στεγάζει τη Λέσχη των Υπαλλήλων, τη Γεωργική Σχολή και τη Φιλαρμονική των Βασιλικών Τεχνικών Σχολών. Στον Άη Γιώργη παράλληλα, οι πρώην στρατώνες Marinai και Sommergibili στεγάζουν τους κοιτώνες και τα εργαστήρια των μηχανικών αντίστοιχα³⁵.

Σε μικρό χρονικό διάστημα, καταφθάνουν άλλα 260 παιδιά, ενώ το Δεκέμβριο του 1949 το βομβαρδισμένο συγκρότημα στεγάζει 1258 τροφίμους. Μέχρι το Μάιο του 1950 καταγράφονται πάνω από 1500 παιδιά στις Βασιλικές Τεχνικές Σχολές, ενώ το 1951, μέσα σε δύο μήνες, το συγκρότημα δέχεται 1200 παιδιά από την Πάτρα, τη Θεσσαλονίκη, την Ήπειρο, τη Μακεδονία και τη Θράκη³⁶.

Οι σχολές που συγκεντρώνονται στην περιοχή ήταν πολλές και αντιπροσώπευαν ποικιλία επαγγελμάτων. Γανωματήδες, μηχανικοί μηχανών εσωτερικής καύσεως, φαναρτζήδες, μηχανουργοί, μαραγκοί και ραδιοτεχνίτες ήταν μερικά από αυτά τα επαγγέλματα. Μάλιστα, στις σχολές αυτές διδασκόταν και «η πιο ευγενής τέχνη απ' όλες» η Τυπογραφία, η εκμάθηση της οποίας οδηγεί στην έκδοση της εφημερίδας των Σχολών ο «Φοίνιξ», η οποία συντάσσεται από το προσωπικό και τυπώνεται στα τυπογραφεία των Σχολών³⁷.

Όσον αφορά την οργάνωση των Σχολών, παρατηρείται καταμερισμός των εργασιών του προσωπικού. Ενώ η τεχνική εκπαίδευση των μαθητών πραγματοποιούνταν από το 1951 και μετά από τους ντόπιους τεχνίτες³⁸, η ηθική διαπαιδαγώγηση γινόταν από άτομα που είχαν σταλεί από το γραφείο Διαφώτισης Ε1, τους λεγόμενους «Διαφωτιστές». Πρόκειται για στρατιωτική ηγεσία από την Αθήνα η οποία μαζί με μερικούς φαντάρους από τη Μακρόνησο διοικούσε το ίδρυμα³⁹.

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι, ύστερα από την αποφοίτηση των πρώτων μαθητών των Β.Τ.Σ.Λ., οι επόμενοι μαθητές έρχονταν μέσω αίτησης στο Ε1, γεγονός που διακρίνει τη λειτουργία των Σχολών σε δύο χαρακτηριστικές φάσεις.

Οι Τεχνικές Σχολές αρχίζουν σταδιακά να συρρικνώνονται από το 1954. Ύστερα από αντιδράσεις που εκφράστηκαν για τη λειτουργία τους και καταγγελίες για την κακομεταχείριση των παιδιών (1958-1959) λειτουργούν μέχρι τις 15/12/1964, οπότε κλείνουν οριστικά με επακόλουθη ερήμωση των κτιρίων για δεύτερη φορά⁴⁰.

Εικ. 26. Έργο των μαθητών στους κοιτώνες των μηχανικών (φωτ. Βερβενιώτη Τασούλα, Αύγουστος, 1999, Αρχείο οικογένειας Βελή)

35.
Γκουτίδης Χρήστος, *Παρουσία στο Χώρο και στο Χρόνο, Νήσος Λέρος: Ένας κρίκος στην Καδένα της Ιστορίας, Κρατικό Θεραπευτήριο Λέρου, Εισήγηση στο 11ο πανελλήνιο συνέδριο management υπηρεσιών υγείας*, Χασιά, 2009, σελ. 4-5

36.
Κουκάς Γιώργος, *ό.π.*, σελ. 26-27

37.
Βιρβίλλης Ζήσιμος, «Η Λέρος και οι πρώην Βασιλικές Τεχνικές Σχολές», *Λερισκά Νέα*, Αθήνα, 2012, τχ. 428, σελ. 12-13

38.
Μέσω αυτής της εργασίας αντιμετώπιζαν τα σοβαρά οικονομικά προβλήματα που είχαν προκύψει από τον Εμφύλιο

39.
Κουκάς Γιώργος, *ό.π.*

40.
Ό.π.

1957 - 1984 · Κρατικό Θεραπευτήριο Λέρου

Σημαντικό ρόλο στη μετακίνηση των Σχολών έπαιξε η ίδρυση της «Αποικίας Ψυχοπαθών Λέρου»⁴¹ και η στέγαση των πρώτων εγκαταστάσεών της σε κτίρια της Ιταλικής Ναυτικής Βάσης στην περιοχή Γωνιά του Λακκιού.

Βασικός παράγοντας που οδήγησε στην ίδρυση της Αποικίας ήταν η άμεση ανάγκη για στέγαση ενός μέρους των ψυχικά ασθενών που είχαν κατακλύσει τα ήδη πλήρη δημόσια ψυχιατρεία της Ελλάδας, μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφυλίου, και συγκεκριμένα εκείνων των ασθενών που δεν δέχονταν επισκέψεις από συγγενικά πρόσωπα και έπρεπε να νοσηλευτούν για διάστημα περισσότερο του ενός έτους.

Η δημιουργία του ιδρύματος γίνεται με συνοπτικές διαδικασίες, χωρίς προγραμματισμό και μελέτη των κοινωνικών και οικονομικών επιπτώσεων που μπορεί να έχουν στην κοινωνία του νησιού. Ο εξοπλισμός του χώρου καθώς και οι επεμβάσεις για να καταστεί κατάλληλος για τη νέα χρήση γίνονται με αμελητέα έξοδα, με αποτέλεσμα το Λακκί να αποτελέσει έδρα της Αποικίας με προβλεπόμενη δύναμη 650 κλινών και 101 άτομα προσωπικό από τα οποία 6 ήταν γιατροί, 16 αδελφές νοσοκόμες και 20 άτομα φύλακες ασθενών. Το ίδρυμα ακολουθεί το πρότυπο των αγροτικών αποικιών του εξωτερικού για ψυχικά αρρώστους, στις οποίες οι ασθενείς καλούνται να ασχοληθούν με αγροτικές εργασίες⁴². Τον Ιούλιο του 1958 πραγματοποιείται η εισαγωγή των 101 πρώτων ασθενών από το Λοιμοκαθατήριο Αθηνών, ενώ μέχρι τις 25/7/1964 οι ασθενείς φτάνουν τους 557 με εισαγωγές από τα ψυχιατρεία της Θεσσαλονίκης, των Χανίων και της Κέρκυρας⁴³.

Από τον Ιούλιο του 1964, οι νεοφερμένοι ασθενείς μεταφέρονται στα Λέπιστα, στα κτίρια των Β.Τ.Σ..

43.
Ο.π.

41.
Η ίδρυση αποφασίζεται με Βασιλικό Διάταγμα στις 18/3/1957 που δημοσιεύεται στις 7/5/1957 στο ΦΕΚ. 76/57 Τ.Α.'. Ο οργανισμός κυρώνεται με Β.Δ. στις 11/12/1957 το οποίο δημοσιεύεται στις 2/1/1958 στο ΦΕΚ 1/58 Τ.Α.'. Γκουτίδης Χρήστος, *ό.π.*, σελ: 1

42.
Προτείνεται η απομόνωση των ασθενών σε αποικίες απομακρυσμένες από την πόλη και συνδεδεμένες με την αγροτική ζωή, με τη πρόφαση ότι η άσκηση της αγροτικής εργασίας διαδραματίζει θεραπευτικό ρόλο.

Εικ. 27. Κρατικό Θεραπευτήριο Λέρου, πρώην Εγκαταστάσεις γυναικών στο Λακκί (φωτ. Γκράτσου Γεωργία, Αύγουστος, 2013)

Εικ. 28. 15° Περίπτερο · Διεύθυνση Θεραπευτηρίου (Ο.π., Ιούνιος, 2013)

Συνολικά, οι ασθενείς που μεταφέρονται στην αποικία σε διάστημα 11 χρόνων φτάνουν στους 2569. Οι μεταγωγές πραγματοποιούνται υπό απάνθρωπες συνθήκες με αρματαγωγά του Πολεμικού Ναυτικού, ενώ η ταυτοποίησή τους γίνεται με τη χρήση αριθμών ιματισμού, οι οποίοι αντιστοιχούν στο φάκελο με το ιστορικό του ασθενή.

Οι δύο διαφορετικές τοποθεσίες στις οποίες αναπτύσσονται τα ψυχιατρικά τμήματα, διευκόλυναν το διαχωρισμό του ιδρύματος σε τμήματα ανάλογα με το φύλο των ασθενών: το τμήμα των γυναικών στεγάζεται στις εγκαταστάσεις του Λακκιού, ενώ το τμήμα των ανδρών στα Λέπια. Οι εγκαταστάσεις του Άη Γιώργη δεν παραδίδονται στο ψυχιατρείο μέχρι το 1971, εφόσον μέχρι τότε αποτελούν στρατόπεδο συγκέντρωσης πολιτικών κρατουμένων της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών. Το 1965, το ίδρυμα μετονομάζεται σε «Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Λέρου» με 2650 κλίνες και προσωπικό 625 ατόμων εκ των οποίων 35 ήταν γιατροί, 111 αδερφές νοσοκόμες και 200 φύλακες ασθενών (προήλθαν από τον ντόπιο πληθυσμό, χωρίς επιστημονική κατάρτιση). Στο τέλος της δεκαετίας του '60 το Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Λέρου συγχωνεύεται με το Γενικό Νοσοκομείο και παίρνει την ονομασία «Κρατικό Θεραπευτήριο Λέρου»⁴⁴.

Εικ. 29. 11° Περίπτερο · Κοιτώνες Ασθενών (Ο.π.)

Από το 1980 μέχρι το 1982 οι μεταγωγές αρχίζουν να μειώνονται σε αριθμό, όταν με Υπουργική Απόφαση απαγορεύεται πλέον ο εγκλεισμός ασθενών στο Κ.Θ.Λ., στα πλαίσια της έναρξης της Ψυχιατρικής Μεταρρύθμισης στην Ελλάδα. Μάλιστα, στις αρχές της δεκαετίας του '80 γίνονται οι πρώτες καταγγελίες και δημοσιοποιήσεις για τις κακές συνθήκες διαβίωσης των εγκλειστών, με αποκορύφωμα την αποκάλυψη της κατάστασης από το διεθνή τύπο με το δημοσίευμα για το ψυχιατρείο της Λέρου στην εφημερίδα "London Observer" το 1989. Συγκεκριμένα, αναφέρεται ότι οι κτιριακές εγκαταστάσεις και οι συνθήκες διαβίωσης «χαρακτηρίζονται επιεικώς άθλιες» και επιβλαβείς για τη σωματική ακεραιότητα των ασθενών. Κάθε θάλαμος στέγαζε μέχρι και 44 ασθενείς, ανεξαρτήτως φύλου, ηλικίας και παθολογικής κατάστασης και περιλάμβανε όλες τις δραστηριότητες (εστιατόριο, λουτρό κ.α.). Μόνο ένα εκ των Περιπτέρων (όπως ονομάστηκαν οι εγκαταστάσεις του Θεραπευτηρίου) διέθετε ξεχωριστή αίθουσα για εστιατόριο, η οποία όμως δεν είχε οροφή από το 1944 εξαιτίας βομβαρδισμού του κτιρίου.

44.
Ο.π., σελ: 2

Εικ. 30. 11° Περίπτερο · Άποψη εσωτερικού κεντρικής εισόδου, (Ο.π.)

Με τη στροφή της προσοχής των ΜΜΕ στο άσυλο, ξεκινά η χορήγηση κονδυλίων από την Ε.Ε. για τη βελτίωση της κατάστασης του ιδρύματος. Το 1989 αποτελεί τη χρονιά έναρξης της Ψυχιατρικής Μεταρρύθμισης στη Λέρο με την προσπάθεια για το μετασχηματισμό της λειτουργίας του Ψυχιατρείου από μια ομάδα του μόνιμου προσωπικού σε συνεργασία με άλλα μέλη της Ελληνικής Ψυχιατρικής Κοινότητας για την από-ασυλοποίηση των ασθενών. Στα πλαίσια αυτής της προσπάθειας σημαντικό ρόλο έπαιξαν τα χρηματοδοτούμενα προγράμματα από-ιδρυματοποίησης ΛΕΡΟΣ Ι και ΙΙ, καθώς και το πρόγραμμα «Ψυχαργώ» με τη βοήθεια του οποίου ιδρύεται στη Λέρο ο πρώτος Κοινωνικός Συνεταιρισμός στην Ελλάδα με σκοπό την κοινωνική και επαγγελματική αποκατάσταση ατόμων με ψυχοκοινωνικά προβλήματα⁴⁵.

Στην ιστορική πορεία των κτιρίων της Αεροναυτικής Βάσης, η περίοδος που λειτούργησαν ως Περίπτερα του Κ.Θ.Λ. ήταν, ίσως, από τα πιο μελανά σημεία της ιστορίας του νησιού. Κομβικό ρόλο στην εδραίωση και εξέλιξη του ιδρύματος έπαιξαν τρία κτίρια: το 11^ο, το 7^ο και το 16^ο Περίπτερο.

Το πρώτο κτίριο της περιοχής των Λεπίδων στο οποίο στεγάζονται οι ασθενείς είναι ο πρώην κοιτώνας των τεχνιτών των Β.Τ.Σ. (πρώην Caserma Anieri) το οποίο πήρε την ονομασία 11^ο Περίπτερο και αποτέλεσε το μεγαλύτερο κτίριο του Κ.Θ.Λ. Παρά τις ενστάσεις που είχαν διατυπωθεί από τον τότε μοναδικό ψυχίατρο Ευθύμιο Μπακλέζο και τις προτάσεις του για την πραγματοποίηση απαραίτητων επεμβάσεων στο κτίριο για την ασφάλεια των ασθενών, το Περίπτερο αρχίζει να λειτουργεί τον Ιούλιο του 1964 και δέχεται πάνω από 850 ασθενείς μέχρι το 1996, οπότε κλείνει οριστικά χωρίς να στεγάσει κάποια λειτουργία μέχρι σήμερα.

Παράλληλα, στην ίδια περιοχή, το κτίριο που στέγαζε τη Φιλαρμονική των Β.Τ.Σ. καλείται το 1964 να στεγάσει την Παιδοψυχιατρική Κλινική, αποτελώντας το 7^ο Περίπτερο του Κ.Θ.Λ., το επονομαζόμενο «Τα Παιδάκια» εξαιτίας της μικρής ηλικίας των νοσηλευόμενων (από την ηλικία των 8) με δύναμη 160 κλινών (αριθμός δυσανάλογος αναλογιζόμενοι το συνολικό εμβαδόν του κτιρίου, 466 τ.μ.).

Το 1991 το Περίπτερο εκκενώνεται για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των ασθενών, ενώ τον ίδιο χρόνο φιλοξενεί τις Μ.Τ.Ε.Ν.Σ⁴⁶ Λέρου μέχρι την μεταφορά τους στην περιοχή των Τεμενίων. Αργότερα, οι σχολές επιστρέφουν στα Λέπιδα, στη βίλλα «Οδύσσεια», όπου λειτουργούν ως ΕΠΑ.Σ. Βοηθών Νοσηλευτών Κρατικού Θεραπευτηρίου Λέρου.

Το κτίριο, ωστόσο, που θα στεγάσει τα πιο σοβαρά περιστατικά δεν βρίσκεται στα Λέπιδα, αλλά στην περιοχή του Άη Γιώργη. Πρόκειται για τους πρώην κοιτώνες των Β.Τ.Σ. (πρώην Caserma Marinai), η απόμνηρη τοποθεσία των οποίων ήταν ιδανική για τη μεταφορά των «ανιάτων» περιστατικών, στα πλαίσια της προσπάθειας απομόνωσης και απομάκρυνσης των εγκλείστων από τα φώτα της δημοσιότητας και της κριτικής. Έτσι, το 16^ο Περίπτερο, το Περίπτερο των Γυμνών, ανοίγει το 1985 και δέχεται τους πρώτους 154 ασθενείς που θεωρήθηκαν δύσκολα περιστατικά και ήταν κατανοημένοι στα υπόλοιπα περίπτερα. Οι συνθήκες διαβίωσης ήταν τουλάχιστον απάνθρωπες, εφόσον δεν είχαν πραγματοποιηθεί επεμβάσεις για την ασφαλή στέγαση των ασθενών και για την επιδιόρθωση των καταστροφών που είχαν προκληθεί από το βομβαρδισμό του 1943. Το Περίπτερο εξακολουθεί να έχει ασθενείς μέχρι το 1994, οπότε κλείνει οριστικά. Μέχρι την οριστική εγκατάλειψή του το 2000, το κτίριο λειτουργεί ως αποθήκη ποικίλων υλικών⁴⁷.

Εικ. 31. 16^ο Περίπτερο

45.
Ό.π., σελ. 3-4

46.
Μέσες Τεχνικές Επαγγελματικές
Νοσηλευτικές Σχολές

47.
Ό.π., σελ. 4-6

Εικ. 32. 11^ο Περίπτερο · Άποψη κεντρικού κλιμακοστασίου, (Ο.π.)

Εικ. 33. Παναγιωτόπουλος Νίκος, "Άσυλο: Ψυχιατρικό Ίδρυμα Λέρου", 1982

Εικ. 34. Πρώην Caserma Sommeigibili · Άποψη εσωτερικού, (Αρχείο Δημητριάδη Αναστασίας)

1967 - 1970 · Στρατόπεδο-Φυλακή πολιτικών κρατουμένων

«...το στρατόπεδο-φυλακή στα ριζά ενός απόκρημνου βράχου. Το κτίριο υγρό και ανήλιαγο, ζωσμένο συρματοπλέγματα και σκοπιές, παλιά στρατώνια των Ιταλών, με μια λωρίδα στενόμακρη στην άκρη του γιαλού για προαύλιο. Παλιότερα εδώ είχαν στεγάσει τα περιβόητα «αναμορφωτήρια της Φρειδερίκης» για τα παιδιά των αγωνιστών και τα ορφανά του Εμφυλίου πολέμου. Θάλαμος Γ2, ο θάλαμός μου, ένας απ όλους. Άτομα 240, σιδεροκρέβατα σε τρία πατώματα, με διάδρομο ανάμεσά τους 60 πόντων...»

Φαρσακίδης Γιώργος⁴⁸

Εικ. 35.

Φαρσακίδης Γιώργος (:)
Στρατόπεδο-φυλακές εκτοπισμένων, ακουαρέλα

Στο διάστημα 1967 – 1970, το συγκρότημα του Αγίου Γεωργίου έχει διαφορετική χρήση από αυτήν των κτιρίων της Βάσης στα Λέπιστα. Τον Οκτώβριο του 1967 μεταφέρεται στην προβλήτα του Άη Γιώργη η πρώτη εκ των τριών αποστολών πολιτικών κρατουμένων από τη Γυάρο (1200 άτομα) στα πλαίσια της αποφυγής της διεθνούς κατακραυγής της Χούντας των Συνταγματαρχών⁴⁹. Συνολικά, οι πολιτικοί κρατούμενοι που θα μεταφερθούν στα στρατόπεδα του νησιού (Άη Γιώργης, Παρθένι, Αγ. Μαρίνα⁵⁰) προσεγγίζουν το 1/3 των πολιτικών κρατουμένων της Δικτατορίας. Στα τρία χρόνια της λειτουργίας τους τα κτίρια αυτά δέχθηκαν περίπου 2000 κρατούμενους, οι οποίοι στην προσπάθειά τους να επιβιώσουν, μετατρέπουν το στρατόπεδο σε «Πέτρινο Πανεπιστήμιο» (όπως χαρακτηρίζεται από την Κυριακή Καμαρινού), οργανώνοντας μαθήματα ποικίλου περιεχομένου, μέσω της αλληλοδιδασκτικής μόρφωσης. Δεδομένου ότι οι συνθήκες διαβίωσης ήταν σχετικά καλές, εφόσον οι κρατούμενοι ζούσαν μέσα στα κτίρια και όχι σε σκηνές, δόθηκε η ευκαιρία για μια συστηματοποιημένη οργάνωση μαθημάτων. Μάλιστα, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Σπύρου Χαλβατζή, στο ισόγειο των πρώην εργαστηρίων των Β.Τ.Σ. στις εγκαταστάσεις του Άη Γιώργη, μια μεγάλη αίθουσα είχε μετατραπεί σε βιβλιοθήκη και αναγνωστήριο⁵¹, ενώ παράλληλα στον ίδιο χώρο λειτουργούσε θέατρο για τη δράση θεατρικής ομάδας η οποία ανέβασε πολλές σημαντικές παραστάσεις («Πέρσες», «Ο φιλάργυρος», κ.α.). Στις 28/12/1970 το στρατόπεδο κλείνει για να φιλοξενήσει το 1971 εγκαταστάσεις του Κ.Θ.Λ⁵².

48.

Φαρσακίδης Γιώργος, *Τόποι Εξορίας-στρατόπεδα πολιτικών εξόριστων, 1948-1972*, εκδ. Τυποεκδοτική, 1994, σελ. 65

49.

Καμαρινού Κυριακή, *Τα Πέτρινα Πανεπιστήμια: Οι αγώνες για τη μόρφωση στις φυλακές και τις εξορίες, 1924-1974*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2005, σελ. 286

50.

Στην περιοχή της Αγίας Μαρίας δεν υπάρχει στρατόπεδο αλλά ελάχιστες μικρές κατοικίες για μερικούς κρατούμενους.
(Προφορική μαρτυρία Βελή Κατερίνας)

51.

Καμαρινού Κυριακή, *ό.π.*, σελ. 469

52.

Γκουτίδης Χρήστος, «Το Πέτρινο Πανεπιστήμιο της Λέρου», *Η Πνοή της Λέρου*, Λέρος, 2006, τχ. 21, σελ. 8

Εικ. 36. Φαρσακίδης Γιώργος ('), *Είσοδος στρατοπέδου Λακκιού, ακουαρέλα*

Εικ. 37. Στρατόπεδο-φυλακές εκτοπισμένων, 1967-1970, (Αρχείο Ασλανίδη Κώστα)

Εικ. 38. Πρώην Caserma Sommergibili · Χώρος θεάτρου στο ισόγειο, Αρχείο Δημητριάδη Αναστασίας)

N. 70 - Espropriazione per pubblica utilità di un immobile sito in Lero.

(Servizi R. Marina in Portolago) ημέραν της δόξης των μαθητών εις τας σχολάς κτ

εις τας σχολάς δε γνωστόν εισγάθησαν διά την ένοικουσίαν μαθηταί έδε-

λαυτά προσέθεντο εν τών βασιλικών τεχνικών σχολών άρσεν, ή διεύθυνσις

GOVERNATORI DELLE ISOLE ITALIANE DELL'EGEO

των σχολών δια να ομοιω τον κάγον της διεύθυνσις μετ' άλλων προσεγγέν-

Visti i RR.DD.LL. n. 13 del 12 gennaio 1931 e n. 11 del 22 gennaio 1931

In virtù dei poteri conferitigli per legge e per regolamento

Visto il D.G. n. 11 del 2 gennaio 1931 e n. 11 del 22 gennaio 1931

Art. 1 - In base all'art. 1 del D.G. n. 11 del 22 gennaio 1931 è dichiarata di pubblica utilità per la costruzione del servizio di acqua potabile in Portolago (Isola di Lero) l'espropriazione di un immobile sito in Portolago in località Monte S. Maria, della estensione di circa 200 mq. appartenente a Nord-Ovest con limite zona di esprop. fatti ad altri propri di Anna Niccolodi fu Marco; a SAN SAN GIOVANNI, Costantino in possesso; di presunto proprietario di Julia Diacanzola in Giovanni in Nikita Casti.

Art. 2 - E' fissata in L. 90) 2. comma il termine per presentarsi alla proprietaria suddetta al titolo di esprop. e per essere depositata a cura dell'Ufficio di esprop. e di deposito. Tesoreria di Governo, autorizzata a ricevere depositi.

Art. 3 - E' accordato il termine per presentarsi alla Tesoreria di Governo, autorizzata a ricevere depositi, per eventuale reclami o per eventuali trattative private, trascorso tale termine senza reclami, il compenso fissato si intende irrevocabile e definitiva definitivo.

Art. 4 - La Tesoreria di Governo autorizzata a ricevere depositi, è tenuta a restituire a chi di diritto con le modalità e con le condizioni prescritte dall'art. 6 del D.G. n. 11 del 1931.

Art. 5 - E' autorizzata l'Amministrazione locale di Portolago in base al verbale di consistenza di esso, compilato dall'Ufficio Genio Militare per la R. Marina in Portolago.

Datato a Capri, li 9 aprile 1931.

Αντίγραφον αὐτογράφου

Il Segretario

Απόδειξη της επίτυχίας του Ισχυρισμού του: σήμερα οι ανταρτοπαίδες είναι λιγότεροι από τα άλλα και οι ανταρτοπαίδες χωνευτήρι αυτό 'Εθνικής και Κριστιανικής Παρασκευής της Κολάρας του Λαού.

(2) Qualif. ca, minore, muratore, manovale

Όταν ο Ισχυρισμός ανεγέρθησε δι' εν-σ νόμει τί άνέφερε εις την Διεθύν- ίστον εις τήν Ρόδον επιπληρώσας τήν άποσ- πλάστραδε εις Ρόδου επιπληρώσας τήν 7.7.50ν του. * Κόρις Διεθύνντ'ά δεν

GOVERNO DELLE ISOLE ITALIANE

UFFICIO DI COLLOCAZIONE

(D. G. 20 maggio 1936 N. 104)

(Art. 3)

LISSERA DI LERO

Giordano (2)

IP

ORO

293

294

295

296

297

298

299

300

301

302

303

304

305

306

307

308

309

310

311

312

313

314

315

316

317

318

319

320

321

322

323

324

325

326

327

328

329

330

331

332

333

334

335

336

337

338

339

340

341

342

343

344

345

346

347

348

349

350

351

352

353

354

355

356

357

358

359

360

361

362

363

364

365

366

367

368

369

370

371

372

373

374

375

376

377

378

379

380

381

382

383

384

385

386

387

388

389

390

391

392

393

394

395

396

397

398

399

400

401

402

403

404

405

406

407

408

409

410

411

412

413

414

415

416

417

418

419

420

421

422

423

424

425

426

427

428

429

430

431

432

433

434

435

436

437

438

439

440

441

442

443

444

445

446

447

448

449

450

451

452

453

454

455

456

457

458

459

460

461

462

463

464

465

466

467

468

469

470

471

472

473

474

475

476

477

478

479

480

481

482

483

484

485

486

487

488

489

490

491

492

493

494

495

496

497

498

499

500

501

502

503

504

505

506

507

508

509

510

511

512

513

514

515

516

517

518

519

520

521

522

523

524

525

526

527

528

529

530

531

532

533

534

535

536

537

538

539

540

541

542

543

544

545

546

547

548

549

550

551

552

553

554

555

556

557

558

559

560

561

562

563

564

565

566

567

568

569

570

571

572

573

574

575

576

577

578

579

580

581

582

583

584

585

586

587

588

589

590

591

592

593

594

595

596

597

598

599

600

601

602

603

604

605

606

607

608

609

610

611

612

613

614

615

616

617

618

619

620

621

622

623

624

625

626

627

628

629

630

631

632

633

634

635

636

637

638

639

640

641

642

643

644

645

646

647

648

649

650

651

652

653

654

655

656

657

658

659

660

661

662

663

664

665

666

667

668

669

670

671

672

673

674

675

676

677

678

679

680

681

682

683

684

685

686

687

688

689

690

691

692

693

694

695

696

697

698

699

700

701

702

703

704

705

706

707

708

709

710

711

712

713

714

715

716

717

718

719

720

721

722

723

724

725

726

727

728

729

730

731

732

733

734

735

736

737

738

739

740

741

742

743

744

745

746

747

748

749

750

751

752

753

754

755

756

757

758

759

760

761

762

763

764

765

766

767

768

769

770

771

772

773

774

775

776

777

778

779

780

781

782

783

784

785

786

787

788

789

790

791

792

793

794

795

796

797

798

799

800

801

802

803

804

805

806

807

808

809

810

811

812

813

814

815

816

817

818

819

820

821

822

823

824

825

826

827

828

829

830

831

832

833

834

835

836

837

838

839

840

841

842

843

844

845

846

847

848

849

850

851

852

853

854

855

856

857

858

859

860

861

862

863

864

865

866

867

868

869

870

871

872

873

874

875

876

877

878

879

880

881

882

883

884

885

886

887

888

889

890

891

892

893

894

895

896

897

898

899

900

901

902

903

904

905

906

907

908

909

910

911

912

913

914

915

916

917

918

919

920

921

922

923

924

925

926

927

928

929

930

931

932

933

934

935

936

937

938

939

940

941

942

943

944

945

946

947

948

949

950

951

952

953

954

955

956

957

958

959

960

961

962

963

964

965

966

967

968

969

970

971

972

973

974

975

976

977

978

979

980

981

982

983

984

985

986

987

988

989

990

991

992

993

994

995

996

997

998

999

1000

LEROS-AEROPORT

SCALE 1:2000

Τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς βολέως τῶν μαθητῶν εἰς τὰς Σχ

εἰς τὰς ὁποίας ὡς γνωστὸν εἰργάσθησαν διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν μ

λονταὶ προερχόμενοι ἐκ τῶν Βασιλικῶν Τεχνικῶν Σχολῶν Ἀέρου, ἡ

τῶν Σχολῶν διὰ τὴν στήσιν τῶν λόγων τῆς ἀποστολῆς μεταρῶ τῶν

των 10 ἡμερῶν καὶ

προσπῆ εἰς τὰς ἐργασίας

ἐκόντες ἀποδοῦναι τὸν

GOVERNO DELLE
UFFICIO

TESSERA DI LAVORO

Art. 5 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta
Art. 6 del D. 90 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta
Art. 2 - Il lavoratore deve essere ammesso al lavoro presso la ditta

Τοπίο - Apparenza - Σοστανζα:
Επιχειρώντας Πολλαπλές Αναγνώσεις

Τοπίο Εξαίρεσης, Τοπίο Φόβου

«Το τοπίο, σαν ιδεολογικό τέχνασμα καθορίζει τρόπους γνώσης και οπτικής ενός συγκεκριμένου τόπου και, σαν τέτοιο, αναπαράγει ευρύτερες ιδεολογίες, προκαταλήψεις ή στερεότυπα.»⁵³

Τραγανού Τζίλλη

Η εφαρμογή αυτού του τεχνάσματος οδήγησε κατά τον 20ο αιώνα στην επιλογή και διαμόρφωση εκείνων των περιοχών που στόχευαν στη χωρική απομόνωση και χειραγώγηση των αντιφρονούντων. Τέτοιες τοποθεσίες, έντονα οριακές, στις οποίες δεν εφαρμόζονταν οι κανόνες της συμβατικής κοινωνικής συμβίωσης, αλλά αυτοί μιας καταναγκαστικής και τιμωρητικής οργάνωσης, χαρακτηρίζονται από το Σταύρο Σταυρίδη ως Τόποι Εξαίρεσης⁵⁴ στους οποίους κυριαρχεί η λογική του ελέγχου και της επιτήρησης. Δεδομένων των παραπάνω, η επιλογή της συγκεκριμένης τοποθεσίας για τη χωροθέτηση του συγκροτήματος δεν ήταν τυχαία εφόσον το τοπίο –φυσικό και ανθρωπογενές– τονίζει τις περικλειστές τάσεις του και ευνοεί φαινόμενα «δομικής αμνησίας»⁵⁵ με αποτέλεσμα την απώλεια συνείδησης. Σαφώς, λοιπόν, η περιοχή επιλέγεται εξαιτίας των γεωμορφολογικών πλεονεκτημάτων που είχαν στρατηγική σημασία για τον Ιταλικό Στρατό, εντούτοις, η ίδια γεωμορφολογία τονίζει το στοιχείο της περιθωριοποίησης και αποπνέει αισθήματα ανασφάλειας. *Όλοι αυτοί οι τόποι αρχίζουν την παρουσία τους [...] από τα όρια*⁵⁶.

Πράγματι, ο κρυμμένος κόλπος ορίζεται από αυστηρά όρια: αφενός τους λόφους που προκαλούν αισθήματα φόβου και συμβολίζουν την ερημιά, αφετέρου το νερό, το οποίο στην προκειμένη περίπτωση, στερεί την αίσθηση ελευθερίας εφόσον δεν αφήνει περιθώρια διαφυγής.

Με την ανάπτυξη μάλιστα του Porto Lago

53.

Τραγανού Τζίλλη, «Η ιδεολογική επιστράτευση του Τοπίου: Προοπτικές ανάγνωσης του «ελληνικού τοπίου» και παραλληλισμοί με την περίπτωση της Ιαπωνίας», *Ωραίο, Φριχτό και απέριττο Τοπίο: Αναγνώσεις και προοπτικές του τοπίου στην Ελλάδα*, εκδ. Νησίδες, Σκόπελος, 2003, σελ. 95

54.

Κατάσταση Εξαίρεσης: Σύμφωνα με τον Giorgio Agamben, η κατάσταση εξαίρεσης είναι μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης κατά την οποία τα όρια μεταξύ δημοκρατίας και απολυταρχίας είναι δυσδιάκριτα. Χαρακτηριστικά, δεν αποτελεί μορφή ειδικού δικαίου ούτε την έννομη τάξη, αλλά την αναστολή αυτής. *«Παρουσιάζεται ως η νόμιμη μορφή αυτού που δεν δύναται να έχει νόμιμη μορφή.»*

Agamben Giorgio

« Η ολοκληρωτική αναίρεση των συνθηθειών και των κανόνων της ζωής [...] γεννούσε νέα δεδομένα συλλογικής ζωής»

Σταυρίδης Σταύρος

Για περισσότερα βλέπε:

Agamben Giorgio, *Κατάσταση Εξαίρεσης: Όταν η έκτακτη ανάγκη μετατρέπει την εξαίρεση σε κανόνα*, μετάφραση Οικονομίδου Μαρία, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2007

Σταυρίδης Σταύρος, «Μνήμη και καθημερινότητα της εξαίρεσης, Στρατόπεδο Κρατουμένων Γυάρου», *Μνήμη και εμπειρία του Χώρου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σελ. 294

απέναντι πλευρά του κόλπου, ο διαχωριστικός ρόλος του νερού οριστικοποιείται και η περιοχή μετατρέπεται σε τόπο έξω από τους τόπους. Παράλληλα, τις αρνητικές επιδράσεις αυτής της ιδιαίτερης γεωμορφολογίας έρχεται να συμπληρώσει η βλάστηση της περιοχής στην οποία, όπως αναφέρεται, φυτρώνουν: **«Βρύα και άγριοι κάλαμοι και σπαρτά, και άλλα τοιαύτα ελοχαρή φυτά που καθιστάνουν το μέρος άβατον και νοσώδες.»**⁵⁷, δημιουργώντας την εντύπωση μιας αφιλόξενης και απόμακρης περιοχής που συχνά προκαλεί φόβο στον χρήστη και πόσο μάλλον στον επισκέπτη.

Σε αυτό το «φόντο» έρχεται να πατήσει το ανθρωπογενές τοπίο και να διαμορφώσει το Συγκρότημα όπως το γνωρίζουμε σήμερα. Συγκεκριμένα, παρά την εξασφάλιση του περικλειστού του χώρου από τη φύση, δημιουργείται περιμετρικός τοίχος εντείνοντας την αίσθηση του κλειστού ορίου και ταυτόχρονα διαμορφώνοντας την είσοδο, καθορίζοντας έτσι το βαθμό απομόνωσης όπως βρίσκονται εντός αυτού.

Παράλληλα, η φύτευση της περιοχής με υψηλή βλάστηση (ευκάλυπτοι, πεύκα κ.ο.κ.) κυρίως στο ανατολικό τμήμα της Βάσης, συμβάλλει στον περιορισμό της κατακόρυφης διάστασης, στην επεξεργασία του φωτός και στη δημιουργία ατμόσφαιρας ανασφάλειας και περιορισμού.

«Σε τόπους με έντονο ανάγλυφο ή πλούσια βλάστηση μόνο ένα τμήμα του ουρανού είναι ορατό. Ο χώρος συστέλλεται και το τοπίο γίνεται εγγύτερο ή ακόμα και περιοριστικό.»⁵⁸

Norberg-Schulz Christian

55.

Δομική αμνησία: «Απώλεια, συρρίκνωση της συγγένειας, της γνώσης και της χρονικότητας [...] Η βαθμιαία απώλεια της μνήμης σε θέματα οικογενειακής ιστορίας επιτρέπει την προώθηση μιας νέας συλλογικής ταυτότητας στο παρόν αλλά και στο μέλλον.»

Renan&Carsten

Παραδέλλης Θεόδωρος, *ό.π.*, σελ. 39,40

Στην προκειμένη περίπτωση, η έννοια της δομικής αμνησίας αποκτά αρνητική χροιά διότι προωθεί τη διαμόρφωση μιας συλλογικής ταυτότητας που προκύπτει από καταναγκασμό. Και ενώ ο Candau υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν τεχνικές λήθης (όπως πολλές φορές γίνεται αναφορά για τεχνικές μνήμης), σε περιπτώσεις όπως αυτή του ιδρυματικού χώρου η λήθη είναι επιθυμητό αποτέλεσμα και επομένως στόχος του ιδρύματος, εφόσον συμβάλλει στην εξαφάνιση κάθε στοιχείου συμβατής κοινωνικής ύπαρξης,

56.

Norberg-Schulz Christian, *Genius Loci: Το πνεύμα του Τόπου, Για μια Φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής*, Μετάφραση: Μ. Φραγκόπουλος, Πανεπιστημιακές εκδ. Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2009, σελ. 66

Εικ. 39. Αη Γιώργης · Φωτογραφία από Λακκί (φωτ. Γκράτσου Γεωργία, Αύγουστος, 2013)

Ακολουθώντας τα πρότυπα των νέων πόλεων⁵⁹ του φασιστικού καθεστώτος και αποτελώντας τον προπομπό του Porto Lago, η Βάση οργανώνεται ανταποκρινόμενη στην τοπογραφία της παραλίας και του λόφου. Δημιουργείται έτσι μια καθαρά σχεδιασμένη και λιτή οργάνωση, αποτελούμενη από μια βασική διαδρομή -παράλληλη στην ακτογραμμή- κατά μήκος της οποίας αναπτύσσονται οι κύριες λειτουργίες της Βάσης, και ένα δίκτυο μικρότερων διαδρομών-κάθετων και παράλληλων σε αυτή-που εξυπηρετούν δευτερεύουσες λειτουργίες. Εντούτοις, η διαμόρφωση αυτή, προκειμένου να αντεπεξέλθει επιτυχώς στις απαιτήσεις ενός ιδρυματικού περιβάλλοντος, επιστρατεύει ποικίλα τεχνάσματα αλλοίωσης της οπτικής αντίληψης του χρήστη στοχεύοντας στη δημιουργία αγχωτικών συναισθημάτων⁶⁰, τα οποία με τη σειρά τους ευνοούν τον περιβαλλοντικό έλεγχο⁶¹, όπως αυτός ορίζεται από τον Sommerfeld.

Το πρώτο στοιχείο που «χειραγωγείται» για την επίτευξη αυτού του σκοπού είναι η σχέση μεταξύ της απόστασης και του οπτικού στόχου. Προσεγγίζοντας το Συγκρότημα και πριν εισέλθει κανείς σε αυτό, εξασφαλίζεται ήδη άμεση οπτική επαφή με τα δύο πλέον σημαντικά κτίσματα της Βάσης:

τους κοιτώνες των Αεροπόρων και το κτίριο της Διοίκησης. Αυτά έχουν τοποθετηθεί με τέτοιο τρόπο στο χώρο, ώστε να δίνουν την εντύπωση ότι βρίσκονται πολύ κοντά στην είσοδο, ενώ στην πραγματικότητα η απόστασή τους από αυτήν είναι σημαντική. Τη δυσαναλογία μεταξύ οπτικής αντίληψης και πραγματικής απόστασης έρχεται να συμπληρώσει η ειδική χωροθέτηση τόσο των παραπάνω κτισμάτων όσο και των κοιτώνων στην περιοχή του Άη Γιώργη, η οποία εξασφαλίζει τέτοια γωνία θέασης ώστε να αποκαλύπτονται και οι τρεις διαστάσεις των κτιρίων, αποδίδοντας έτσι μνημειακό χαρακτήρα και προκαλώντας αισθήματα δέους στον τρόφιμο. Μάλιστα, η ανύψωση του επιπέδου της βάσης στα κτίρια των Λεπίδων, οδηγεί στη δημιουργία ενός είδους «βάθρου» που κάνει τα κτίρια να ξεχωρίζουν και να διακρίνονται από τον περίγυρο τονίζοντας περαιτέρω τα παραπάνω αισθήματα.

57. Οικονομόπουλος Διονύσιος, *Λερισκά Νέα*, 1888

58. Norberg-Schulz Christian, *ό.π.*, σελ. 44

59. Οι πόλεις αυτές, σύμφωνα με τον Β. Κολώνια, ήταν αποτέλεσμα της αντι-αστικής πολιτικής του Μουσολίνι η οποία στόχευε στην «αστικοποίηση» της ιταλικής υπαίθρου και στην οικονομική ανάπτυξη. Πρόκειται, ουσιαστικά, για μια σκηνογραφική απόδοση του χώρου, αστηρά ιεραρχημένα τοπία με φαρδιές λεωφόρους, πλατείες και πύργους που αποτελούν σύμβολα του φασιστικού καθεστώτος.

Κολώνια Βασίλης, *ό.π.*, σελ. 21,22

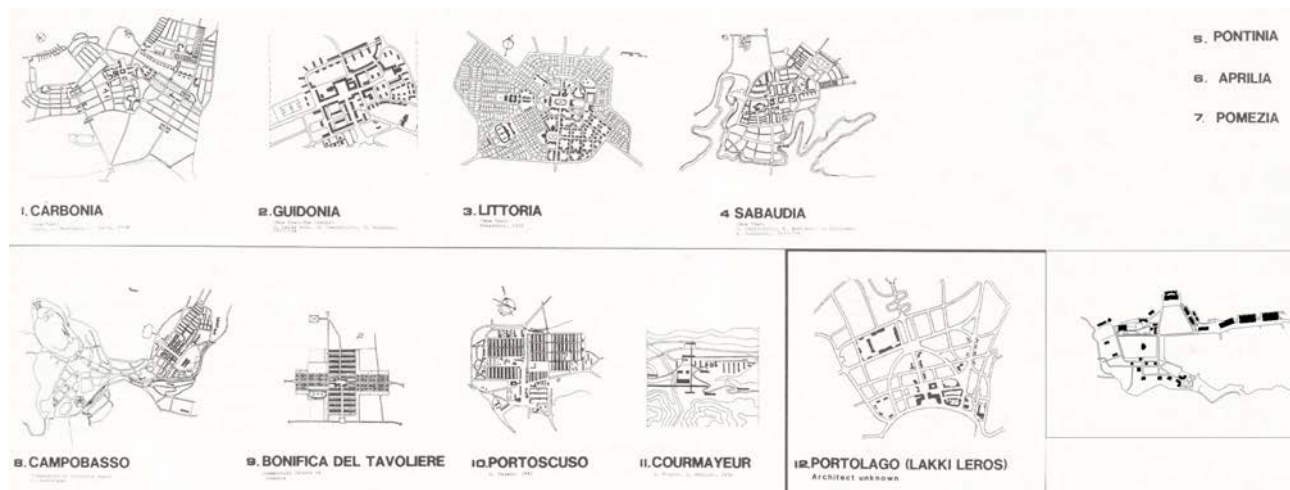
60. Σύμφωνα με τον Lazarus, αισθήματα άγχους μπορούν να προκληθούν από περιβαλλοντικά στοιχεία και καταστάσεις όταν αυτά επηρεάζουν τις διαδικασίες αξιολόγησης του περιβάλλοντος.

Κοσμόπουλος Πάνος, *Περιβαλλοντική Κοινωνική Ψυχολογία: Η αντίληψη του Χώρου*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2000, σελ. 44

61. Κατά την «Απογραφή Περιβαλλοντικής Προσωπικότητας» του Sonnenfeld, μια από τις τέσσερις βασικές έννοιες γύρω από τις οποίες πραγματοποιείται η ανάλυση είναι ο «Περιβαλλοντικός Έλεγχος», «η τοποθέτηση του ατόμου σε σχέση με τις αντίθετες πεποιθήσεις ως προς το να ελέγχει/ελέγχεται από το περιβάλλον.»

Ό.π., σελ.56

Εικ. 40. Σκίτσο παραδειγμάτων αστικού σχεδιασμού επί Ιταλοκρατίας: περιλαμβάνεται και η πόλη του Λακκιού (προσθήκη συγκροτήματος προς ανάλυση)

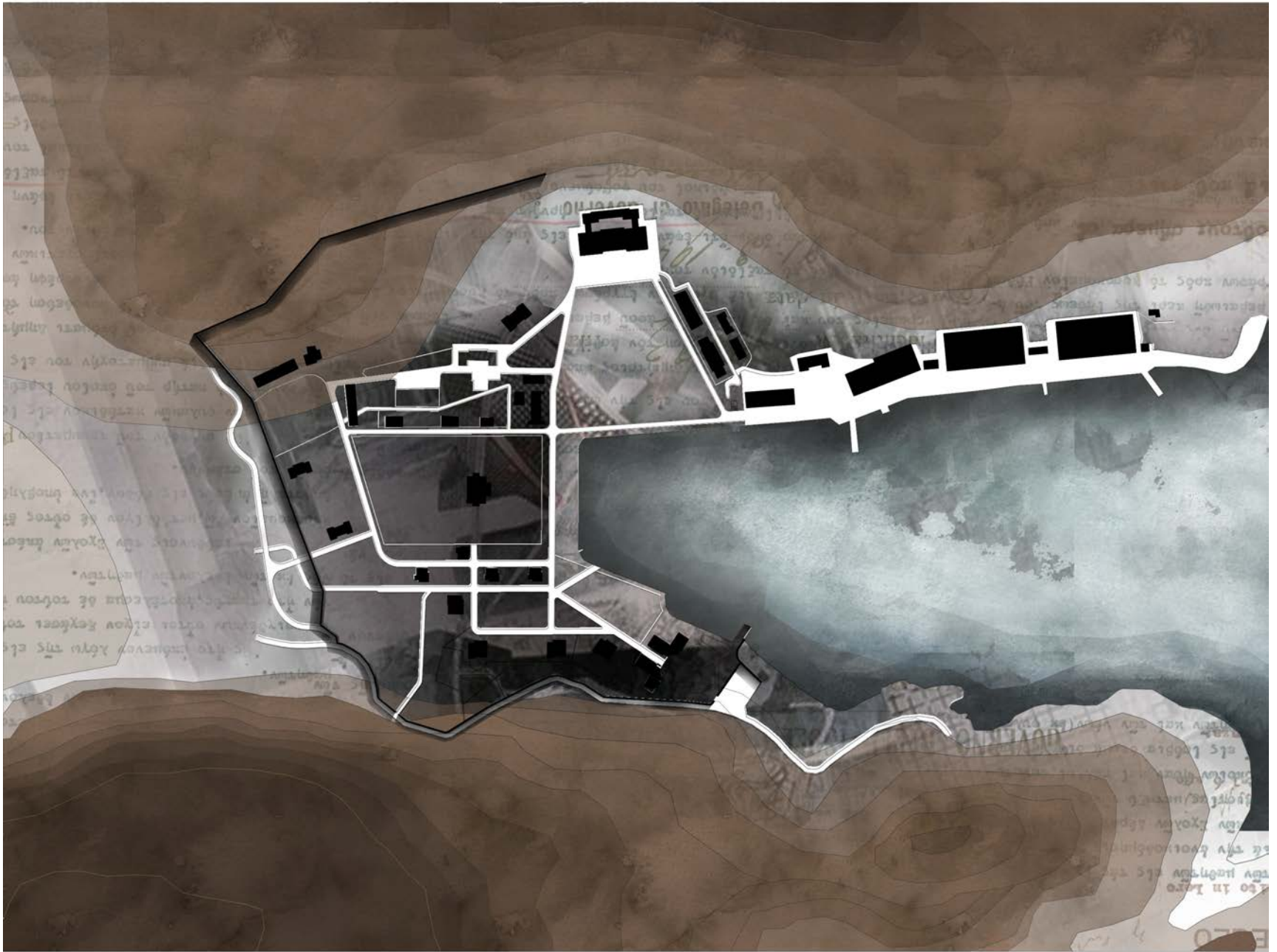
Παράλληλα, δεδομένου ότι η οριζόντια οργάνωση στο τοπίο προωθεί το μάτι προς την κατεύθυνση κίνησης του παρατηρητή, η οργάνωση του τοπογραφικού του Συγκροτήματος αποτελείται από, όσο το δυνατόν περισσότερο, ευθύγραμμα μονοπάτια, κάθετα ή παράλληλα στο βασικό άξονα κίνησης, τα οποία έχουν προκύψει από την εκπλήρωση της ανάγκης δημιουργίας μιας διάταξης που ακολουθεί τη λογική του στρατοπέδου. Αυτά στοχεύουν στην επιμήκυνση της οριζοντίου και επομένως στην παραμόρφωση της προοπτικής έτσι ώστε, κατά την πορεία του τροφίμου να δημιουργείται ένα κλιμακούμενο αίσθημα αγωνίας το οποίο κορυφώνεται στο τέρμα αυτής, αντικρίζοντας τον οπτικό στόχο σε όλο του το μεγαλείο· τα κτίρια, επιβλητικά και δεσποτικά έτσι όπως έχουν τοποθετηθεί στο χώρο, κεντρίζουν την προσοχή υποβαθμίζοντας το ρόλο του τοπίου με τον όγκο τους.

Ως τοπίο επομένως, το Συγκρότημα, τοποθετημένο εκτός των ορίων της κοινωνίας, αποτελεί σε κάθε ιστορική φάση του τοπίου εξαίρεσης. Μέρος κατάλληλο για την εφαρμογή εναλλακτικής κοινωνικής οργάνωσης, στα πλαίσια της οποίας δημιουργούνται αισθήματα αβεβαιότητας και ανασφάλειας, η περιοχή αυτή στερώντας εκείνα τα ερεθίσματα που θα μπορούσαν να ανακαλέσουν μνήμες από το προηγούμενο κοινωνικό σύνολο και να δώσουν εναύσματα στη σκέψη του κάθε ατόμου, στοχεύει στη χειραγώγησή του και εν τέλει μετατρέπεται σε τοπίο φόβου.

Εικ. 41.
Alexander Alexeïeff, aquatint for André Maurois,
Voyage au Pays des Articoles, 1927

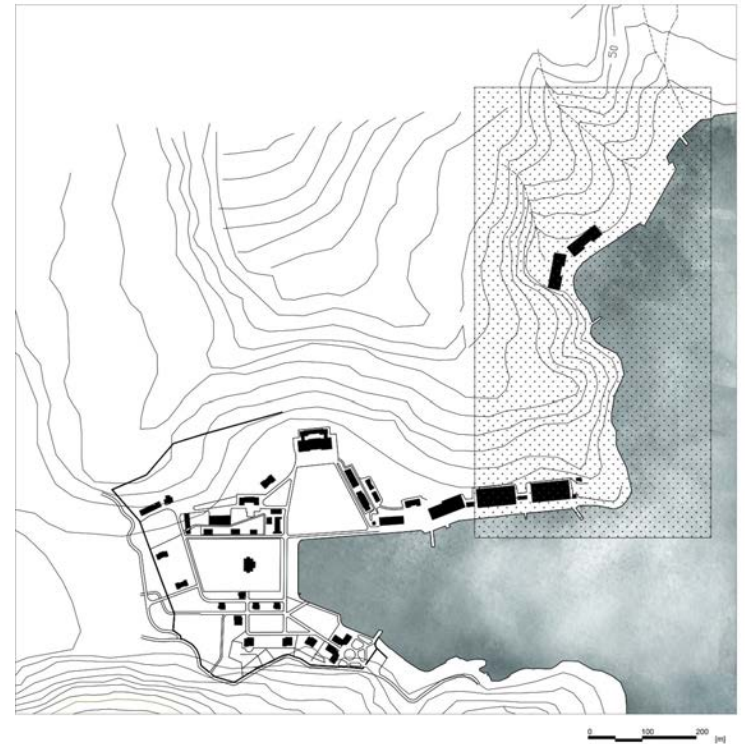

Εικ. 42. Αριστερά: Γκράτσου Γεωργία, *Τοπογραφικό Διάγραμμα περιοχής Λεπίδων Τονισμός φυσικού και τεχνητού ορίου*, 2013

Εικ. 43. Γκράτσου Γεωργία, *Τοπογραφικό Διάγραμμα περιοχής Άη Γιώργη, ό.π.*

Simmel Georg

Η μεταφορά της παραπάνω φράσης σε όρους αρχιτεκτονικής, μέσω της αναλογίας πρόσωπο/πρόσοψη από τον Colin Rowe, οδήγησε στην αντίληψη ότι κατά την αλληλεπίδραση με τον παρατηρητή, η πρόσοψη ενός κτίσματος αποτελεί φορέα νοημάτων που σχετίζονται με την αποκάλυψη ή και την απόκρυψη της «ψυχής» του κτιρίου. Χαρακτηριστικά, δεδομένου ότι η περισσότερο άμεση και επομένως ελέγξιμη αίσθηση είναι η όραση, μία πρόσοψη, κατά τον Rowe, πρέπει να είναι πάντα ελκυστική και προκλητική έτσι ώστε το άτομο να ανταποκρίνεται στις ιδέες που αυτή προβάλλει και να ταυτίζεται με αυτές⁶³. Παρατηρείται λοιπόν η εδραίωση ενός εικονικού καθεστώτος το οποίο βασίζεται σε δύο βασικές αρχές κατά τον Geoffrey Scott: την μεταφορά δικών μας χαρακτηριστικών στην αρχιτεκτονική, η οποία αποτελεί και τη βάση του σχεδιασμού, εφόσον το άτομο πάντα επεδίωκε να προβάλλει την εικόνα των λειτουργιών του σε σταθερές (concrete) μορφές, και την ταυτοποίηση του παρατηρητή με το ίδιο το κτίριο, η οποία προκύπτει από την τάση να αναγνωρίζουμε σε σταθερές μορφές την εικόνα των παραπάνω λειτουργιών^{64, 65}.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, ένα τέτοιο καθεστώς διαμορφώνεται και στο τοπίο εξαίρεσης του Συγκροτήματος, με στόχο τον έλεγχο της εξέλιξης του ιδρυματικού χώρου μέσω αρχιτεκτονικών στοιχείων που διαρθρώνουν το «πρόσωπο» του τοπίου, τις όψεις δηλαδή των κτισμάτων που το απαρτίζουν. Στοχεύοντας λοιπόν στον εντοπισμό και την ανάλυση αυτών των στοιχείων, επιλέγονται δύο κτίρια της Βάσης, ο στρατώνας των Αεροπόρων στα Λέπιντα (Caserma Avieri) και ο στρατώνας των πληρωμάτων των υποβρυχίων στον Άη Γιώργη (Caserma Sommergibili) των οποίων οι όψεις είναι διαμορφωμένες με τέτοιο τρόπο ώστε να αποδίδουν έναν δυναμισμό που προκαλεί αισθήματα δέους στον παρατηρητή.

62.

Simmel Georg, *The Aesthetic Significance of The Face*, [“Die ästhetische Bedeutung des Gesichts”, 1901], translated by Lore Ferguson in *Georg Simmel, 1858-1918*, edited by Kurt H. Wolff, Ohio State University Press, Columbus, 1959, σελ. 276-281

63.

Vidler Anthony, *ό.π.*, σελ. 85

64.

Ο.π., σελ. 87

65.

Οι αρχές αυτές προέκυψαν κατά την μετάφραση των Αναγεννησιακών σωματικών αναλογιών στην ορολογία της ψυχολογίας, αποτελώντας, κατά τον Scott, τον «Ανθρωπισμό της Αρχιτεκτονικής». Αξίζει να σημειωθεί ότι ενώ ο Scott ασχολείται με το σώμα στην αρχιτεκτονική (ανθρώπινο και κτιριακό), στην προκειμένη περίπτωση το έργο του χρησιμοποιείται για τη μελέτη του προσώπου της αρχιτεκτονικής δημιουργίας. Για περισσότερα βλέπε: *Ο.π.*

66.

Αρχείο Ήσυχου Δημήτρη

Ο στρατώνας των Αεροπόρων χτίζεται το 1930 στις παρυφές του λόφου των Λεπίδων για λόγους ασφαλείας και αποτελεί ένα κτίσμα που παρουσιάζει παραπλήσια αρχιτεκτονικά στοιχεία με τις κατασκευές Δημοσίων κτιρίων στη Ρόδο⁶⁶. Πρόκειται για έναν επιμήκη πρισματικό όγκο τριών επιπέδων, στο νότιο τμήμα του οποίου προστίθεται μια διάταξη σχήματος Π αποτελούμενη από ένα μικρότερο επίμηκες πρίσμα δύο επιπέδων στο Νότο (το οποίο στο ισόγειο φιλοξενούσε λειτουργίες παρασκευής φαγητού) και στοές στα ανατολικά και δυτικά, διαμορφώνοντας έτσι έναν μικρό αίθριο χώρο.

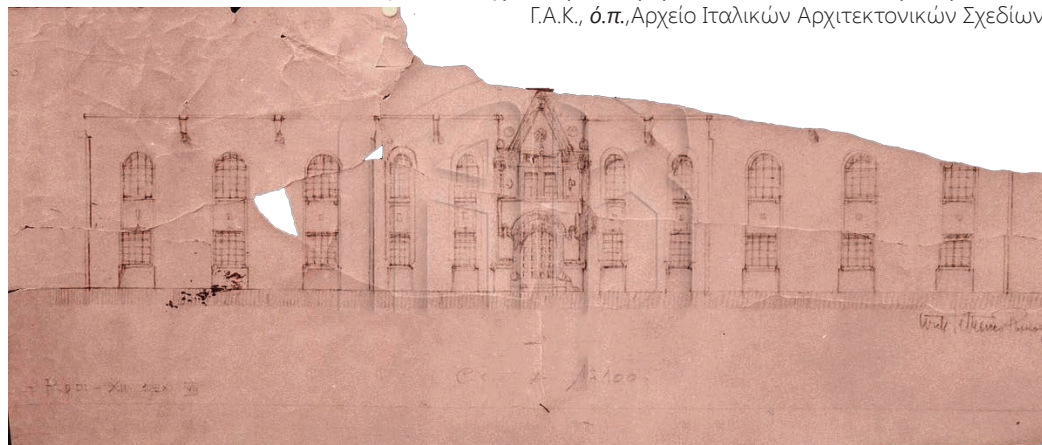
Η όψη οργανώνεται βάσει τριμερούς οριζόντιου διαχωρισμού, ακολουθώντας το αναγεννησιακό πρότυπο Βάση – Κορμός – Στέψη, με ορισμένες τροποποιήσεις, όπως η αφαίρεση της ζώνης της στέψης. Παράλληλα, με τη δημιουργία εσοχής στον όγκο, εντοπίζεται και κατακόρυφος τριμερής διαχωρισμός, ο οποίος διευκολύνει την οργάνωση του εσωτερικού, με μέρος του κεντρικού τμήματος να λειτουργεί ως χώρος που περιλαμβάνει την κύρια είσοδο και τις κατακόρυφες κινήσεις, και τα τμήματα εκατέρωθεν αυτού να εξυπηρετούν τις υπόλοιπες λειτουργίες.

Επιπλέον, η κάτοψη οργανώνεται βάσει ενός κεντρικού διαδρόμου εκατέρωθεν του οποίου αναπτύσσονται οι χώροι του κτιρίου για κοινόχρηστες λειτουργίες στο ισόγειο και κοιτώνες στα ανώτερα επίπεδα. Εντοπίζεται επίσης συμμετρία ως προς τον κατακόρυφο άξονα, αξονικότητα και ρυθμική επαναληπτικότητα τόσο σε επίπεδο κάτοψης όσο και σε επίπεδο όψης (σχετικά με τους άξονες των ανοιγμάτων).

Επιπρόσθετα, χαρακτηριστικές είναι οι επιρροές από την αρχιτεκτονική της «Ενταξης» του Florestano di Fausto στην όψη του κτιρίου, στην οποία υπάρχει πλήθος μορφολογικών δανείων από την υστερογοτθική,

66.
Αρχείο Ήσυχου Δημήτρη

Εικ. 44.
Άγνωστος, Σχέδιο πρότασης για τον κοιτώνα των αεροπόρων, 1929
Γ.Α.Κ., ό.π., Αρχείο Ιταλικών Αρχιτεκτονικών Σχεδίων)

Εικ. 45.
Γκράτσου Γεωργία, Όψη πρώην Caserma Avieri · Διαγραμματική Αποτύπωση, 2013

αναγεννησιακή, αραβική και βυζαντινή αρχιτεκτονική. Αυτές οι εκλεκτικιστικές τάσεις εκφράζονται από το ανάγλυφα τόξα των ανοιγμάτων και τη διαμόρφωση της κεντρικής εισόδου που παραπέμπουν σε γοθτικό ρυθμό, από τα δίλοβα ανοίγματα που αποτελούν βυζαντινή επιρροή και το περίτεχνο τελείωμα του κεντρικού τμήματος της όψης, με στοιχεία της αραβικής αρχιτεκτονικής στα πλαίσια του «δανεισμού» που συναντάται στην αρχιτεκτονική της Βόρειας Ιταλίας.

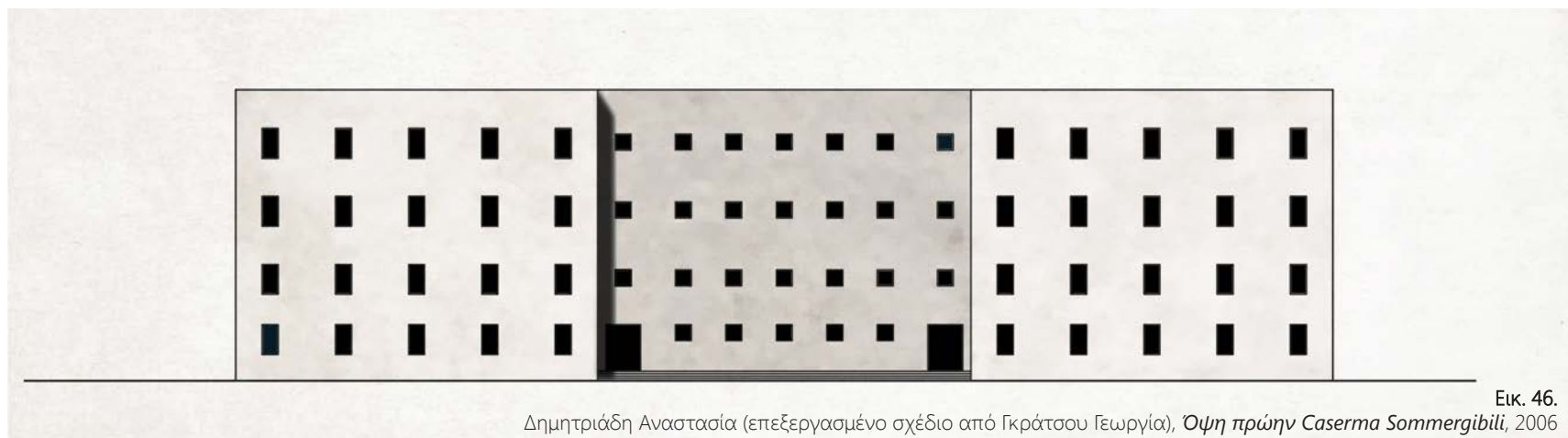
Caserma Sommergibili

Ο στρατώνας των πληρωμάτων των υποβρυχίων είναι το μεγαλύτερο σε όγκο και το ψηλότερο των κτιρίων που κατασκευάστηκαν στη Λέρο επί Ιταλοκρατίας. Πρόκειται για έναν επιμήκη πρισματικό όγκο τεσσάρων επιπέδων στον οποίο είναι ιδιαίτερα εμφανής η επίδραση της πολιτικής του «εξαγνισμού» του De Vecchi. Σε αντίθεση με τα κτίρια των Λεπίδων, στο κτίριο αυτό δεν εντοπίζονται εκλεκτικιστικές τάσεις. Αντιθέτως, έντονη είναι η σειρότητα της αρχιτεκτονικής τόσο σε επίπεδο όψης όσο και σε επίπεδο κάτοψης.

Ο κατακόρυφος τριμερής διαχωρισμός της όψης, μέσω της δημιουργίας εσοχής στο κεντρικό τμήμα του κτιρίου, ορίζει και εδώ τη λειτουργική οργάνωση της κάτοψης με το κεντρικό τμήμα να εξυπηρετεί κοινόχρηστες λειτουργίες (κύρια είσοδος, κοινόχρηστοι χώροι και κατακόρυφες κινήσεις) και τα τμήματα

εκατέρωθεν αυτού να φιλοξενούν τις λοιπές λειτουργίες του κτιρίου, ορίζοντας ως ζώνη ημέρας το επίπεδο του ισογείου (χώροι παρασκευής και διανομής φαγητού, εστιατόρια, εγκαταστάσεις παραγωγής ζεστού νερού, μπάνια κ.ο.κ.) και ζώνη νύχτας τα επίπεδα των επόμενων τριών ορόφων (κοιτώνες, λουτρά κ.ο.κ.). Παράλληλα, και σε αυτή την όψη, έντονη είναι η συμμετρία ως προς τον κατακόρυφο και οριζόντιο άξονα, η αξονικότητα και η ρυθμική επανάληψη των ανοιγμάτων, τα οποία χαρακτηρίζονται από λιτότητα και απουσία διακόσμου.

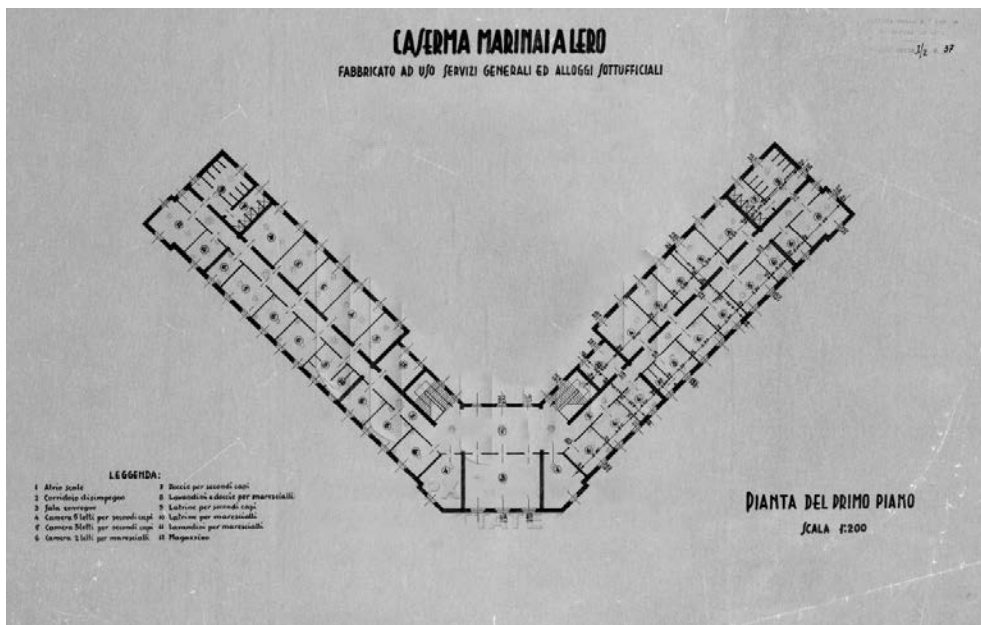
Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, ακόμα και με μια απλή προσέγγιση θα μπορούσαμε να πούμε ότι η διάρθρωση των όψεων αυτών στοχεύει στη δημιουργία έντασης ανάμεσα στον οικείο και στον ιδρυματικό κόσμο, προκαλώντας αισθήματα ανασφάλειας στα μέλη της κοινωνίας με αποτέλεσμα την αποστροφή τους και δημιουργώντας το κατάλληλο περιβάλλον για την αποπροσωποποίηση των τροφίμων. Σε αυτές λοιπόν, εντοπίζεται η πλειονότητα εκείνων των στοιχείων τα οποία προειδοποιούν την κοινωνία για τη χρήση του συγκροτήματος και ταυτόχρονα προβάλλουν την επιδίωξη της εκάστοτε εξουσίας για βεβήλωση της ατομικής ταυτότητας του τροφίμου, εξασφαλίζοντας έτσι την απομόνωσή του από την κοινωνία. Από την ανάλυση των όψεων που προηγήθηκε προκύπτουν τρεις βασικές συνθετικές αρχές που εκφράζουν τα παραπάνω.

Εικ. 46. Δημητριάδη Αναστασία (επεξεργασμένο σχέδιο από Γκράτσου Γεωργία), Όψη πρώην Caserma Sommergibili, 2006

Κατάχρηση Των Αναλογιών

Εικ. 47. Άγνωστος, Πρόταση Στρατώνα Ναυτών στο Λακκί · Κάτοψη πρώτου επιπέδου

9Εικ. 48. Άγνωστος, Πρόταση Στρατώνα Ναυτών στο Λακκί · Όψη

«Η αρχή της επανάληψης, υποταγμένη στην τεχνική, αντί να είναι αρχή που προάγει την καλλιτεχνική τάξη, τον ποικίλο ρυθμό στο έργο, έγινε μια αρχή που προάγει την ομοιομορφία και τη μονοτονία ενός ρυθμού που εκμηδενίζει την προσωπικότητα του έργου»⁶⁷

Μιχαήλ Παναγιώτης

Η χρήση των αναλογιών στην αρχιτεκτονική αποδίδει ρυθμό και μουσικότητα στις αρχιτεκτονικές μορφές και, σε συνδυασμό με άλλα στοιχεία, εξασφαλίζει εκείνη την αρμονία που κάνει τις μορφές αυτές να μην είναι μόνο κτίσματα, αλλά και ιδέες. Ακολουθώντας αυτή τη λογική, το Μοντέρνο κίνημα μελέτησε και εφάρμοσε στην πράξη τις αρμονικές αναλογίες, χωρίς όμως μεγάλη επιτυχία, εξαιτίας της μονομερούς προσέγγισης των γεωμετρικών τους ιδιοτήτων⁶⁸. Αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν η δημιουργία συνθέσεων στις οποίες η εφαρμογή των αναλογιών εγκυμονούσε αρκετές φορές τον κίνδυνο της ύστατης απλοποίησης και της έλλειψης χάρης του αρχιτεκτονικού έργου.

Το φαινόμενο αυτό εντοπίζεται και στα κτίρια προς ανάλυση, στις προσόψεις των οποίων εκδηλώνεται ξεκάθαρα η ιδιαίτερη μέριμνα για την τήρηση των αναλογιών μέσω των στοιχείων της αξονικότητας, της συμμετρίας και της επανάληψης. Εντούτοις, η κατάχρηση των παραπάνω στοιχείων και η επιμονή στην εφαρμογή τους οδήγησε στην υπερβολική χρήση των αναλογιών με αποτέλεσμα τη δημιουργία στείρων, συμμετρικών διατάξεων, στις οποίες η επανάληψη των στοιχείων (διακοσμητικών και ανοιγμάτων) παίζει σημαντικό ρόλο για τον περαιτέρω τονισμό της συμμετρίας και η τυποποίησή τους προβάλλει την αξία της κανονικότητας, όπως αυτή ορίζεται από το ίδρυμα.

Μια όψη διαμορφωμένη σύμφωνα με τη μορφολογική νομοτέλεια της αναλογίας δεν απαιτεί πολλά από τον ανθρώπινο νου και μαθαίνεται σχετικά εύκολα, αν σκεφτεί κανείς ότι η επανάληψη συγκεκριμένων στοιχείων σε σειρά είναι αρεστή εφόσον μπορεί να γίνει εύκολα αντιληπτή ως ένα σύνολο⁶⁹. Με την κατάχρηση, λοιπόν, των στοιχείων της επανάληψης, της συμμετρίας και της αξονικότητας προβάλλεται η τάξη, η οργάνωση και μια εύρυθμη αντίληψη του πώς πρέπει να είναι ο κόσμος σύμφωνα με την εναλλακτική οργάνωση του ιδρύματος. Αυτή η αντίληψη σταδιακά συσσωματώνεται στον τρόπο σκέψης της κοινωνίας και του τροφίμου και αποκτά απόλυτη χροιά⁷⁰.

Στην περίπτωση των στρατώνων, η άκρατη χρήση των αναλογιών δημιουργεί δύο επιβλητικές προσόψεις, οι οποίες προβάλλουν την αυστηρή ιεράρχηση του ιδρύματος και την «κανονικότητα» που αυτό, σαν «μηχανή διόρθωσης αποκλίνουσας κοινωνικής συμπεριφοράς», επιδιώκει. Επιβάλλει λοιπόν στους «ανώνυμους πολλούς»⁷¹, όπως τους ονομάζει ο Γιάννης Μεταξάς, να αισθάνονται ότι πρέπει να είναι εξίσου άρτιοι, αναλογικοί και ταυτόσημοι, όπως οι προσόψεις, απογυμνωμένοι από κάθε στοιχείο που θα μπορούσε να προκαλέσει ερεθίσματα και να ανακαλέσει μνήμες της ταυτότητάς τους.

Τέλος, ιδιαίτερα ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι, ενώ και στις δύο προσόψεις είναι εμφανής αυτή η αλλοίωση της αναλογικής ευρυθμίας, δεν γίνεται αντιληπτή στο ίδιο βαθμό. Αντιθέτως, κλιμακώνεται από την απλή επιμονή στην τήρηση των αναλογιών στο στρατόνα Avierí σε μονομανία της αναλογίας που επικρατεί στο στρατόνα Sommergibili, η οποία εκφράζεται από την επανάληψη συγκεκριμένων αρχιτεκτονικών στοιχείων, όχι μόνο ως προς την οριζόντιο, αλλά και ως προς την κατακόρυφο διάσταση, φτάνοντας ίσως στο αποκορύφωμά της. Αυτή η διαφοροποίηση θα μπορούσε κάλλιστα να συσχετιστεί με τις διαφορετικές πολιτικές δράσεις που εφαρμόστηκαν κατά τις περιόδους κατασκευής των δύο κτιρίων. Στο στρατόνα Avierí, λοιπόν, αντικατοπτρίζεται η μετριοπαθής πολιτική του Mario Lago μέσω της επιμονής στην τήρηση των αναλογιών, η

επίδραση της οποίας, ωστόσο, εξομαλύνεται από το διάκοσμο της πρόσοψης και τους διαφορετικούς τύπους ανοιγμάτων. Αντιθέτως, στο στρατόνα Sommergibili, η στείρα συμμετρία και η επανάληψη των τυποποιημένων στοιχείων εκφράζει ξεκάθαρα τις επιδιώξεις περί εξαγνισμού αρχιτεκτονικής και πολιτικής του De Vecchi.

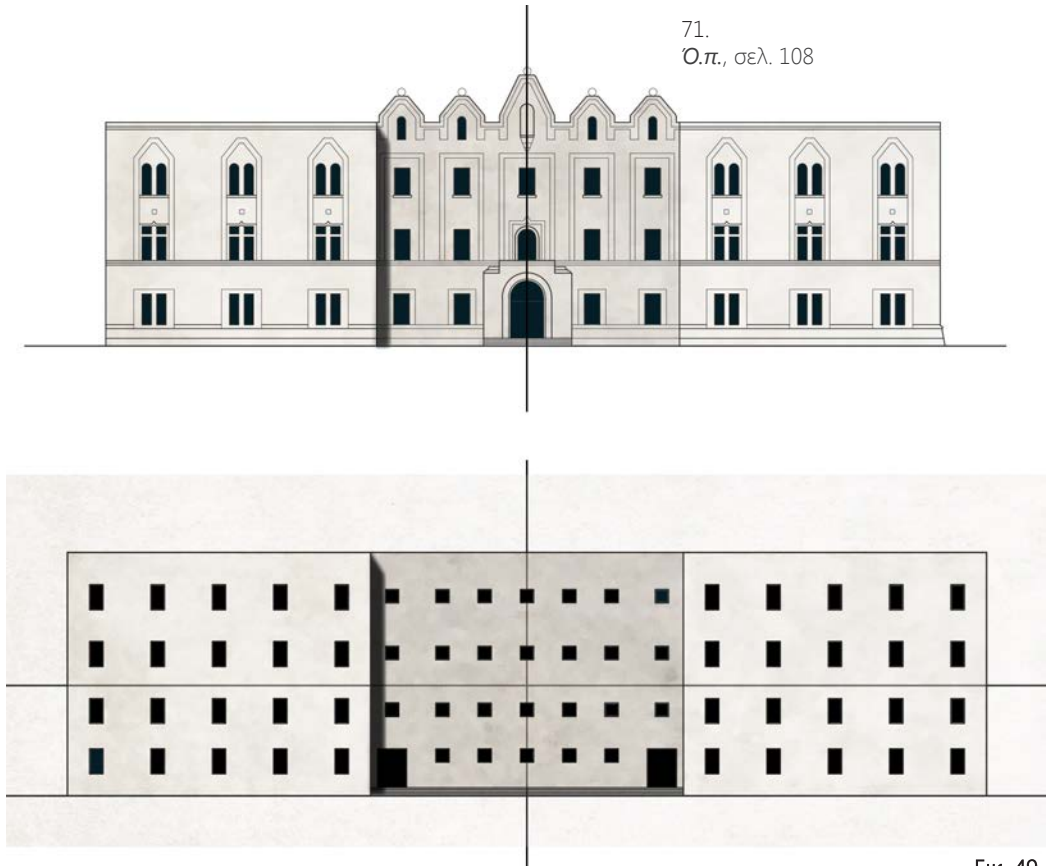
67.
Μιχελής Παναγιώτης, *Αισθητικά Θεωρήματα*, εκδ. του Ιδρύματος Π. & Ε. Μιχελή, Αθήνα, 2006, σελ. 186,187

68.
Ό.π., σελ. 88,89

69.
Ό.π., σελ. 177

70.
Μεταξάς Γιάννης, *Η υφαρπαγή των μορφών – από την πολιτική ομιλία του κλασικισμού*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σελ. 106

71.
Ό.π., σελ. 108

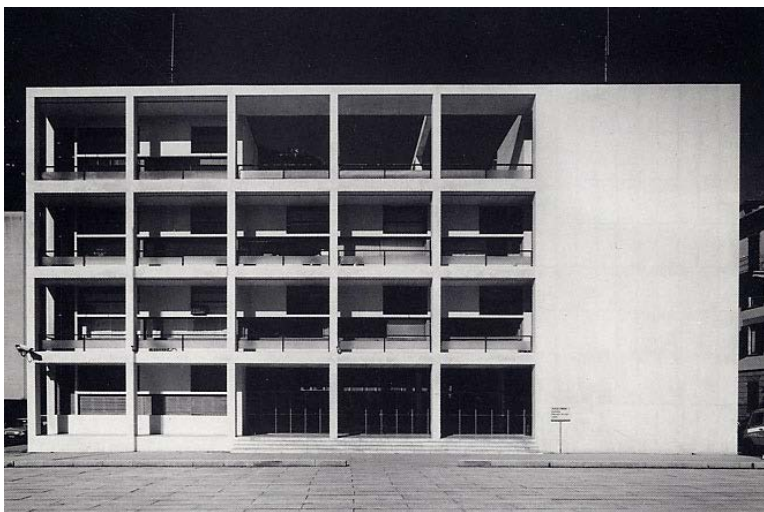
Εικ. 49.

Γκράτσου Γεωργία, *Διάγραμμα Επανάληψης · Συμμετρίας · Αξονικότητας*, 2013

Μορφολογική και Πλαστική Καθαρότητα

« Τα κτίρια κάθε σχήματος δημιουργούν γύρω τους πεδία δυνάμεων [...] η συγκεκριμένη διαμόρφωση ενός τέτοιου πεδίου εξαρτάται σε κάθε περίπτωση από τη μορφή της γενεσιουργού δομής.»⁷²

Arnheim Rudolf

Εικ. 50. Giuseppe Terragni, *Casa del Fascio*, Como, 1932 - 1936

Εικ. 51.
Aldo Rossi
San Cataldo Cemetery,
Modena, 1971

«Τα μάτια μας είναι πλασμένα να βλέπουν μορφές υπό το φως»⁷³, υποστηρίζει ο Le Corbusier εννοώντας ότι μέσω της μορφολογίας και της πλαστικότητας της αρχιτεκτονικής το φως αναδεικνύει τη νεκρή ύλη και δίνει ζωντανές μορφές. Μέσον της αρχιτεκτονικής για την επίτευξη του παραπάνω σκοπού αποτέλεσε η χρήση του σπλισμένου σκυροδέματος ως υλικού, εφόσον αυτό δίνει τη δυνατότητα για τη δημιουργία μονοκόμματων και μονολιθικών συνθέσεων, χωρίς αρμούς. Χαρακτηριστικά, το *béton armé* καθιστά δυνατή τη δημιουργία μορφών που πλησιάζουν όλο και περισσότερο τα ιδανικά πρωταρχικά στερεά⁷⁴, αποδίδοντας δυναμισμό στη σύνθεση και ταυτόχρονα προωθώντας την αδιαφορία στην όψη, εφόσον τα μοναδικά στοιχεία που αποδίδουν πλαστικότητα σε αυτήν είναι τα ανοίγματα και οι αναλογίες. Ωστόσο, ενώ αυτές οι μονολιθικές συνθέσεις χαρακτηρίζονται από χάρη όταν εφαρμόζονται σε μικρή κλίμακα (π.χ. παραδοσιακή αρχιτεκτονική), το υπερβολικό μέγεθος στερεί το δυναμισμό από τη σύνθεση και καθιστά το κτίριο, σύμφωνα με τον Παναγιώτη Μιχαηλί, «ένα απλοποιημένο φρούριο»⁷⁵.

Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται και τα κτίρια προς ανάλυση, εφόσον για τη δημιουργία τους επιλέχθηκαν απλές μορφολογίες και καθαροί όγκοι βασιζόμενοι στη σφιχτή οργάνωση και τάξη που χαρακτηρίζει κάθε ιδρυματικό χώρο. Η επιλογή ενός απλού εξαέδρου για τη στέγαση τέτοιων λειτουργιών κάθε άλλο παρά τυχαία είναι, εφόσον, μια τέτοια μορφή –σε συνδυασμό με παράγοντες που θα αναφερθούν παρακάτω– παραπέμπει σε μονολιθικές έννοιες και πρακτικές όπως η άσκηση εξουσίας με στόχο τη χειραγώγηση. Η αδυναμία αυτής της μορφής

να εκφράσει την πολυπλοκότητα της ανθρώπινης κριτικής σκέψης και συνεπώς την ατομικότητα ως αναπόσπαστο κομμάτι της τελευταίας, την καθιστά κατάλληλη για τη χρήση της ως ολοπαγές ίδρυμα.

Η μορφολογική καθαρότητα αυτών των κτισμάτων, σε συνδυασμό με το ογκώδες μέγεθός τους (σε σχέση με τα υπόλοιπα κτίσματα της Βάσης και του Porto Lago) δίνουν μια αίσθηση στερεότητας και αντοχής στη φθορά του χρόνου, κάτι που αντανακλάται έντονα στις προσόψεις των στρατώνων και εκφράζει τη σταθερότητα και την αντοχή της λειτουργίας ενός ιδρυματικού χώρου. Η αποτύπωση αυτής της μορφολογικής σαφήνειας στις προσόψεις των δύο κτισμάτων επιτυγχάνεται μέσω της επεξεργασίας του πλαστικού διακόσμου⁷⁶, υιοθετώντας την αρχή του Μοντερνισμού για επιμονή στην ανέγερση κτιρίων που εκφράζουν τις αληθινές αρχιτεκτονικές αξίες και εγκατάλειψη των διακοσμητικών στοιχείων. Στην περίπτωση του στρατώνα Anieri, αυτά είναι σαφώς υποτονισμένα και σχεδόν «χαμένα» από την έλλειψη διαβαθμίσεων στην υφή και την επιμονή στη χρήση λευκού χρωματισμού ο οποίος στερεί κάθε ένδειξη βάθους που θα μπορούσε να αποδώσει πολυπλοκότητα στο κτίριο. Μπορεί αυτή η διακοσμητική διάταξη να προκαλέσει κάποια αισθήματα – ίσως και ευχαρίστησης- εξαιτίας της τελειότητας που παρουσιάζει, ωστόσο αυτό της το χαρακτηριστικό δεν έχει ζωντάνια διότι, εξαιτίας της μηχανικής της επανάληψης, δεν μπορεί να προκαλέσει εκείνες τις ατομικές αισθήσεις που μπορούν να ανακαλέσουν μνήμες. Από την άλλη, ακολουθώντας το πρότυπο του ριζικού αισθητικού πουρισμού που υποστηρίζει ο Adolf Loos⁷⁷, η παντελής έλλειψη διακόσμου στο στρατώνα Sommergibili σε συνδυασμό με τη στείρα χρήση των υλικών και της λευκής απόχρωσης, αποδίδουν μια καθαρότητα η οποία εκφράζει τον ηθικό πουρισμό και την «γνησιότητα» που επιδιώκεται από ένα ολοπαγές ίδρυμα.

Και στις δύο περιπτώσεις, η πρόσοψη διαμορφώνεται με τέτοιο τρόπο ώστε, μέσω της καθαρότητας που προβάλλει (σε συνδυασμό με την υπέρ-επεξεργασία των αναλογιών και της οριζοντίου), να εξουδετερώνει κάθε στοιχείο που θα μπορούσε να δημιουργήσει κάποια μορφή οικειότητας, τόσο της κοινωνίας όσο και των τροφίμων, με το οικοδόμημα. Μετατρέπεται λοιπόν σε μια επιβλητική και υποβλητική πρόσοψη η οποία προκαλεί περισσότερο αισθήματα θαυμασμού και φόβου, δέους ίσως, παρά οικειότητας και σαφήνειας, τονίζοντας ανά πάσα στιγμή τη λειτουργία του ολοπαγούς ιδρύματος.

Εικ. 52. Giovanni Guerrini, Ernesto Bruno La Padula, Mario Romano *Palazzo della Civiltà Italiana*, Roma, 1938-1943

72. Arnheim Rudolf, *Η δυναμική της αρχιτεκτονικής μορφής*, μετάφραση Ιάκωβος Ποταμιανός, University Studio Press (εκδ. Επιστημονικών Βιβλίων και Περιοδικών), Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 53

73. “Our eyes are constructed to enable us to see forms in light”
Le Corbusier,
Towards A New Architecture, translated by Etchells Frederick, Dover publications NC, New York, 1986, σελ. 23

74. Για τον Le Corbusier, η εικόνα των πρωταρχικών στερεών είναι διακριτή και ξεκάθαρη μέσα μας, δεν αφήνει περιθώρια για αβεβαιότητες και αμφιβολίες, διότι χαρακτηρίζεται από ειλικρίνεια και διαφάνεια ως προς την ουσία της. Για περισσότερα βλέπε: *Ο.π.*, σελ. 29

75. Μεταξάς Γιάννης, *ό.π.*, σελ. 106

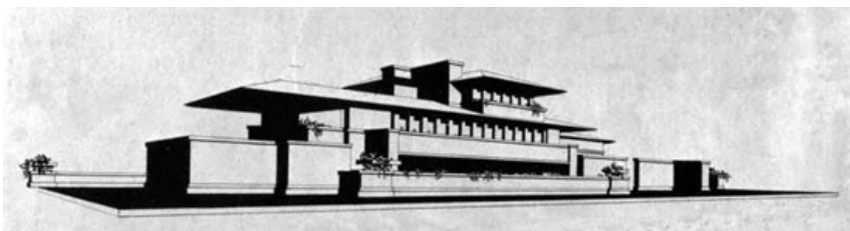
76. Μιχελής Παναγιώτης, *ό.π.*, σελ. 86

77. Για τον Adolf Loos, ο διάκοσμος δεν είναι πλέον οργανικά συνδεδεμένος με τη μοντέρνα κουλτούρα και γι αυτό δεν μπορεί να την εκφράσει. Αποτελεί ξένο σώμα για την αρχιτεκτονική και τροχοπέδη για την αισθητική εξέλιξη του ανθρώπου. Για περισσότερα βλέπε: Loos Adolf, Opel Adolf, *Ornament an Crime: Selected Essays*, translated by Michael Mitchell, Ariadne Press, California, 1998

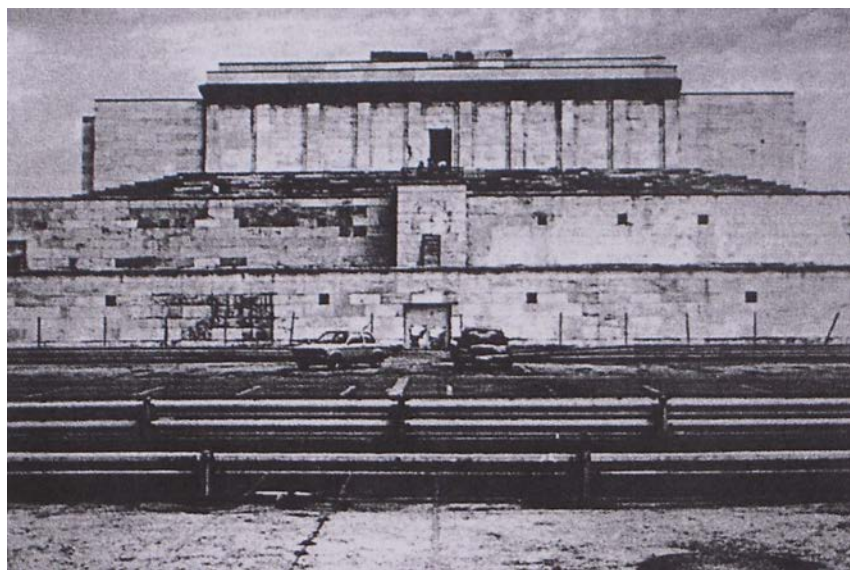
Τονισμός της οριζοντίου

«Το ύψος του κτιρίου αποτελεί το όριο του πεδίου των δυνάμεων που απορρέει από την αρχιτεκτονική στο έδαφος. [...] Ένα όριο με έντονη οριζοντιότητα παράγει ένα απότομο ρήγμα μεταξύ της αρχιτεκτονικής και του ουρανού.»⁷⁸

Arnheim Rudolf

Εικ. 53. Frank Lloyd Wright, *Robie House*, Chicago, 1908-1910
Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα του Prairie Style που καθιέρωσε ο Frank Lloyd Wright στην αρχιτεκτονική κατοικιών.
Η σύνθεση βασίζεται στην χρήση οριζόντιων γραμμών που διακόπτονται όσο το δυνατό λιγότερο από ανοίγματα.

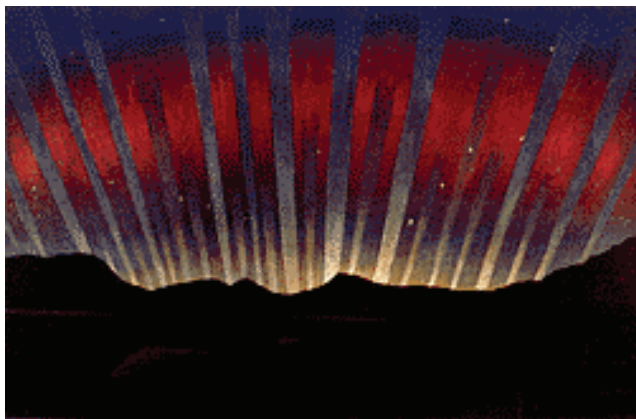
Εικ. 54. Albert Speer, *Zeppelinfeld*, Nuremberg, 1937, (φωτογραφία: 1979)
Κατάχρηση της οριζοντίου στο μέγιστο βαθμό μέσω της επάλληλης ευθείας, η οποία ακολουθώντας πυραμιδική διάταξη, στη βάση λειτουργεί ως εδραίωση και στην ανωδομή ως κορύφωση.

Η οριζοντιότητα είναι αυτό που εν τέλει, μέσω του τονισμού της παραλληλίας, δίνει την αίσθηση ότι ένα κτίριο ανήκει στο έδαφος⁷⁹. Αυτή η αντίληψη βρίσκει εφαρμογή στα κτίσματα προς ανάλυση, ωστόσο επεκτείνεται, καθώς η έννοια της οριζοντίου αποκτά μεγαλύτερη σημασία στη συγκεκριμένη περίπτωση. Δεν αντιπροσωπεύει απλά «τον συγκεκριμένο κόσμο της ανθρώπινης δράσης» όπως αναφέρει ο Norberg Schulz, το θρίαμβο δηλαδή του ορθολογικού και σκόπιμου σχεδιασμού στο φυσικό κόσμο, αλλά προβάλλει ταυτόχρονα στην κοινωμία την έντιμη και ευθεία συμπεριφορά⁸⁰ που ένα ίδρυμα στοχεύει να εμψυχήσει στους τροφίμους του.⁸¹

Συγκεκριμένα στην περίπτωση του συγκροτήματος, το στοιχείο της οριζοντίου τονίζεται σε μεγάλο βαθμό στις προσόψεις των στρατώνων μέσω ποικίλλων στοιχείων. Οι αναλογίες των κτιρίων, κατ' αρχάς, αποδίδουν επιμήκη χαρακτήρα στις προσόψεις, ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη ότι η πρόσοψη είναι μια επιφάνεια η οποία διαχωρίζεται ανάλογα με τις κατευθυντήριες και γενεσιουργούς γραμμές του όγκου ενός κτιρίου⁸², θα μπορούσαμε να πούμε ότι η οριζοντιότητα εκφράζεται περισσότερο μέσω της επάλληλης ευθείας που επιτυγχάνεται με διαφορετικό τρόπο σε κάθε κτίριο.

Πράγματι, στο στρατώννα Anieri εξαιτίας των μορφολογικών δανείων που έχουν υιοθετηθεί, το στοιχείο αυτό τονίζεται μέσω των οριζόντιων ζωνών που δημιουργούνται σύμφωνα με την αρχή του διαχωρισμού της πρόσοψης σε Βάση, Κορμό και Στέψη. Αυτές οι ζώνες αποτελούν γραμμές εξωγενείς στο επίπεδο της πρόσοψης –με την έννοια ότι η αφαίρεσή τους αφήνει την επιφάνεια άθικτη- είναι διακριτές και ξεκάθαρες και ο ρόλος τους είναι να

ελκύνουν την προσοχή του παρατηρητή⁸³. Επιστρέφοντας στο μοτίβο Βάση-Κορμός-Στέψη, η Βάση λειτουργεί ως βάθρο και εμμέσως εκφράζει τις προθέσεις του ιδρύματος για την εδραίωση των στόχων του. Αντιθέτως, στο στρατώννα *Sommeregibili* δεν υπάρχει τριμερής διαχωρισμός. Η οριζόντιος τονίζεται εδώ, μέσω κατευθυντήριων γραμμών που κρύβονται ή και εξαφανίζονται στο φόντο, αποτελώντας συστατικά στοιχεία της επιφάνειας. Στην προκειμένη περίπτωση αυτές οι ρυθμιστικές γραμμές οργανώνουν τη διαχείριση και οργάνωση των ανοιγμάτων στην πρόσοψη⁸⁴. Το γεγονός ότι τα ανοίγματα είναι μικρά και διαταγμένα σε νοητές οριζόντιες ζώνες, σε συνδυασμό με την έλλειψη οποιουδήποτε άλλου κατακόρυφου στοιχείου που θα μπορούσε να διακόψει αυτή τη «συνέχεια», οδηγεί σε μια επάλληλη ευθείαση και συνεπώς στην έκφραση της οριζοντιότητας. Αποτέλεσμα και στις δύο περιπτώσεις είναι η λειτουργία της πρόσοψης ως μέσου προβολής και επιβολής του αλύγιστου και ευθυτενούς τρόπου ζωής που ένα ολοπαγές ίδρυμα υιοθετεί.

Εικ. 55. Russolo Luigi, *Aurora Borale*, 1938

Προσφυγή στο ευθύγραμμο του φωτός στα πλαίσια του φουτουριστικού κινήματος στην Ιταλία. Η ένταξη τέτοιων έργων στις κυρίαρχες εικόνες της εποχής για την απόδοση μοντέρνου χαρακτήρα στο πολιτικό καθεστώς γίνεται συχνά χωρίς τη θέληση των δημιουργών.

78.
Arnheim Rudolf, *ό.π.*, σελ. 46-47

79.
Ο.π., σελ. 70

80.
Χαρακτηριστικά η αντίληψη αυτή βρίσκει τις ρίζες της στο κίνημα του Διαφωτισμού, το οποίο υποστηρίζει ότι εφόσον οι γραμμές στις οποίες ταξιδεύει το φως είναι ευθείες, τότε έτσι πρέπει να είναι και οι γραμμές του Διαφωτισμού (βλέπε: Ingold Tim, *Lines: A Brief History*, Routledge Editions, Abington, 2007, σελ. 153). Διαστρεβλωμένα, αυτή η αντίληψη υιοθετείται αργότερα και από το φασιστικό κόμμα, στα πλαίσια της προσπάθειάς του να διαμορφώσει μοντέρνο και καινοτόμο χαρακτήρα, μέσω του συσχετισμού της ευθείας με την ιδέα της ταχύτητας και της προόδου στην τέχνη και την αρχιτεκτονική.

81.
Μεταξάς Γιάννης, *ό.π.*, σελ. 112

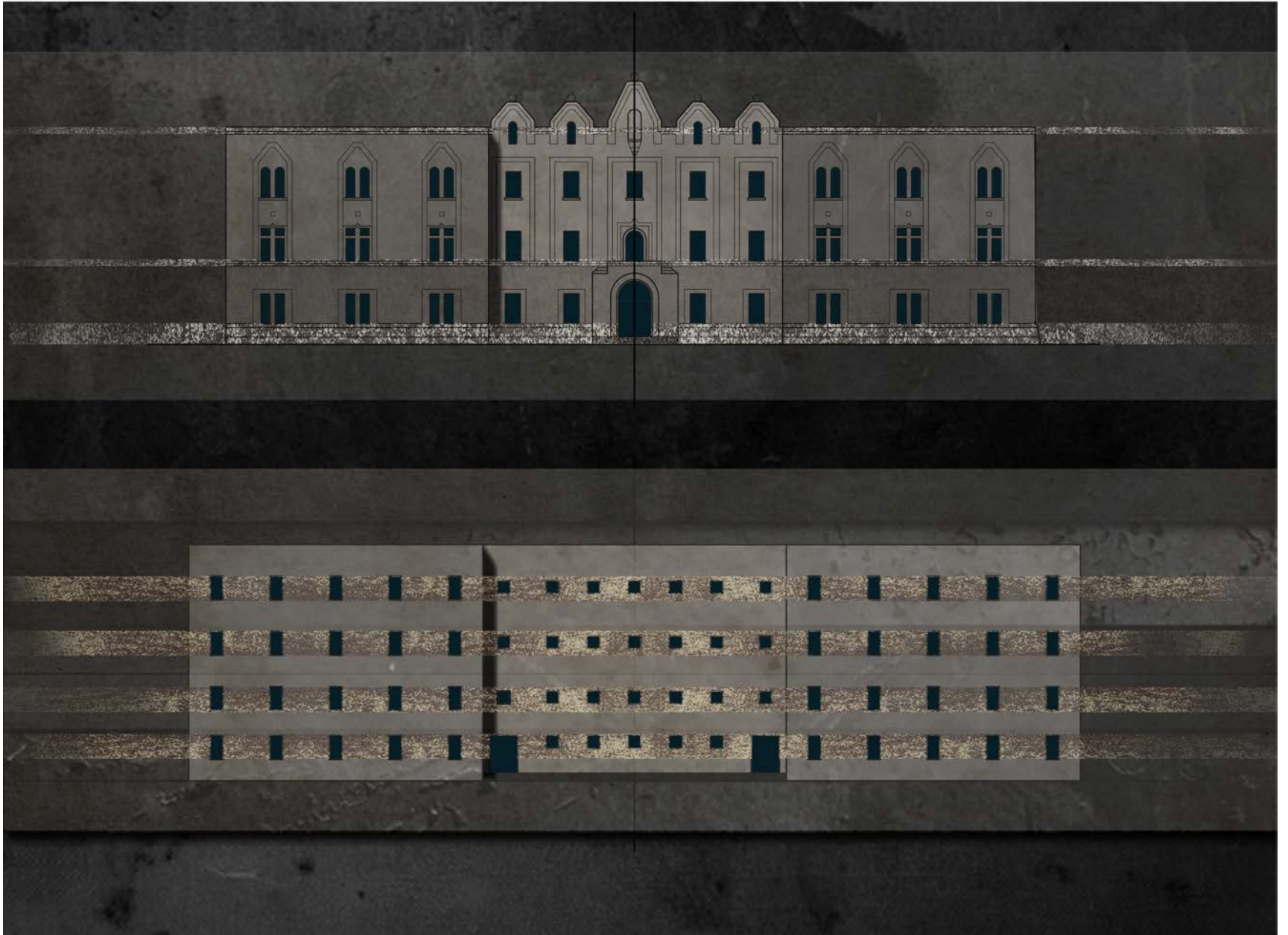
82.
Le Corbusier, *ό.π.*, σελ. 35

83.
Ingold Tim, *ό.π.*, σελ. 156

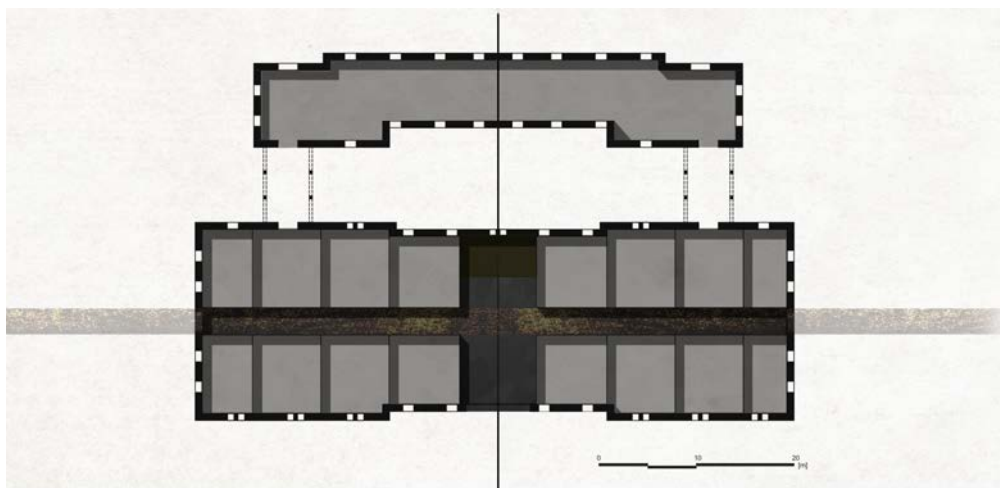
84.
Ο.π., σελ. 156

Εικ. 56.
Γκράτσου Γεωργία, *Διάγραμμα ανάλυσης αρχιτεκτονικών στοιχείων των όψεων των στρατώνων*, 2013

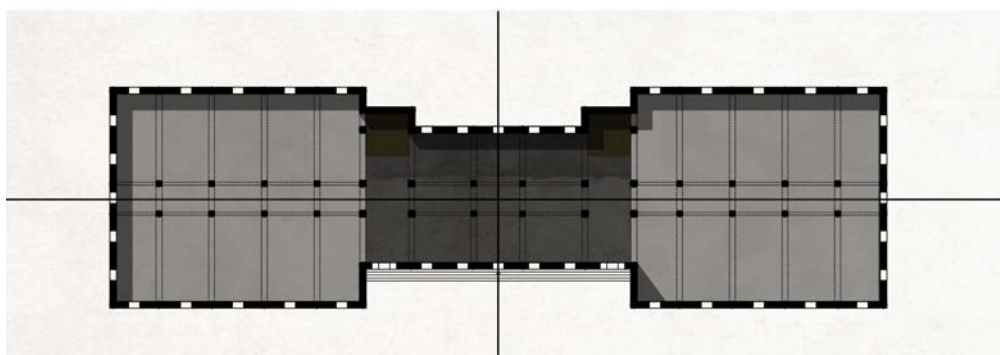

Sostanza: Το πρότυπο Του Στρατοπέδου

Εικ. 57. Γκράτσου Γεωργία, Διαγραμματική κάτοψη ισογείου πρώην Caserma Avieri, 2013

Εικ. 58. Γκράτσου Γεωργία, Διαγραμματική Κάτοψη ισογείου πρώην Caserma Sommergibili (αρχικό σχέδιο ΑΔημητριάδη Αναστασία), 2013

Σε αντίθεση με τον πλούτο των νοημάτων που εντοπίζονται στις προσόψεις των στρατώνων, το εσωτερικό που κρύβεται πίσω από αυτές είναι αναλογικά υποβαθμισμένο, λιτό και στείρο. Αυτό το φαινόμενο οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι βασική επιδίωξη του χρήστη είναι να δημιουργήσει μια ισχυρή εικόνα για τα κτίσματα αυτά (apparenza) αδιαφορώντας στην ουσία για την εσωτερική διάρθρωση. Έτσι, η υπόσταση των κτισμάτων στο εσωτερικό (sostanza) φαντάζει πιο δυνατή απ' ό τι είναι στην πραγματικότητα.⁸⁵

Από την άλλη, παρά την απλοϊκότητά του, το εσωτερικό αυτών των κτιρίων είναι οργανωμένο με τέτοιο τρόπο ώστε να προκαλεί ανησυχία και δυσφορία στο χρήστη επιδιώκοντας «να βγάλει τον άνθρωπο από τη βόλεψή του»⁸⁶. Δημιουργούνται έτσι ποιότητες χώρου που φέρουν στην επιφάνεια το ανοίκειο για να εξυπηρετήσουν συγκεκριμένους σκοπούς κατά καιρούς. Πράγματι, κάθε συνθετική επιλογή στη διάρθρωση των εσωτερικών χώρων εξυπηρετεί το τρίπτυχο Ταξινόμηση-Οπτικός Έλεγχος-Σωματική Πειθαρχία, τόσο σε επίπεδο οργάνωσης χώρου όσο και σε επίπεδο των ανθρωπίνων σχέσεων.

Τα παραπάνω γίνονται ιδιαίτερα εμφανή αν αναλογιστούμε ότι στα κτίρια προς ανάλυση συνυπάρχουν υπό την ίδια αυθεντία οι τρεις διαφορετικές σφαίρες της ζωής, ο ύπνος, η εργασία και η ψυχαγωγία⁸⁷. Το γεγονός ότι όλες οι δραστηριότητες της καθημερινότητας πραγματοποιούνται μέσα στο ίδιο κέλυφος, με μοναδικό διαχωρισμό αυτών σε ζώνες ημέρας και νύχτας ανάλογα με τα επίπεδα, επιδρά αρνητικά στην ψυχολογία των τροφίμων εφόσον καθιστά τα ερεθίσματα από το εξωτερικό περιβάλλον φτωχά έως ανύπαρκτα⁸⁸. Και ενώ ο έγκλειστος προσπαθεί να εντοπίσει μέσα στον ιδρυματικό χώρο εκείνα τα στοιχεία που συμβάλλουν στην ανάκληση της μνήμης και στη συγκέντρωση της κριτικής σκέψης, μακροπρόθεσμα, η μονότονη επανάληψή τους σε συνδυασμό με τη μονότονη επανάληψη των

δραστηριότητων, καταργεί την αξία του καινούριου και παράγει αισθήματα βαρεμάρας και παραίτησης που οδηγούν στην παθητική στάση του εγκλείστου⁸⁹. Συγκεκριμένα, μελετώντας τη διάρθρωση των κατόψεων και στα δύο κτίρια προς ανάλυση, παρατηρείται ότι τόσο η οργάνωση των χώρων εκατέρωθεν ενός κεντρικού διαδρόμου (Caserma Avieri) όσο και ο τριμερής διαχωρισμός της κάτοψης στους ενιαίους χώρους του κεντρικού τμήματος και των θαλάμων εκατέρωθεν αυτού (Caserma Sommergibili) είναι διατάξεις αυστηρά οργανωμένες, ορθολογικές και απόλυτες που δεν δηλώνουν την ανθρώπινη συμμετοχή αλλά, αντιθέτως, προβάλλουν το απόμακρο. Έτσι, και στις δύο περιπτώσεις εξασφαλίζεται η δυνατότητα του συνεχούς και λεπτομερειακού ελέγχου μέσα στο ρηχό και απρόσωπο εσωτερικό των θαλάμων. Αυτοί οι ενιαίοι χώροι καλούνται να στεγάσουν ένα σημαντικό αριθμό τροφίμων με αποτέλεσμα να παραβιάζεται το όριο που το άτομο θέτει ανάμεσα στο είναι του και στο περιβάλλον εφόσον δεν υπάρχει κάποιο διαχωριστικό στοιχείο που να το εξασφαλίζει. Διευκολύνεται, λοιπόν, η διαρκής επιτήρηση, με αποτέλεσμα την άμεση αντίληψη και απομάκρυνση οποιουδήποτε στοιχείου δεν ταιριάζει στο σύνολο και εκφράζει την ατομικότητα του τροφίμου. Τέλος, αυτή τη διαδικασία αποπροσωποποίησης του χώρου έρχονται να συμπληρώσουν τα δάπεδα από γυμνό σκυρόδεμα, οι σκληρές επιφάνειες και όλα εκείνα τα υλικά τα οποία διαμορφώνουν ένα φτωχό αισθητηριακά περιβάλλον.

Αυτού του είδους η διάρθρωση παραπέμπει στις αρχές που διέπουν την οργάνωση του στρατοπέδου όπως την έχει ορίσει ο Foucault σύμφωνα με τον οποίο το στρατόπεδο είναι:

«...το διάγραμμα μιας εξουσίας που ασκείται χάρη σε μια γενική ορατότητα. Για καιρό θα συναντούμε στην πολεοδομία, στην οικοδόμηση νοσοκομείων, ασύλων, φυλακών, παιδαγωγικών ιδρυμάτων, αυτό το πρότυπο στρατοπέδου, ή τουλάχιστον τη θεμελιακή αρχή στην οποία βασίζεται: μια χωροταξική διάρθρωση των ιεραρχημένων επιτηρήσεων.»⁹⁰

Michel Foucault

Εικ. 59. Κεντρικό κλιμακοστάσιο πρώην Caserma Sommergibili (φωτ. Δημητριάδη Αναστασία, 2005)

Εικ. 60. Κεντρικός διάδρομος ισογείου πρώην Caserma Avieri (φωτ. Γκράτσου Γεωργία, ό.π.)

Εικ. 61. Κοιτώνας πρώτου ορόφου πρώην Caserma Avieri, (ό.π.)

85. Μεταξάς Γιάννης, *ό.π.*, σελ. 78

86. Αναφορά σε φράση του Adolf Loos, Λέφας Παύλος, *Αρχιτεκτονική και Κατοίκηση*, εκδ. Πλέθρον, 2008, σελ. 173

87. Goffmann Erving, *ό.π.*, σελ. 25

88. Leroy Claude, «Space In The Prison», *Prison Architecture, An International Survey of Representative Closed Institutions and Analysis on Current Trends in Prison Design*, The Architectural Press Ltd, London, 1975, σελ. 46

89. «Στην πραγματικότητα ο άνθρωπος δεν προσλαμβάνει μόνο ένα ερέθισμα, αλλά ένα συνδυασμό ερεθισμάτων που ονομάζεται situation stimulus, ένα σύμπλεγμα στο οποίο κάθε στοιχείο έχει σημασία. Έτσι, στο φτωχό αισθητηριακά και ιδιαίτερα βαρετό περιβάλλον της φυλακής, ακόμα και το πιο μικρό ερέθισμα, το οποίο προκαλεί αλλαγή, θα τροποποιήσει εντελώς την κατάσταση του κρατουμένου.»
Leroy Claude, *ό.π.*, σελ. 47

90. Foucault Michel, *Discipline and Punish: the birth of the Prison*, translation Alan Sheridan, εκδ. Gallimard, New York, 1977, σελ. 228

GOVERNO DELLE ISOLE ITALIANE DELL'EGEO

N. 70 - Espropriazione per pubblica utilità di un immobile sito in Lero.

(Servizi R. Marina in Portolago) ημερών της δόξης των μαθητών εις τὰς σχολὰς καὶ εἰς τὰς οἰκίας ὡς γνωστὸν εἰργάσθησαν διὰ τὴν ἐνοικοδόμησιν μαθητῶν ἐδω-

Visti i RR.DD.LL. n. 13 del 13/12/1926 e n. 10 del 12/1/1927. In virtù dei poteri conferiti dall'art. 17 della Legge n. 201 del 2 gennaio 1931 e rettificata l'articolo 1 della Legge n. 11 del 2 gennaio 1931 e rettificata l'articolo 1 della Legge n. 11 del 2 gennaio 1931.

Art. 1 - In base all'art. 1 del D.G. n. 11 del 2 gennaio 1931 è dichiarata di pubblica utilità per la costruzione del servizio di acqua potabile in Portolago (isola di Lero) l'espropriazione di un immobile sito in Portolago in località Monte S. Maria, della superficie di m. 200, appartenente a Nord-Ovest con limite zona di campo. Detto immobile proprià di Anna Niccoludi fu Marco; a SAN MARCO di Costantino in possesso di presunto proprietario di Julia Disconziola in Giovanni in Nikita Casti.

Art. 2 - E' fissata in L. 90) e nomina di un tecnico incaricato di rendersi alla proprietaria suddetta, al titolo di commissario, per la depositata a cura dell'Ufficio di Pubblica Istruzione, della Tesoreria di Governo, autorizzata a ricevere le opposizioni.

Art. 3 - E' accordato il termine per il quale il suddetto tecnico notificherà il presente progetto di espropriazione, per eventuale reclamo o per eventuali trattative private, trascorso tale termine senza reclami, il compenso fissato si intende appreso e diverrà definitivo.

Art. 4 - La Tesoreria di Governo è autorizzata a corrispondere in piena e definitiva dennità a chi di diritto con le modalità e con le condizioni prescritte dall'art. 6 del D.G. n. 11 del 1931.

Art. 5 - E' autorizzata l'immobilità del suddetto immobile in base al verbale di consistenza di esso, compilato dall'Ufficio Genio Militare per la R. Marina in Portolago.

Datato a Capri, li 9 aprile 1931.

Il Segretario

Απόδειξις της επί τυχίας του Γερμανικού τουριστικού σήμερα οι ανταρτοπαίδες είναι λιγότεροι από τα άλλα και οι άποδοτικοί χωνευτήρι αυτο βόθρας και βιομηχανικής παρασκευής της κοιλίας του λαού.

(2) Qualif... Οταν ο εκπαιδευτής ανεχώρησε δι... εν συνάξει τί ανέφερε εις την Διεύθυνση... πλάστρετε εις βόθρου συμπληρώσας την 7.7.50ν του. * Κόρις Διευθυντά δέν

GOVERNO DELLE ISOLE ITALIANE

UFFICIO DI COLLOCAZIONE

(D. G. 20 maggio 1936 N. 104)

Art. 3... ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ ΤΩΝ ΣΧΟΛΩΝ

Handwritten notes and signatures in the right margin, including the name 'Giordano' and a date '16/4/1931'.

Additional handwritten notes and signatures at the bottom right, including the name 'Giordano' and a date '16/4/1931'.

«Τόποι αυτού του είδους βρίσκονται έξω από όλους τους τόπους, ακόμα κι αν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί η τοποθεσία τους στην πραγματικότητα. Επειδή αυτοί οι τόποι είναι τελείως διαφορετικοί από όλες τις άλλες τοποθεσίες που αντανακλούν και στις οποίες αναφέρονται, θα τους ονομάσω, σε αντίθεση με τις ουτοπίες, *ετεροτοπίες*.»⁹¹

Foucault Michel

Λαμβάνοντας υπόψη την μελέτη και την ερμηνεία των κειμενικών φάσεων του Συγκροτήματος και των συνθετικών αρχών που το διέπουν, η αντιστοιχία μεταξύ της συγκεκριμένης περιοχής και της Ετεροτοπίας είναι αναπόφευκτη. Χώρος αβέβαιος και αμφίθυμος, εξαιτίας των πολλαπλών κοινωνικών νοημάτων που έχει αποκτήσει από τη στιγμή της δημιουργίας του μέχρι και σήμερα, το Συγκρότημα αποτελεί πλέον ένα διαχρονικό «Πλοίο των Τρελών» το οποίο περικλείει στα όριά του τους ξένους⁹², εκείνους που προκαλούν αντιθέσεις, ενεργοποιούν τη γνώση και τη δράση, δηλητηριάζουν την τάξη με υποψίες χάους. Αυτούς, η κοινωνία αναγνωρίζει, απομονώνει και επαναφέρει στην αλήθεια της εκάστοτε εποχής, μέσα από τους δρόμους του ηθικού καταναγκασμού του εγκλεισμού.

Σε αυτή τη διαδικασία, η συμβολή των χωρικών συνθέσεων (τοπιακών και αρχιτεκτονικών) είναι μεγάλη, εφόσον όπως αποδείχθηκε παραπάνω, ο χώρος με την κατάλληλη επεξεργασία, αποτελεί όργανο ατομικού και κοινωνικού ελέγχου, κρύβοντας στα απόκρυφα μέρη του όλα εκείνα τα στοιχεία που διαστρεβλώνουν την αντίληψη του χώρου και προκαλούν φόβο στον παρατηρητή. Ο εντοπισμός και η ανάλυση αυτών των στοιχείων στην περιοχή οδήγησε την έρευνα αυτή σε ένα σύνολο παρατηρήσεων, οι οποίες διευκολύνουν σε ευρύτερο επίπεδο την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο ο αρχιτεκτονικός χώρος και το τοπίο συμβάλλουν στην απώλεια συνείδησης.

91.

Foucault Michel, «Of Other Spaces», *Architecture/ Mouvement/ Continuité*, Paris, 1984, vol. 5, σελ. 46-49

92.

Η έννοια του ξένου που εισάγει ο Bauman στο άρθρο «Modernity and ambivalence» έρχεται σε αυτή την περίπτωση να ταυτιστεί με τους εγκλειστούς του Πλοίου των Τρελών στο έργο του Φουκώ, νοώντας εκείνα τα άτομα τα οποία, μέσω του υβριδικού χαρακτήρα τους, προκαλούν την αξιοπιστία εκείνων των στοιχείων που εξασφαλίζουν την τάξη. Γι αυτό το λόγο πρέπει να εξοριστούν φυσικά ή πνευματικά, αλλιώς ο κόσμος θα χαθεί. Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τα παραπάνω βλέπε:

Bauman Zygmunt, «Modernity and Ambivalence», *Theory, Culture & Society*, London, 1999, vol. 7, σελ. 143- 169

Foucault Michel, *Ιστορία της Τρέλας στην Κλασική Εποχή*, μετάφραση Μπουρλάκης Πάρις, εκδ. Καλέντης, 2006, σελ. 147

93.

Παρά την επιμονή του Foucault στην άσκηση εξουσίας μέσω της Αρχής του Πανοπτισμού, ο Vidler υποστηρίζει ότι η διαφάνεια αυτή καθαυτή δεν αρκεί για την μέγιστη επιβολή της εξουσίας. Αντιθέτως, ο σκοπός αυτός εξυπηρετείται καλύτερα μέσω της σύζευξης διαφάνειας και αφάνειας στην αρχιτεκτονική, προκαλώντας το ανοίκειο στο χρήστη. Για περισσότερα σχετικά με τα παραπάνω βλέπε: Vidler Anthony, *ό.π.*, σελ. 172

Καταρχάς, δεδομένου ότι η προσέγγιση της περιοχής πραγματοποιήθηκε σε τρία διαφορετικά επίπεδα (Τοπίο-Προσόψεις-Κατόψεις) θα περίμενε κανείς ότι οι συνθετικές αρχές για τη διαμόρφωση του χώρου θα διέφεραν από το ένα επίπεδο στο άλλο, ανάλογα με τα χαρακτηριστικά του καθενός. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της ερμηνείας παρατηρήθηκε ότι τα βασικά συστατικά της αρχιτεκτονικής σύνθεσης είναι ίδια σε κάθε περίπτωση και αποτελούνται από τις τεχνικές της οριοθέτησης, της αυστηρής και ορθολογικής οργάνωσης, της έμφασης στην οριζόντιο διάσταση και της αλλοίωσης της οπτικής αντίληψης. Πράγματι, ο περίκλειστος χαρακτήρας του συγκροτήματος εξασφαλίζεται από τη συνεργασία των φυσικών ορίων του τοπίου και των τεχνητών ορίων που έχουν προκύψει από τη διάρθρωση τόσο του τοπογραφικού όσο και των όψεων και κατόψεων των κτισμάτων. Παράλληλα, η διαμόρφωση του χώρου πραγματοποιείται και στα τρία επίπεδα βάσει της επανάληψης της συμμετρίας και της αυστηρότητας που κυριαρχούν σε μια ορθολογική οργάνωση. Τέλος, κυρίαρχη συνθετική αρχή που εντοπίζεται τόσο στο τοπίο όσο και στα κτίσματα που αναφέρθηκαν παραπάνω, είναι η διεύρυνση της οριζοντίου και επέκταση η υποβάθμιση της κατακόρυφου, η οποία, σε συνδυασμό με τις τεχνικές αλλοίωσης της οπτικής αντίληψης, συμβάλλει στην επιβολή της εξουσίας.

Εντούτοις, τα χωρικά αποτελέσματα που προκύπτουν από την εφαρμογή αυτών των τεχνικών δεν είναι ίδια όσον αφορά το τοπίο και τον αρχιτεκτονικό χώρο. Στο τοπίο επιδιώκεται εκείνη η «σκοτεινή» ατμόσφαιρα, η οποία δυσχεραίνοντας την οπτική αντίληψη, προκαλεί αισθήματα φόβου και δημιουργεί μια κατάσταση αβεβαιότητας παραπέμποντας στο σκοτάδι του υπογείου του Bachelard. Από την άλλη, ο αρχιτεκτονικός χώρος διαμορφώνεται έτσι ώστε να εξυπηρετεί το μέγιστο δυνατό έλεγχο, την πειθαρχία και τη συνεχή επιτήρηση μέσω της διαφάνειας. Εντοπίζεται, λοιπόν, στο χώρο αυτό μια απόπειρα συνδυασμού των πειθαρχικών τεχνικών του Πανοπτισμού και της σκοτεινής αρχιτεκτονικής του

Boullée⁹³, δημιουργώντας ένα συνθετικό δίπολο Διαφάνειας-Αφάνειας⁹⁴ το οποίο, μέσω της διαρκούς παρουσίας του ενός στοιχείου μέσα στο άλλο, στοχεύει στη μέγιστη άσκηση εξουσίας.

93. Παρά την επιμονή του Foucault στην άσκηση εξουσίας μέσω της Αρχής του Πανοπτισμού, ο Vidler υποστηρίζει ότι η διαφάνεια αυτή καθαυτή δεν αρκεί για την μέγιστη επιβολή της εξουσίας. Αντιθέτως, ο σκοπός αυτός εξυπηρετείται καλύτερα μέσω της σύζευξης διαφάνειας και αφάνειας στην αρχιτεκτονική, προκαλώντας το ανοίκειο στο χρήστη. Για περισσότερα σχετικά με τα παραπάνω βλέπε: **Ό.π.**, σελ. 172

94. Κατά την ανάλυση και ερμηνεία του Συγκροτήματος παρατηρήθηκε ότι η σύνθεση και η οργάνωση του τοπίου και του αρχιτεκτονικού χώρου βασίστηκε σε ένα σύνολο δίπολων τα οποία συνέβαλλαν, είτε σε μεγάλο είτε σε μικρό βαθμό, στον αποπροσανατολισμό και την ανασφάλεια του χρήστη. Εντοπίζονται έτσι τα εξής δίπολα: **Ελευθερία»/Περιορισμός:** Όπως αναφέρει ο Goffmann, οι τόποι ενός ολοπαγούς ιδρύματος είναι τρεις: οι απαγορευμένοι χώροι (πέρα από τα όρια του ιδρύματος), οι χώροι επιτήρησης και οι ελεύθεροι χώροι. Μελετώντας την περιοχή, παρατηρείται ότι ενώ δίνεται η εντύπωση ελευθερίας κινήσεων των τροφίμων εντός του Συγκροτήματος, η λεπτομερής και προσεγμένη εξασφάλιση των ορίων (φυσικών και τεχνικών) καθώς και η υπερίσχυση των απαγορευμένων χώρων και των χώρων επιτήρησης ενισχύουν στο μέγιστο τον περιορισμό.

Goffmann Erving, **ό.π.**, σελ. 218,219
Διαφάνεια/Αφάνεια: Όπως αναφέρεται παραπάνω, μέσω αυτού του δίπολου εκφράζεται το μεγαλειώδες και το ανοίκειο.

Οριζόντιος/Κατακόρυφος: Το γεγονός ότι η υπερίσχυση της οριζοντίου διάστασης στην κατακόρυφο αποτελεί τεχνική που εντοπίζεται και στα τρία επίπεδα οργάνωσης (Τοπίο – Προσόψεις – Κατόψεις), καθιστά το συγκεκριμένο δίπολο βασική συνθετική αρχή.

Τα στοιχεία που αναφέρθηκαν παραπάνω λειτουργούν ως τεχνικές λήθης που ενισχύουν τη δύναμη επιβολής στον τρόφιμο και επιχειρούν να εξουδετερώσουν την αναγνωρισιμότητά τους. Κυρίαρχο ρόλο σ' αυτή τη διαδικασία κατέχει το στοιχείο του φόβου, τόσο του εγκλεισμού όσο και της διαρκούς επιτήρησης. Το αίσθημα αυτό εντοπίζεται σε όλους ανεξαιρέτως τους τροφοίμους ιδρυμάτων, είτε ως πανικός, άγχος και αίσθημα απώλειας ελέγχου -εξαιτίας της απότομης αλλαγής από την ελευθερία στον περιορισμό-, είτε ως εκείνη η κατάσταση του ασθενούς του ασύλου, που νιώθει τον χώρο να τον καταδιώκει, να τον περικυκλώνει και τελικά να τον καταβροχθίζει. Αποτέλεσμα αυτής της αρχιτεκτονικής είναι η εισαγωγή του ατόμου σε μια ψυχολογία ψυχασθένειας (legendary psychasthenia)⁹⁵ κατά την οποία το άτομο χάνει το αίσθημα της διάκρισης του εαυτού του μέσα στο περιβάλλον, τη σύνδεση της συνειδητής του με συγκεκριμένα σημεία στο χώρο και εντέλει επέρχεται σε μια κατάσταση ακύρωσης της προσωπικότητας.

Είναι αναπόφευκτη επομένως η σύνδεση της απώλειας συνειδητής, που προκύπτει από την παραπάνω διαδικασία, με την έννοια του θανάτου και συγκεκριμένα του θανάτου συνειδησίως, ο οποίος λαμβάνει χώρα από τη στιγμή που εισέρχεται ο τρόφιμος στον ιδρυματικό χώρο και καθ' όλη τη διάρκεια της διαβίωσής του σε αυτόν. Η «Νέκρωση του Εαυτού», όπως αναφέρεται το φαινόμενο από τον Erving Goffmann⁹⁶, ξεκινάει από την είσοδο του ατόμου μέσα στο ίδρυμα, την «έναρξη της ηθικής του καριέρας», στιγμή σημαντική στη διαδικασία κανονικοποίησης, εφόσον ο τρόφιμος, όντας σε κατάσταση άρνησης, φέρει ακόμα στοιχεία της προηγούμενης ζωής του. Γι' αυτό το λόγο η αρχιτεκτονική του εκάστοτε ιδρύματος καλείται να καταστήσει με την πρώτη επαφή (οπτική κυρίως), όσο πιο ξεκάθαρα γίνεται, το στόχο της. Η διαδικασία, ωστόσο, δεν σταματάει εκεί.

Κατά τη διάρκεια της διαβίωσης στο ίδρυμα, τόσο το έμψυχο (προσωπικό) όσο και το άψυχο περιβάλλον συμβάλλουν στον ανασχηματισμό του πλαισίου πρόσληψης του εαυτού του τροφοίμου και των άλλων, με αποτέλεσμα τον αποπροσανατολισμό

του, την διαπραγμάτευση και την αποδοχή της κατάστασης μέχρις ότου αυτός να εξαρτηθεί εξ ολοκλήρου από το ίδρυμα.

Λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω παρατηρήσεις, η παρούσα έρευνα ολοκληρώνεται καταλήγοντας στη διαπίστωση ότι το συγκρότημα της πρώην Αεροναυτικής Βάσης Gianni Rossetti αποτελεί μια διαχρονική διαπλοκή τοπίου, αρχιτεκτονικής και οργάνωσης στην υπηρεσία της εξουσίας. Ως μια εφαρμοσμένη και ολοκληρωμένη πρόταση ιδρυματικού χώρου, η αρχιτεκτονική του καθώς και η πλούσια ιστορία του αποδεικνύουν (σε ευρύτερο επίπεδο) ότι ο χώρος μπορεί κάλλιστα να διαπλάσει προσωπικότητες, κατασκευάζοντας κοινές μνήμες και καταπιέζοντας εκείνες που αντιστέκονται στο σκοπό της εκάστοτε κοινωνίας, και τέλος να νεκρώσει συνειδήσεις. Επομένως, η εις βάθος κατανόηση του φαινομένου της ιδρυματοποίησης δεν επιτυγχάνεται μόνο από την μελέτη των θεσμικών πλαισίων που διαμόρφωσαν τη μορφή των ιδρυμάτων όπως την ξέρουμε σήμερα, αλλά και από τη μελέτη και ερμηνεία των συνθετικών αρχών που διέπουν την αρχιτεκτονική τους.

«Μια ολόκληρη ιστορία παραμένει να γραφτεί για τους χώρους-η οποία θα μπορούσε ταυτόχρονα να είναι η ιστορία των δυνάμεων (και οι δύο αυτές έννοιες στον πληθυντικό)- από τις μεγάλες στρατηγικές της γεωπολιτικής στις μικρές τακτικές της οικιακής, ιδρυματικής αρχιτεκτονικής, από τη σχολική τάξη στο σχεδιασμό νοσοκομείων, περνώντας μέσα από οικονομικές και πολιτικές εγκαταστάσεις.»⁹⁷

Foucault Michel

95. Caillois Roger, «Mimicry and Legendary Psychasthenia», *October: The first decade, 1976-1986*, μετάφραση John Shepley, Cambridge, MIT Press, Massachusetts, 1987, σελ. 70

Foucault Michel, *ό.π.*, σελ. 147

96. Για περισσότερα βλέπε: Goffmann Erving, *ό.π.*, σελ. 233-289

97. Foucault Michel, *Power/Knowledge: Selected interviews and Other Writings, 1972-1977*, Edited by Colin Gordon, translated by Colin Gordon [et.al], Pantheon Books, New York, 1980, σελ. 149

LEROS-AEROPORT

SCALE 1:5000

Τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἀρτίξεως τῶν μαθητῶν εἰς τὰς Σχολὰς

εἰς τὰς ὁποίας ὡς γνωστόν εἰργάσθησαν διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν

λουταὶ προσερχόμενοι ἐκ τῶν Βασιλικῶν Τεχνικῶν Σχολῶν Ἀέρου, ἡ

τῶν Σχολῶν διὰ τὴν σπάση τὸν πάγον τῆς ἀρτίξεως μεταθῆ τῶν

των ἐκ τοῦ ἀεροπορικοῦ καὶ ἀεροναυτικῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τῶν

προσῆκόντων ἐκείνων ἐπιχειρημάτων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων ἐκείνων

DELL'EGEO

EN

ZORO

TESSERA

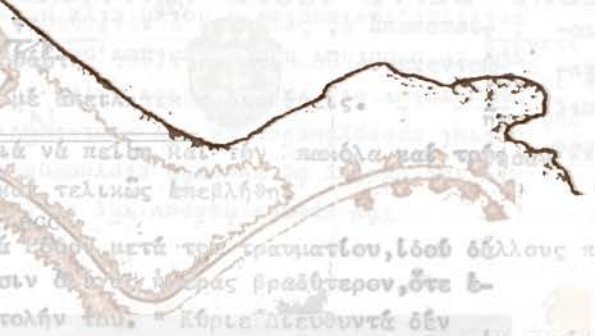
GOVERNO DELLE

UFFICIO DI COLLOCAMENTO

TESSERA DI LA VORO

Carta d'identità N. 2023

Βιβλιογραφία· Κατάλογος Εικόνων

Βιβλιογραφία

Αρχειακή Έρευνα

A. Αρχεία

- Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.)
Παράρτημα Λέρου, αρχεία:
Ιταλικών Σχεδίων
Οικογένειας Βασιλείου Ιουλίας
Ρούσου Πάρη
Τσώννου Δημητρίου (πρώτου διευθυντή Β.Τ.Σ.Λ.)
Ζαΐρη Γρηγορίου
- Παράρτημα Ρόδου, αρχείο:
Ιταλικών Σχεδίων
- Αρχείο Ιταλικής Αρχιτεκτονικής των Τεχνικών Υπηρεσιών του Δήμου Κω
- Αρχεία:
Ήσυχου Δημήτρη
Δημητριάδη Αναστασίας
Οικογένειας Βελή
Ασλανίδη Κώστα

B. Τύπος

- Εφημερίδες:
Καθημερινή
Λεριακά Νέα
Η πνοή της Λέρου
- Περιοδικά:
Ένα
Αρχιτέκτονες
Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre
JAE: Journal of Architectural Education
Architecture/Mouvement/Continuité
Theory, Culture & Society

Επιτόπια Έρευνα

Επίσκεψη στην περιοχή ανάλυσης (Ιούνιος 2013) και διαγραμματική αποτύπωση κτιρίων των οποίων τα σχέδια δεν βρέθηκαν στα αρχεία Γ.Α.Κ.

Βιβλιογραφία

Εισαγωγή

- Vidler Anthony, *The Architectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely*, The MIT Press, Massachusetts, 1992
- Hetherington Kevin, *The Badlands Of Modernity*, Routledge editions, New York, 1997
- Goffmann Erving, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Μετάφραση Ξενοφών Κομνηνός, εκδ. Ευρύαλος, Αθήνα, 1994
- Shields Rob, *Places On The Margin: Alternative geographies of Modernity*, Routledge editions, New York, London, 1991
- Freud Sigmund, *The Uncanny*, λήμμα στο *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, translated to English by Alix Strachey, published by The Hogart Press, London, 1955, Volume XVII (1917-1919)
- Halbwachs Maurice, *On Collective Memory*, The University of Chicago Press, London, 1992
- Genette Gérard, *Palimpsest: Literature in the second degree*, μετάφραση Newman Channa, Doubinsky Claude, University of Nebraska Press, 1997
- Genette Gérard, *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, μετάφραση Jane E. Lewin, Cambridge University Press, New York, 1997
- Παραδέλλης Θεόδωρος, «Ανθρωπολογία της Μνήμης», *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης: Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999

- Παναγιωτόπουλος Παναγής, «Η Αμετροπέπεια της βίας, ο Πόνος και η Ανάιρεση της «Αναμόρφωσης» στη Μακρόνησο», ανακοίνωση στην επιστημονική συνάντηση: *Ιστορικό Τοπίο και Ιστορική Μνήμη: Το Παράδειγμα της Μακρονήσου*, Ε.Μ.Π., 1998
- Τερκενλή Θεανώ, *Το πολιτισμικό τοπίο: Γεωγραφικές προσεγγίσεις*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1996
- Τραγανού Τζίλλη, «Η ιδεολογική επιστράτευση του Τοπίου: Προοπτικές ανάγνωσης του «ελληνικού τοπίου» και παραλληλισμοί με την περίπτωση της Ιαπωνίας», *Ωραίο, Φριχτό και απέριττο Τοπίον: Αναγνώσεις και προοπτικές του τοπίου στην Ελλάδα*, εκδ. Νησίδες, Σκόπελος, 2003
- Κολώνας Βασίλης, *Ιταλική Αρχιτεκτονική Στα Δωδεκάνησα*, εκδ. ΟΛΚΟΣ ΕΠΕ, Αθήνα, 2002
- Ήσυχος Μανώλης Α., *Από την Ιταλική Αποικιοκρατία Στο Διεθνές Στυλ Του Λακκίου Της Λέρου, ανάπτυπο από την εφημερίδα «Λεριακά Νέα»*, Έκδοση Πανελληνίας Ένωσης Λερίων, Λέρος, 1994
- Miano Giuseppe, "Florestano di Fausto from Rhodes to Libya", *Environmental Design: Journal of the Islamic Environmental Design Research Centre*, 1990
- Scuola Archeologica di Athenes, *La Presenza Italiana Nel Dodecaneso Tra il 1912 e il 1948. La Ricerca Archeologica · La Conservazione · La Scelte Progettuali*, a cura di Monica Livadiotti e Giorgio Rocco, Edition del Prisma, 1966
- Γκουτίδης Χρήστος, «Το Πέτρινο Πανεπιστήμιο της Λέρου», *Η Πνοή της Λέρου*, Λέρος, 2006, τχ. 21
- Ήσυχος Μανώλης Α., «Μεταβατική περίοδος 1945-47: Από το Τέλος του Πολέμου έως την Ένωση των Δωδεκανήσων με την Ελλάδα», Αφιέρωμα: «Ιταλοκρατία στα Δωδεκάνησα πενήντα χρόνια από την ενσωμάτωση», Επτά Ημέρες, *Καθημερινή*, Αθήνα, αρ. φύλλου: 23741, 1997
- Φαρσακίδης Γιώργος, *Τόποι Εξορίας-στρατόπεδα πολιτικών εξόριστων, 1948-1972*, εκδ. Τυποεκδοτική, 1994
- Βερβενιώτη Τασούλα, «Παιδομάζωμα ή/και παιδοφύλαγμα (1947–1950)», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, Εκδοτικός Οργανισμός Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2003, τομ.8^α
- Βερβενιώτη Τασούλα, «*Βασιλικές Τεχνικές Σχολές Λέρου*», άρθρο εν Λέρω, 1999, αρχείο οικογένειας Βελή
- Κουκάς Γιώργος, «Τα Ανταρτάκια της Λέρου», *Ένα*, Αθήνα, 1989, τχ. 9
- Γκουτίδης Χρήστος, *Παρουσία στο Χώρο και στο Χρόνο, Νήσος Λέρος: Ένας κρίκος στην Καδένα της Ιστορίας, Κρατικό Θεραπευτήριο Λέρου, Εισήγηση στο 11ο πανελλήνιο συνέδριο management υπηρεσιών υγείας*, Χανιά, 2009
- Βιρβίλλης Ζήσιμος, «Η Λέρος και οι πρώην Βασιλικές Τεχνικές Σχολές», *Λεριακά Νέα*, Αθήνα, 2012, τχ. 428
- Καμαρινού Κυριακή, *Τα Πέτρινα Πανεπιστήμια: Οι αγώνες για τη μόρφωση στις φυλακές και τις εξορίες, 1924-1974*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2005
- Fuller Mia, *Moderns Abroad: Architecture, cities and Italian Imperialism*, Edited by Thomas A. Markus and Anthony D. King, Routledge editions, Abingdon, 2007
- Αντωνιάδης Αντώνης, «Italian Architecture in the Dodecanese: A Preliminary Assessment», *JAE*, New York, 1984, τχ. 38, σελ. 18-25

Τοπίο – Apparenza – Sostanza:
Επιχειρώντας Πολλαπλές Αναγνώσεις

- Agamben Giorgio, *Κατάσταση Εξαιρέσης: Όταν η έκτακτη ανάγκη μετατρέπεται στην εξαίρεση σε κανόνα*, μετάφραση Οικονομίδου Μαρία, εκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2007
- Σταυρίδης Σταύρος, «Μνήμη και καθημερινότητα της εξαίρεσης, Στρατόπεδο Κρατουμένων Γυάρου», *Μνήμη και εμπειρία του Χώρου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006
- Norberg-Schulz Christian, *Genius Loci: Το πνεύμα του Τόπου, Για μια Φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής*, Μετάφραση: Μ. Φραγκόπουλος, Πανεπιστημιακές εκδ. Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2009
- Κοσμόπουλος Πάνος, *Περιβαλλοντική Κοινωνική Ψυχολογία: Η αντίληψη του Χώρου*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2000
- Simmel Georg, *The Aesthetic Significance of The Face, [“Die ästhetische Bedeutung des Gesichts”, 1901]*, translated by Lore Ferguson in Georg Simmel, 1858-1918, edited by Kurt H. Wolff, Ohio State University Press, Columbus, 1959
- Μιχελής Παναγιώτης, *Αισθητικά Θεωρήματα*, εκδ. του Ιδρύματος Π. & Ε. Μιχελή, Αθήνα, 2006
- Μεταξάς Γιάννης, *Η υφαρπαγή των μορφών – από την πολιτική ομιλία του κλασικισμού*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2003
- Arnheim Rudolf, *Η Δυναμική της αρχιτεκτονικής μορφής*, μετάφραση Ιάκωβος Ποταμιανός, University Studio Press (εκδ. Επιστημονικών Βιβλίων και Περιοδικών), Θεσσαλονίκη, 2003
- Le Corbusier, *Towards A New Architecture*, translated by Etchells Frederick, Dover publications NC, New York, 1986
- Loos Adolf, Opel Adolf, *Ornament an Crime: Selected Essays*, translated by Michael Mitchell, Ariadne Press, California, 1998
- Ingold Tim, *Lines: A Brief History*, Routledge Editions, Abington, 2007

• Leroy Claude, «Space In The Prison», *Prison Architecture, An International Survey of Representative Closed Institutions and Analysis on Current Trends in Prison Design*, The Architectural Press Ltd, London, 1975

- Λευκαδίτου Ρένα, «Μακρόνησος: Ιστορικός Τόπος, Ιστορική Μνήμη», *Αρχιτέκτονες*, Αθήνα, 2004, τχ. 45, σελ. 80-82
- Μάρθα Λουκία, «Ενεργός Μνήμη», *Αρχιτέκτονες*, Αθήνα, 2004, τχ. 45, σελ. 77-79
- Αλλαμανή Έφη, Παναγιωτοπούλου Κρίστα, λήμμα στην εγκυκλοπαίδεια *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, τόμος ΙΕ΄, σελ. 135,141
- Αρχείο Ήσυχου Δημήτρη

Συμπεράσματα

- Foucault Michel, *Discipline and Punish: the birth of the Prison*, translation Alan Sheridan, εκδ. Gallimard, New York, 1977
- Foucault Michel, «Of Other Spaces», *Architecture/ Mouvement/ Continuité*, Paris, 1984, τχ. 5
- Bauman Zygmunt, «Modernity and Ambivalence», *Theory, Culture & Society*, London, 1999, τχ. 7
- Foucault Michel, *Ιστορία της Τρέλας στην Κλασική Εποχή*, μετάφραση Μπουρλάκης Πάρις, εκδ. Καλέντης, 2006
- Caillois Roger, *Mimicry and Legendary Psychasthenia, October: The first decade, 1976-1986*, μετάφραση John Shepley, Cambridge, MIT Press, Massachusetts, 1987
- Foucault Michel, *Power/Knowledge: Selected interviews and Other Writings, 1972-1977*, Edited by Colin Gordon, translated by Colin Gordon [et.al], Pantheon Books, New York, 1980
- Umberto Eco, *Memory and Architecture*, edited by Eleni Bastea, University of New Mexico Press, New Mexico, 2004

- Royle Nicholas, *The Uncanny*, Manchester University Press, Manchester, 2003
- Leach Neil, *The Anaesthetics of Architecture*, MIT Press, Massachusetts, 1999
- Koepnick Lutz, *Walter Benjamin and The Aesthetics of Power*, University of Nebraska Press, Lincoln and London, 1999
- Le Corbusier, *The Modulor: A Harmonious Measure to the Human Scale, Universally applicable to Architecture and Mechanics*, μετάφραση από Peter De Francia και Anna Bostock, Faber and Faber editions, 2004
- <http://www.archdaily.com/95400/ad-classics-san-cataldo-cemetery-aldo-rossi/>
- http://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/4/49/Roma_Palazzo_della_Civilt%C3%A0_Italiana_BW_-_from_Commons.jpg
- <http://gowright.org/research/home-studio/about-the-prairie-style.html>
- <http://50watts.com/Alexeieffs-s-Fall>

Διαδικτυακή έρευνα

- Επίσημη ιστοσελίδα των Αρχείων Νομού Δωδεκανήσου (Γ.Α.Κ.): <http://gak.dod.sch.gr/>
- http://www.dodecaneso.org/leros_tour_2002/Baia_Portolago/fo-to_Portolago.htm
- http://history-pages.blogspot.gr/2012/11/blog-post_13.html
- <http://www.psypsiro-si.gr/2009-03-13-13-10-53/122-2009-03-25-11-03-12.html>
- Επίσημη ιστοσελίδα του Νοσοκομείου Λέρου: <http://www.leros-hospital.gr/index.php?categoryid=6>
- http://kokkinosfakelos.blogspot.gr/2012_03_01_archive.html
- <http://pictify.com/121510/giorgio-de-chirico-mystery-and-melancholy-of-a-street-1914>
- http://www.architetturadelmoderno.it/scheda_nodo.php?id=22&lang=_eng
- <http://www.archdaily.com/95400/ad-classics-san-cataldo-cemetery-aldo-rossi/>

Κατάλογος Εικόνων

Περιεχόμενα

- **Περίληψη – Abstract:** Τοπογραφικό διάγραμμα κόλπου Λακκιού
- **Εισαγωγή:** Γ.Α.Κ., παράρτημα Λέρου, Αρχείο Ζαΐρη Γρηγορίου (πρωτογενής έρευνα Γκράτσου Γεωργία)
- **Ιστορικό πλαίσιο:** Ό.π.
- **Παλίμψηστο:** Γκράτσου Γεωργία, *Διάγραμμα Παλίμψηστου συγκροτήματος*, 2013
- **Τοπίο – Apparenza – Sostanza**
Επιχειρώντας Πολλαπλές Αναγνώσεις: Γ.Α.Κ., ό.π.
- **Συμπεράσματα:** Foucault Michel, *Le corps utopique, Les hétérotopies*, εκδ. Lignes, 2009, εξώφυλλο

Εισαγωγή · Ιστορικό Πλαίσιο

1. Giorgio De Chirico, *Mystery and Melancholy of a Street*, 1914:
<http://pictify.com/121510/giorgio-de-chirico-mystery-and-melancholy-of-a-street-1914>
2. Alexeieff Alexander, aquatint for E. A. Poe, *The Fall of The House of Usher*, 1929:
<http://50watts.com/Alexeieffs-s-Fall>
3. "Isole Egee": Χάρτης των Δωδεκανήσων επί Ιταλοκρατίας (*Servizio Cartografico del Ministero delle Colonie*):
http://www.enkripto.com/2012/03/blog-post_07.html
4. Χάρτης Λέρου επί Ιταλοκρατίας, 1927:
(*Istituto Geografico Militare, Scala 1:50.000*)
http://www.mondogeo.it/mappe_storiche.html

5. Τμήμα δελτίου ταυτότητας επί ιταλοκρατίας, 1924-1931:
(Γ.Α.Κ., παράρτημα Λέρου, Αρχείο οικογένειας Ιουλίας Βασιλείου, πρωτογενής έρευνα Γκράτσου Γεωργία)
6. Χάρτης ιταλικών κτήσεων Ελλάδα, 1919:
(Γ.Α.Κ., ό.π., Αρχείο Πάρη Ρούσου)
7. Προπαγανδιστική αφίσα των φασιστικών οργανώσεων Balilla:
Από την έκθεση τμήματος με τις ειδικές συλλογές του Πανεπιστημίου Wisconsin – Madison, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1998
8. Σκίτσο αρχιτεκτονικών τεχνοτροπιών ιταλικών κτιρίων στα Δωδεκάνησα:
Αντωνιάδης Αντώνης, «Italian Architecture in the Dodecanese: A Preliminary Assessment», *JAE*, New York, 1984, τχ. 38, σελ. 19
9. Porto Lago , αξιωματικό σκίτσο της πόλης:
Ό.π., σελ.23
10. Florestano Di Fausto, *Διοικητήριο Κω, Σχέδιο Κύριας Πρόσοψης, 1927-1929*:
Αρχείο της Ιταλικής Αρχιτεκτονικής των Τεχνικών Υπηρεσιών του Δήμου Κω
11. Florestano Di Fausto, *Διοικητήριο Κω, 1927-1929*:
Κολώννας Βασίλης, *Ιταλική Αρχιτεκτονική Στα Δωδεκάνησα*, εκδ. ΟΛΚΟΣ ΕΠΕ, Αθήνα, 2002, σελ. 145
12. Bernabiti Armando, *Εκκλησία Αγίου Φραγκίσκου (σήμερα εκκλησία Αγίου Νικολάου), 1935-1939*:
Γ.Α.Κ., ό.π., Αρχείο Ιταλικών Αρχιτεκτονικών Σχεδίων
13. Bernabiti Armando, *Εκκλησία Αγίου Φραγκίσκου (σήμερα εκκλησία Αγίου Νικολάου), 1935-1939*:
Scuola Archeologica di Athenes, La Presenza Italiana Nel Dodecane so Tra il 1912 e il 1948. La Ricerca Archeologica · La Conservazione · La Scelte Progettuali, a cura di Monica Livadiotti e Giorgio Rocco, Edition del Prisma, 1966 , σελ. 356

Παλίμψηστο

14. Περιοχή του Λακκίου πριν τις επεμβάσεις των Ιταλικών Δυνάμεων:
Ήσυχος Μανώλης, *Το Πανόραμα της Λέρου*, εκδ. Πανελληνίας Ένωσης Λερίων, Λέρος, 1992, σελ. 77
15. Χάρτης εγκαταστάσεων συγκροτήματος Βάσης στα Λέπιδα και της πόλης Porto Lago στον κόλπο Λακκιού:
Istituto Geografico Militare, oggi Grecia Scala 1:50.000, ό.π.
16. Άγνωστος, *Τοπογραφικό Σχέδιο Βάσης Λεπίδων, 1945-1947*:
(Σχεδιασμένο από τις αγγλικές δυνάμεις), Γ.Α.Κ., *ό.π.*
17. Κτίριο Διοίκησης (Regio Aeroporto):
Αρχείο Ήσυχου Δημήτρη
18. Κοιτώνες Αεροπόρων Caserma Avieri:
Κολώννας Βασίλης, *ό.π.*, σελ. 179
19. Κοιτώνες Πληρωμάτων Υποβρυχίων (Caserma Sommergibili):
Αρχείο Δημητριάδη Αναστασίας
20. Κατοικία Υπαξιωματικού:
Αρχείο Ήσυχου Δημήτρη
21. Άγνωστος, *Προσαρμογή οικίας Τσιγαδά Πασά στο συγκρότημα, 1923*:
Γ.Α.Κ., *ό.π.*
22. Οικία Τσιγαδα Πασά:
Αρχείο Ήσυχου Δημήτρη
23. Β.Τ.Σ.Λ.:
Γ.Α.Κ., *ό.π.*, Αρχείο Γρηγορίου Ζαΐρη
24. Κοιτώνες Τεχνιτών:
Ό.π.
25. Κοιτώνες και εργαστήρια Μηχανικών:
Γ.Α.Κ., *ό.π.*, Αρχείο Δημητρίου Τσώνου
26. Έργο των μαθητών στους κοιτώνες των μηχανικών:
Φωτ. Βερβενιώτη Τασούλα, Αύγουστος, 1999, Αρχείο οικογένειας Βελή
27. Κρατικό Θεραπευτήριο Λέρου, πρώην Εγκαταστάσεις γυναικών στο Λακκί:
Φωτ. Γκράτσου Γεωργία, Αύγουστος, 2013
28. 15° Περίπτερο · Διεύθυνση Θεραπευτηρίου:
Ό.π., Ιούνιος, 2013
29. 11° Περίπτερο · Κοιτώνες Ασθενών:
Ό.π.
30. 11° Περίπτερο · Άποψη εσωτερικού κεντρικής εισόδου:
Ό.π.
31. 16ο Περίπτερο
<http://www.leros-hospital.gr/index.php?categoryid=6>
32. 11° Περίπτερο · Άποψη κεντρικού κλιμακοστασίου:
Ό.π.
33. Παναγιωτόπουλος Νίκος, "Άσυλο: Ψυχιατρικό Ίδρυμα Λέρου", 1982:
Αγραφιώτης Δ., «Λέρος: Εικόνες Ψυχασθένειας/Ψυχασθένεις της Εικόνας», *Ψυχιατρική και εικόνα: Εικόνες της Ψυχιατρικής: Εκθέσεις φωτογραφίας/Προβολή Διαφανειών/Προβολή Ταινιών/Στρογγυλή Τράπεζα*, εκδ. ελληνικό κέντρο φωτογραφίας, Θεσσαλονίκη, 1991
34. Πρώην Caserma Sommergibili · Άποψη εσωτερικού:
Αρχείο Δημητριάδη Αναστασίας
35. Φαρσακίδης Γιώργος (;), *Στρατόπεδο-φυλακές εκτοπισμένων, ακουαρέλα*:
http://kokkinosfakelos.blogspot.gr/2012_03_01_archive.html
36. Φαρσακίδης Γιώργος (;), *Είσοδος στρατοπέδου Λακκιού, ακουαρέλα*:
Ό.π.
37. Στρατόπεδο-φυλακές εκτοπισμένων, 1967-1970:
Αρχείο Ασλανίδη Κώστα
38. Πρώην Caserma Sommergibili · Χώρος θεάτρου στο ισόγειο:
Αρχείο Δημητριάδη Αναστασίας

**Τοπίο – Apparenza – Sostanza:
Επιχειρώντας Πολλαπλές Αναγνώσεις:**

39. Άη Γιώργης · Φωτογραφία από Λακκί:
Φωτ., *ό.π.*
40. Σκίτσο παραδειγμάτων αστικού σχεδιασμού επί Ιταλοκρατίας:
περιλαμβάνεται και η πόλη του Λακκιού
(προσθήκη συγκροτήματος προς ανάλυση):
Αντωνιάδης Αντώνης, *ό.π.*, σελ. 25
41. Alexander Alexeïeff, aquatint for André Maurois:
Voyage au Pays des Articoles, Schiffrin / Éditions de la Pléiade, Paris,
1927
42. Γκράτσου Γεωργία, *Τοπογραφικό Διάγραμμα περιοχής Λεπίδων
Τονισμός φυσικού και τεχνητού ορίου*, 2013
43. Γκράτσου Γεωργία, *Τοπογραφικό Διάγραμμα περιοχής Άη Γιώργη*,
ό.π.
44. Άγνωστος, *Σχέδιο πρότασης για τον κοιτώνα των αεροπόρων*,
1929:
Γ.Α.Κ., *ό.π.*, Αρχείο Ιταλικών Αρχιτεκτονικών Σχεδίων
45. Γκράτσου Γεωργία, *Όψη πρώην Caserma Avieri · Διαγραμματική
Αποτύπωση*, 2013
46. Δημητριάδη Αναστασία (επεξεργασμένο σχέδιο από Γκράτσου
Γεωργία), *Όψη πρώην Caserma Sommergibili*, 2006
Αρχείο Δημητριάδη Αναστασίας
47. Άγνωστος, *Πρόταση Στρατώννα Ναυτών στο Λακκί · Κάτοψη
πρώτου επιπέδου*:
Γ.Α.Κ., παράρτημα Δωδεκανήσου , Αρχείο Ιταλικών Αρχιτεκτονικών
Σχεδίων
48. Άγνωστος, *Πρόταση Στρατώννα Ναυτών στο Λακκί · Όψη*:
Ό.π.
49. Γκράτσου Γεωργία,
Διάγραμμα Επανάληψης · Συμμετρίας · Αξονικότητας, 2013
50. Giuseppe Terragni, *Casa del Fascio*, Como, 1932 - 1936:
http://www.architetturadelmoderno.it/scheda_nodo.php?id=22&lang=_eng
51. Aldo Rossi, *San Cataldo Cemetery*, Modena, 1971:
<http://www.archdaily.com/95400/ad-classics-san-cataldo-cemetery-aldo-rossi/>
52. Giovanni Guerrini, Ernesto Bruno La Padula, Mario Romano
Palazzo della Civiltà Italiana, Roma, 1938-1943:
http://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/4/49/Roma_Palazzo_della_Civilt%C3%A0_Italiana_BW_-_from_Commons.jpg
53. Frank Lloyd Wright, *Robie House*, Chicago, 1908-1910:
<http://gowright.org/research/home-studio/about-the-prairie-style.html>
54. Albert Speer, *Zeppelinfeld*, Nuremberg, 1937, (φωτογραφία: 1979):
Μεταξάς Γιάννης, *Η υφαρπαγή των μορφών – από την πολιτική ομιλία
του κλασικισμού*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2003, σελ. 114
55. Russolo Luigi, *Aurora Borale*, 1938:
Ό.π., σελ. 123
56. Γκράτσου Γεωργία, *Διάγραμμα ανάλυσης αρχιτεκτονικών στοιχείων
των όψεων των στρατώννων*, 2013
57. Γκράτσου Γεωργία, *Διαγραμματική κάτοψη ισογείου πρώην Caserma
Avieri*, 2013
58. Γκράτσου Γεωργία, *Διαγραμματική Κάτοψη ισογείου πρώην Caserma
Sommergibili (αρχικό σχέδιο ΑΔημητριάδη Αναστασία)*, 2013
59. Κεντρικό κλιμακοστάσιο πρώην Caserma Sommergibili:
Φωτ. Δημητριάδη Αναστασία, 2005
60. Κεντρικός διάδρομος ισογείου πρώην Caserma Avieri:
Φωτ. Γκράτσου Γεωργία, *ό.π.*
61. Κοιτώνας πρώτου ορόφου πρώην Caserma Avieri:
Ό.π.

Πολυτεχνείο Κρήτης | Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών